

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI O'RTA MAXSUS TA'LIMI VAZIRLIGI
BUXORO YENGIL SANOAT KASB-HUNAR KOLLEJI

NURULLOYEV F. N.
ALIMOV X. A.

WEB DASTURLASH

FANIDAN USLUBIY QO'LLANMA

BUXORO-2015

Ushbu «Web Dasturlash» uslubiy qo'llanma kollej va litsey talabalari va o'qituvchilari, hamda HTML dasturlash tilini mustaqil o'rganmoqchi bo'lganlar uchun mo'ljallangan.

Muallif:

**© BuxDU “Axborot Texnologiyalari” kafedrası
o'qituvchisi Nurulloyev F.N.**

**Taqrizchilar: Buxoro Davlat Universiteti “Axborot Texnologiyalari”
kafedrası mudiri, dotsent Boltayev T.B.**

MUNDARIJA

I-BOB. KIRISH. KOMPYUTER TARMOQLARI.	4
II-BOB. WEB BRAUZERLAR VA HTML TILI ASOSLARI	14
III-BOB. HTML HUJJATINING TUZILISHI	19
IV-BOB. MATNLARNI BEZASH.....	32
V-BOB. WEB SAHIFADA GRAFIKA VA MULTIMEDIA	45
VI-BOB. WEB SAHIFALARGA MUROJAAT	52
VII-BOB. RO'YXATLAR.....	58
VIII-BOB. J A D V A L L A R.....	67
IX-BOB. FREYMLAR	81
X-BOB. HTMLDA FORMALAR	86
HTML TILINING ASOSIY TEGHLARI	94
ADABIYOTLAR.....	103

**“Men XXI asr ma’naviyat asri, ma’rifat
asri, ilm-fan va madaniyat va axborot asri
bo’lishiga qat’iyan aminman”.**

I.A.Karimov

KIRISH

Bugungi kunda Internetning ommaviyligi haqida gapirish o’rinsiz. Internet hayotimizning bir bo’lagiga aylandi, biz uning xizmatlaridan har kuni foydalanishga odatlandik. Hozirda ixtiyoriy inson web-texnologiyalarning inson hayotining ta’lim, kommersiya, siyosat, ko’ngil ochar , ... bo’laklariga kirib borganligini tasavvur eta oladi va uning guvohi va foydalanuvchisiga aylanmoqda.

Internet turli xil insonlarni yagona maqsad bilan birlashishga sabab bo’lmoqda. Hamma Internet tarmog’idan biror turdagi informatsiya olishga harakat qiladi. Shunday vaqtlar keladiki, hujjatni Internetda chop etish malakasi yozuv mashinkasidan foydalanish kabi har bir hatto o’rta ma’lumotga ega bo’lgan insonning qo’lidan keladi.

Mazkur qo’llanma web-hujjatlarni yaratish, ularni Internetda chop etish, web-hujjatni ko’rkamlashtirish, qiziqarli va o’ziga tortuvchi qilib yaratish, vaqti kelsa ma’lumotlarni yangilash kabi vazifalarni o’rgatishga mo’ljallangan.

Dastlabki web-sahifalar juda sodda tuzilishga ega bo’lib, ular matnni formatlash va giperko’rsatkichlardan tarkib topgan edi.. Web texnologiyalar rivojlanishi natijasida Web sahifalar tarkibida Plug-in dasturlar joylashtirila boshlandi, natijada Web sahifalarga interaktiv xususiyati berildi.

Web sahifa Internet tarmoqlarida joylashgan fayllar to’plami bo’lib, ularni soni soat sayin ko’payib bormoqda. Bu fayllarda ma’lumotlarni turli xillarini: matn, grafik, tasvir, video, audio ma’lumotlarni uchratish mumkin. Bugungi kunda Web Internet resurslari ichida eng ommaviysi hisoblanadi. Chunki, avvaldan tayyorlangan Web sahifa orqali tegishli ma’lumotlarni to’ldirish foydalanuvchining qanchadan-qancha vaqtini tejash imkonini beradi. Shu bois informatika yo’nalishida tahsil oluvchi talabalarga Web texnologiyalarni alohida kurs sifatida o’qitila boshlandi.

Ushbu qo’llanma kamchiliklardan xoli emas. Bundan tashqari turli o’quv muassasalarida o’quv ishlab chiqarish amaliyotini o’tkazish bo’yicha turli xil tajribalar to’plangan.

O’z tajribalari bilan qo’llanmani to’ldirishga va kamchiliklarni bartaraf etish bo’yicha o’z fikr va mulohazalarini bildirgan o’rtoqlarga oldindan o’z minnatdorchiligimizni bildiramiz.

Muallifdan

I-BOB.

WEB DASTURLASH FANIGA KIRISH.

KOMPYUTER TARMOQLARI.

REJA:

- 1.1. Kompyuter tarmoqlari tarixi.
- 1.2. Internet global kompyuter tarmog'i.
- 1.3. Mustaqil davlatlar hamdo'stligi axborot va telekommunikatsiya tarmoqlari.
- 1.4. Internetda informatsion xavfsizlik.

1.1. Kompyuter tarmoqlari tarixi.

Dunyoda ko'plab kompyuter tarmoqlari (KT) ishlab turibdi. Bulardan ba'zilari bilan tanishamiz. 1957 yil **ARPA** (Advanced Research Projects Agency) tashkiloti tuzildi. 1960 - yillar oxirida **DARPA** (Defense Advanced Research Projects Agency), 1969 yilda (AQShning Mudofaa ministrligi tomonidan tashkil qilingan eng eski KTLari hisoblanadi) **ARPANet** (Advanced Research Projects Agency Network) tajriba tarmog'ini tashkil etish haqida qaror qabul qildi. Ilk bor TARMOQ 1972 yilda namoyish etildi. U 40 ta kompyuterdan iborat bo'lib, asosiy tuzilish prinsipi TARMOQdagi barcha kompyuterlarning teng xuquqli bo'lishi edi. 1975 yil **ARPANet** tajriba tarmog'i maqomini Harakatdagi (amaliy) TARMOQ maqomiga o'zgartirdi (1989 yil – **ARPANet** mustaqil TARMOQ sifatida tugatildi). Uning afzalligi – tarkibida turli turdagi kompyuterlar bor TARMOQ bilan ishlash qobiliyatiga egaligidir. U keyinchalik boshqa KTLari bilan birlashtirilib, **Internet**ning qismi sifatida ishlatila boshlandi. Hozirda u **MILNET** – Military NET (xarbiy TARMOQ), **CSNET** – (Computer Science NETWORK) (kompyuter ilmi tarmog'i), **NSFNET** – (National Science Foundation NETWORK) (milliy fan fondi tarmog'i) tarmoqlar sifatida **Internet**da ishlatiladi.

BITNET (1981) – Because it's Time Network (bugungi kun tarmog'i) KT Nyu-York va Yel universitetlari tomonidan ishlab chiqilgan Evropa, AQSh qit'asi, Meksika va boshqa mamlakatlarni birlashtiruvchi TARMOQ bo'lib, u alohida ajratilgan kanallar bilan aloqa bog'laydi. U **OSI** – (Open System Interconnection –

ochiq xalqaro bog'lanish tizimi) va TCP/IP qaydnomalariga mos tushmaydi. Uning bir xususiyati – uzatilgan ma'lumotlar uchun haq to'lanmaydi. Hukumat tomonidan mablag' bilan ta'minlanadi. Uning ko'rsatadigan xizmat doirasi fayllarni uzatish, elektron pochta va masalalarning uzoqdan turib ishlashini ta'minlashdan iborat.

CSNET (1981) (Computer Science Network – Kompyuter va fan tarmog'i) a'zolik badallari va xizmat uchun to'lovlar hisobidan ishlaydi. U butun dunyo olimlarini birlashtiruvchi tarmoq bo'lib, Internet tarkibiga kiradi va TCP/IP qaydnomasi asosida ishlaydi.

EARN – European Academic Research Network **BITMAP** tarmog'i bilan bevosita ulangan bo'lib, juda ko'p milliy tadqiqot muassasalarini birlashtiradi. Uning qaydnomasi RSES bo'lib, ajratilgan kanallar orqali ma'lumot almashiniladi, o'z-o'zini xo'jalik hisobida qoplash asosida ishlaydi.

EUNET – Europe Union Network (Evropa kompyuter tarmog'i uyushmasi). Uning markaziy qismi Amsterdamda joylashgan. U asosan UNIX operastion sistemasida va UUCP va TCP/IP da ishlaydi.

FIDONET (1984) – shaxsiy kompyuterlar bilan MS va PS DOS boshqaruvida ishlaydigan TARMOQ. Fayllarni telefon simlari orqali uzatadi va UNIX operastion sistemasida ishlaydigan kompyuterlar bilan bog'lanishi mumkin. Fayllarni, bildirishlarni va yangiliklarni UUCP/USWET tarmoqlari bilan uzatishi mumkin.

INTERNET – International Network (xalkaro kompyuter tarmog'i) butun dunyo kompyuter tarmog'idir. U ko'p KTtlarni birlashtiradi va TCP/IP qaydnomalari asosida ishlaydi va kompyuter tarmoqlarini tarmoqlararo interfeys – **GATEWAY** (shlyuz) orqali birlashtiradi. Bu tarmoq turli davlat korxonalari, o'quv yurtlari, xususiy korxonalar va shaxslarning yangi kompyuter texnologiyalari yaratish, joriy qilish va ularning shu sohadagi harakatlarini birlashtirish uchun xizmat qiladi. Hozirda u butun dunyo qit'alarini o'ziga birlashtiradi, Internet tarkibidagi ba'zi kompyuter tarmoqlari – **CSNET**, **NSFNET**, o'z navbatida, katta-katta tarmoqlar bo'lib, o'zlari ham bir necha tarmoqlardan tashkil topgan. Internetning ishini koordinastiya qilishni NIC (Network Information Centry) Stenford universitetidagi SRI (Stanford Researsh Institute), ko'pincha SRI – NIC deb yuritiluvchi markaz

tomonidan boshqariladi.

Internetda **TELNET** (telefon tarmog'i) uzoqqa uzatish, **FTP** (File Transfer Protocol) faylini uzatish, **SMTP** (Simple Mail Transport Protocol) oddiy pochta jo'natish qaydnomalaridan elektron pochta uchun foydalaniladi. Domenlarni nomlash tizimi – **DNS** (Domen Name Systems) ko'llaniladi.

MSI Mail – savdo-sotiq uchun mo'ljallangan ICT Ham Internet bilan bog'langan bo'lib, o'z mijozlariga pochta, faksimil va teleks xizmatini ko'rsatadi.

NSFNET – AQShning milliy ilmiy fondi tarmog'i, AQShdagi minglab ilmiy – tadqiqot institutlarini, korporatsiya va hukumat idoralarini birlashtiradi. U Amerikadagi eng yirik superkompyuterga ulangan bo'lib, murakkab masalalarni yechishda undan foydalanish imkoniyatini beradi.

USENET (1979) – yangiliklar va elektron pochtaning xalqaro tarmog'i. Universitetlar o'rtasida aloqa o'rnatish maqsadida ish boshlangan bu tarmoq xozirda AQShning deyarli barcha universitetlarini KT orqali birlashtiradi. Hatto undan foydalanuvchilar juda ko'payib ketganligi tufayli, grafikning ancha qismini **UUNET tarmog'iga** topshirgan. **UUNET** tarmog'i asosan shu maqsad uchun ham yaratilgan.

UUNET – savdo-sotiq bilan bog'liq bo'lmagan tarmoq bo'lib, u **USENET** yangiliklarini **UNIX**da boshlang'ich matnlarni olishni va boshqa ishlarni bajarishni ta'minlaydi. U Internet bilan tarmoqlararo interfeysga ega.

UUCPNET – Unix-to Unix Copy – xalqaro elektron pochta bo'lib, ma'lumotlar **UUCP** nomli dasturlar yordamida uzatiladi. **UUCP** – uzatish uchun qaydnoma, kommunikatsiya maqsadlari uchun fayllar to'plami, kommunikatsion dasturlar uchun esa buyruqlar to'plamidir. Undan elektron pochta yuborish va telekonferenstiyalarda qatnashish maqsadlarida keng foydalaniladi.

1.2. Internet – global kompyuter tarmog'i

1983 yilda - Internet tashkil etildi. Internet-axborotlar bilan mustaqil almashish imkonini yaratdi. Internet (International Network – xalqaro kompyuter TARMOQ) butun dunyoni qamrab olgan global kompyuter tarmog'idir. 1990 yillar o'rtalarida Internet biznes-ishlovlar bilan ishlash uchun ko'llanila boshladi. Biroq, bu borada

turli muammolar mavjud edi. Internetning statistik ma'lumotlari quyidagicha:

1981 y.- Internet ga 213 ta kompyuter ulangan;

1983 y.- Internet ga 562 ta kompyuter ulangan;

1986 y.- 5089 ta kompyuter ulangan;

1992 y.- 727000 ta kompyuter ulangan;

1995 y.- 20-40 million kompyuter birlashdi.

Hozirgi kunda Internet dunyoning 150 dan ortiq mamlakatlarida 100 millionlab abonentlarga ega. Har oyda tarmoq miqdori 7-10%ga ortib bormoqda. Internet dunyodagi turli xil ma'lumotlarga oid axborot tarmoqlari o'rtasidagi o'zaro aloqani amalga oshiruvchi yadroni tashkil qiladi.

Internet qachonlardir faqat tadqiqot va o'quv guruhlarigagina xizmat qilgan bo'lsa, hozirgi kunga kelib, u ishlab chiqarish doiralari orasida keng tarqalmoqda. Kompaniyalarni Internet tarmog'ining tezkorligi, arzon, keng qamrovdagi aloqa, Hamkorlik ishlaridagi qulaylik, hammaning ishlashi uchun imkon beruvchi dastur Hamda ma'lumotlarning noyob bazasi ekanligi o'ziga tortmoqda. Arzon xizmat narxi evaziga foydalanuvchilar AQSh, Kanada, Avstraliya va boshqa ko'pgina Evropa mamlakatlarining tijorat yoki notijorat axborot xizmatlariga yo'l topadilar. Internet ning erkin kiriladigan arxividan insoniyat faoliyatining barcha jabhalarini qamrab oladigan axborotlarni, yangi ilmiy yangiliklardan tortib, to ertangi kungi ob-havo ma'lumotigacha bilib olish mumkin.

Ayniqsa, kundalik kommunikastiyaga muxtoj shaxslar, tashkilot, muassasalar uchun ko'pincha telefon orqali to'g'ridan to'g'ri aloqa nisbatan Internet infrastrukturasidan foydalanish anchagina arzon tushadi. Bu narsa, ayniqsa, chet ellarda filiallari mavjud bo'lgan firmalar uchun qulaydir, chunki Internet ning konfidensial noyob aloqalari butun dunyo bo'yicha imkoniyatga ega.

Shu bilan birga yana bir narsani ta'kidlash lozimki internetga gipermatn tushunchasi kirib keldi. 1965 yil Nelson gipermatn so'zini qo'lladi. Van Dam va boshqalar 1967 yilda gipermatn taHrirlovchisini tuzib chiqdi. Nelson 1987 yil ma'lumotlarning gipermatn taHrirlovchisini tuzib chiqdi. Jeneva StERN (CERN) da ishlovchi fizik Tim Bernes Li 1990 yil gipermatnli loyihani taklif etdi. Bu loyiha fizik

olimlarga Internet orqali tadqiqot natijalarini o'zaro almashish imkonini berar edi. Shunday qilib xalqaro axborot tarmog'i – World Wide Web (WWW)ga poydevor qo'yildi. 1993 yil Mark Anderson rahbarligida birinchi gipermatnli Mosaic grafik brauzeri ishlab chiqildi va u Netscape korporatsiyasiga o'tib Netscape brauzerini ishlab chiqdi.

Shunday qilib biz sevgan gazeta va jurnallarimizning oxirgi ma'lumotlarini WWW so'zlaridan boshlangan manzilda ko'rish va uni shu manzildan nusxasini ko'chirib olish mumkin, degan so'zlar ko'prok uchrab turibdi. Shu bilan birga elektron nashrlar tushunchalarining kamrovi oyma-oy kengayib bormoqda. Elektron usulda chop etilgan yangi-yangi jurnallar paydo bo'lmoqda.

Internetning asosiy tushunchalari:

- 1. Router** (Yo'naltiruvchi) – internetda ma'lumotlar oqimini qulay va yaqin yo'l bilan manzilga etkazishni rejalashtiruvchi va amalga oshiruvchi dasturlar majmuidir. Odatda yo'naltiruvchi sifatida maxsus kompyuterdan foydalanish yaxshi natija beradi.
- 2. Gateway** (Shlyuz) – ma'lumotlarni uzatishning turli qaydnoma (protokol)larini internet foydalanadigan elektron pochtaning oddiy qaydnomasi **SMTP** ga (Simple Mail Transfer Protocol – elektron pochta uzatishning oddiy qaydnomasi) aylantiradigan kompyuter. Aslida shlyuz – bu dasturlar majmuidir. Bunda shlyuz maqsadida foydalanadigan kompyuterga katta talablar qo'yilmaydi. Buning uchun unda shlyuz vazifasini o'taydigan dasturlar bilan ishlash imkoni bo'lsa bas.
- 3. Trafik** – Internet aloqa kanallari orqali uzatilgan ma'lumotlar oqimi hajmi.
- 4. DNS server.** DNS (Domin Name Service – domen nomlar xizmati) – IP manzillar va kompyuterlar domen nomlarini aniqlovchi server.
- 5. Proxy.** Internet da ba'zi bir ma'lumotlarga ko'pchilik murojaat qilgani uchun bu ma'lumotlarga oid serverga ulanish (navbat katta bo'lgani uchun) sekin bo'lishi mumkin. Shuning uchun ko'pchilik murojaat qiladigan serverlar nusxalari boshqa serverlarda ham saqlanadi. Bunday serverlar Proxy serverlar deyiladi.
- 6. Protokol** – bu kompyuterlar orasidagi aloqa o'rnatilishida, ma'lumotlarni qabul qilish va uzatishda foydalaniladigan signallar standartidir. Protokol to'g'ri bo'lsagina

kompyuterlar o'rtasida aloqa o'rnatiladi.

7. Server – bu boshqa kompyuter yoki dasturlarga xizmat ko'rsatadigan kompyuter yoki dasturdir. Bitta kompyuterda bir nechta server ishlashi mumkin. Masalan, ftp, WWW, elektron pochta serverilari.

8. Mijoz – server resurslaridan va xizmatidan foydalanuvchi kompyuter yoki dasturdir. Masalan, kompyuter fayl-serverning mijozi bo'lishi mumkin (serverda joylashgan fayllardan foydalanishi), shu bilan bir vaqtda elektron pochta dastursida ishlashi mumkin.

9. URL – (Uniform Resoure Locator) Internet ga murojaat qilishning eng oddiy va qulay usuli bo'lib, u manzilni ifodalaydi. Ya'ni bu manzildagi ma'lumotlardan barcha foydalanuvchilar bir paytning o'zida foydalanishi mumkin.

10. Internet xizmati turlari – elektron sahifa, elektron pochta, telekonferenstiya, fayllarni uzatish, domen nomlari, Telnet, IRC, yoki Chat konferenstiya, ma'lumotlarni izlash xizmatlari tavsiflari keltiriladi.

11. Intranet – bu internet texnologiyasi, dastur ta'minoti va protokollari asosida tashkil etilgan, Hamda ma'lumotlar bazasi va elektron Hujjatlar bilan kollektiv ravishda ishlash imkonini beruvchi korxona yoki konstern miqyosidagi yagona informastion muhitni tashkil etuvchi kompyuter tarmog'i.

12. IP manzil – Internet da kompyuter tarmoqlari Internet manzili yoki IP manzilini belgilash bilan aniqlanadi. IP manzili 32 bit uzunlikda va har bir biri 8 bitdan iborat to'rt qismdan tashkil topgan va har bir qismi 0 dan 255 gacha bo'lgan qiymatlarni qabul qiladi. Qismlar bir-biridan nuqta bilan ajratiladi.

1.3. Mustaqil Davlatlar hamdo'stligi axborot va moliyaviy telekommunikastiya tarmoqlari

MDHda yangi tijorat tarmoqlarini ommaviy ravishda barpo etish 1991 yildan boshlandi va doimiy davom etmokda. Telekommunikastiya xizmatining rivojlanishi xo'jalik va tijorat faoliyatini harakatlantirishning, iqtisodiy rivojlanishning muhim shartlaridan biridir. Faol marketeng va texnik siyosatni olib boruvchi ayrim tarmoqlarni sharxlab o'tamiz.

Relcom tarmog'i.

1990 yilda Atom energiyasi institutining va bir qancha ilmiy tadqiqot institutlari (ITI), UNIX-kompyuterlar tizimini ishlab chiquvchi mutaxassislar va foydalanuvchilarni birlashtiruvchi uncha katta bo'lmagan tarmoq tashkil etildi. Hozirda Relcom umumiy maqsadlarga mo'ljallangan tarmoq sifatida rivojlanmokda. U ilmiy va tijorat tashkilotlarini, davlat idoralari va muassasalarini birlashtiradi. Relcom mintqa ichida va EUnet, Internet, BitNet abonent tarmoqlarida elektron pochta xizmatini ta'minlaydi.

SprintNet tarmog'i.

SprintNet ma'lumotlarni uzatish tarmog'i bo'lib, o'nlab mamlakatlarning yuzlab shaxarlariga kirish uzellariga ega. SprintNet tarmog'i axborotlarni katta tezlikda almashish imkonini beradi.

Glasnet tarmog'i.

Glasnet tarmog'i 1990 yildan boshlab Rossiya aholisiga va MDHdagi bir qancha davlatlar uchun jahon Internet kompyuter tarmog'iga kirish xizmatini ta'minlaydi. Xususiy mijozlar va tarmoq xizmatidan foydalanuvchi kichik biznes vakillariga e'tibor berish - Glasnetning ajralib turuvchi xususiyati sanaladi.

Sovam Teleport tarmog'i.

Sovam Teleport xalqaro kompyuter axborot tarmog'i SanFrancisco/Moscow Teleport (AQSh), Cable & Wireless (Buyuk Britaniya) kompaniyalari hamda Avtomatlashtirilgan tizimlar instituti (Rossiya) tomonidan 1990 yilda tashkil etilgan. tarmoq joriy vaqt rejimida teleks va telefaks xalqaro axborot almashuv uchun mo'ljallangan.

Bank tarmoqlari va banklararo Hisob-kitoblar tizimi.

Naqd pulsiz aylanmaning katta ahamiyati iqtisod uchun ko'plab banklararo pul o'tkazishni o'zaro Hisobga olish tizimi yoki kliring bilan almashtirish zaruriyatini keltirib chiqaradi. Kliringni qo'llashning nisbatan samarali sohalari quyidagicha: Markaziy Bank tizimida banklararo Hisob-kitob, pul mablag'larni o'zaro o'tkazishni doimiy takrorlovchi iqtisodiy jihatdan bir-biriga bog'liq korxonalarga xizmat

ko'rsatish, bir xildagi tezkor bitimlarni amalga oshirish. Kelajakda akstionerlik kliring va hisob-kitob tuzilmalarini tashkil etish va ularni jahon moliya tizimiga birlashtirish - bu Markaziy Bank siyosatining yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Turli mamlakatlarning davlat ichidagi banklararo tizimi.

AQSh banklari to'lov xabarlarini uzatish uchun quyidagi asosiy kommunikatsiya tarmog'idan foydalanadi:

FEDWARE- AQSh federal zahira tizimining kommunikatsiya tizimi;

BANKWARE- xususiy banklar va tijorat korxonalari ehtiyojiga xizmat qiluvchi kommunikatsiya tizimi;

CHIPS- Hisob-kitob palatalari uchun banklararo to'lov tizimi;

Evropa banklarida quyidagi tizimlar keng ko'llaniladi:

CHAPS- Buyuk Britaniya banklararo kliring hisob-kitoblari tizimi.

BACS- kliring tizimi.

SIT- Franziya markaziy banki ko'magida 15 ta yirik banklar asosida tashkil etilgan tizim.

Elektron pochta qo'llash.

Elektron pochta - kompyuterlar orasida xabar uzatishni Lokal va Global asosda tashkil qiladi. Elektron pochtdan faqat xabarlarni emas, balki fayllarni uzatish uchun Ham foydalaniladi. Ular yordamida tezkor usulda bir yoki bir nechta manzillar bilan axborot almashish mumkin. Elektron pochta qutilari soni 1997 yil boshida 250 millionni tashkil etdi. Elektron ma'lumotlar manzil va ma'lumotlar mavzuidan iborat bo'ladi. Manzil qismi odatda oluvchining manzilgohini, jo'natuvchining manzilgohini, ma'lumot mavzuini, fayllar xabarlariga ilova qilinuvchi axborotlarni o'z ichiga oladi.

Global kompyuter tarmoqlarining tijoratda qo'llanilishi.

Axborot texnologiyalari va zamonaviy texnika yutuqlari bilan o'zaro almashish ehtiyoji global kompyuter tarmoqlarini mamlakatlararo hamkorlik dasturini amalga oshirishning ajralmas qismi qilib qo'ydi. Ilmiy va maorif maqsadlari va biznes uchun ko'plab kompyuter tarmoqlari tashkil etilgan. Ko'plab tarmoqlarni birlashtira oluvchi va dunyo hamjamiyatiga kirish imkoniyatini beruvchi tarmoq - bu Internet. Internet

foydalanuvchiga cheksiz axborot resurslarini taqdim etadi. Do'stona grafik interfeys Internet xizmatidan har bir kishining foydalana olishi uchun imkoniyat yaratadi.

Moliyaviy-iqtisodiy faoliyatdagi global kompyuter tarmoqlari.

Zamonaviy axborot texnologiyasiga ega hisoblash texnikasidan va elektron uzatish tizimidan foydalanmay turib zamon talabiga javob beruvchi moliyaviy muassasalarni tashkil etish mumkin emas. Shu bois, bunday muassasalar ham dasturli – apparat kompleksi sifatida, ham elektron shaklda axborot uzatishning kommunikatsiya vositasi sifatida eng yirik iste'molchilar hisoblanadi. Tashkilotlarning alohida avtomatlashtirilgan komplekslarini bog'lovchi global tarmoqlar milliy va xalqaro darajada hisob-kitoblar o'tkazish imkonini beradi.

1.4. Internetda informatsion xavfsizlik.

Ma'lumki internet tarmoqlararo informatsiya almashinuvini ta'minlovchi magistraldir. Uning yordamida dunyo bilimlar manba'iga kirish, qisqa vaqt ichida ko'plab ma'lumotlar yig'ish ishlab chiqarishning va uning texnik vositalarini masofadan turib boshqarish mumkin. Shu bilan bir qatorda internetning ushbu imkoniyatlaridan foydalanib turmoqdagi begona kompyuterlarni boshqarish ularning ma'lumotlar bazasiga kirish, nusxa ko'chirish g'arazli maqsadda turli xil viruslar tarqatish kabi noqonuniy ishlarni amalga oshirish mumkin. Internetda mavjud bo'lgan ushbu xavf, informatsion xavfsizlik muammolari bevosita tarmoqlarning xususiyatlaridan kelib chiqadi.

Bizning oldingi paragraflarda qayd etib o'tganimizdek ixtiyoriy tarmoq xizmatini o'zaro kelishilgan qoida (protokol) asosida ishlovchi juftlik «Server» va «Mijoz» dastur ta'minoti bajaradi. Ushbu protokollar miqyosida ham «Server», ham «Mijoz» dasturlari ruxsat etilgan amallarini (operatsiya) bajarish vositalariga ega. Masalan, NTTR protokoldagi formatlash komandalari Web sahifalarida joylashtirilgan tovush, video animatsiyalar va har xil aktiv ob'ektlar ko'rinishidagi mikrodesturlar. Xuddi shunday ruxsat etilgan operatsiyalar, aktiv ob'ektlardan foydalanib internetda ba'zi bir noqonuniy harakatlarni oshirish tarmoqdagi

kompyuterlarga va ma'lumotlar bazasiga kirish hamda ularga tahdid solish mumkin bo'ladi.

Bu xavf va tahdid nimalardan iborat:

1. Tarmoqdagi kompyuterlarga ruxsatsiz kirish va uni masofadan turib boshqarish. Ularga sizning manfaatingizga zid bo'lgan dasturlarni joylashtirish mumkin.
2. Web sahifalarida joylashtirilgan «aktiv ob'ektlar» agressiv dastur kodlari bo'lib, siz uchun xavfli virus yoki josus dastur vazifasini o'tashi mumkin.
3. Internetda uzatilayotgan ma'lumotlar yo'l yo'lakay aloqa kanallari yoki tarmoq tugunlarida tutib olinishi ulardan nusxa ko'chirilishi, almashtirilishi mumkin.
4. Davlat muassasasi, korxona faoliyati, moliyaviy ahvoli va uning xodimlari Haqidagi ma'lumotlarni razvedka qilinishi o'g'irlashi va shu orqali sizning shaxsiy Hayotingizga, korxona rivojiga tahdid solishi mumkin.
5. Internetda e'lon qilinayotgan har qanday ma'lumot ham jamiyat uchun foydali bo'lmasligi mumkin, ya'ni internet orqali bizning ma'naviyatimizga, madaniyatimizga va e'tiqodimizga zid bo'lgan informastiyalarni kirib kelishi ehtimoli ham mavjud.

Internet foydalanuvchisi ushbu xavflarni oldini olish uchun quyidagi texnik echim va tashkiliy ishlarni amalga oshirishi zarur:

1. Shaxsiy kompyuterga va mahalliy kompyuter tarmog'iga Hamda unda mavjud bo'lgan informastion resurslarga tashqaridan internet orqali kirishni cheklovchi va ushbu jarayonni nazorat qilish imkonini beruvchi texnik va dasturviy usullardan foydalanish.
2. Tarmoqdagi informastion muloqat ishtirokchilari va ular kuzatayotgan ma'lumotlarni asl nusxasiga mosligini tekshirish.
3. Ma'lumotlarni uzatish va qabul qilishda kriptografiya usullaridan foydalanish
4. Viruslarga qarshi nazoratchi va davolovchi dasturlardan foydalanish.
5. Shaxsiy kompyuter va mahalliy kompyuter tarmog'iga begona shaxslarni qo'ymaslik va ularda mavjud bo'lgan ma'lumotlardan nusxa olish imkoniyatlarini cheklovchi tashkiliy ishlarni amalga oshirish.

Bundan tashqari informastion xavfsizlikni ta'minlash borasida internet foydalanuvchilari orasida o'rnatilmagan tartib qoidalar mavjud. Ulardan ba'zi birlarini keltiramiz:

- Hech qachon hech kimga internetdagi o'z nomingiz va parolingizni aytmang.
- Hech qachon hech kimga o'zingiz va oila a'zolaringiz haqidagi shaxsiy hamda ishxonangizga oid ma'lumotlarni internet orqali yubormang.
- Elektron manzilingiz (*E-mail*)dan maqsadli foydalaning. Internet orqali dasturlar almashmang.
- Internetda tarqatilayotgan duch kelgan dasturlardan foydalanmang. Dasturlarni faqat ishonchli egasi ma'lum bo'lgan serverlardan ko'chiring.
- Elektron pochta orqali yuborilgan «aktiv ob'ektlar» va dasturlarni ishlatmang, yoki qo'shimchali o'z-o'zidan ochiluvchi sizga noma'lum arxiv Holidagi ma'lumotlarni ochmang.
- Elektron pochta xizmatidan foydalanayotganingizda ma'lumotlarni shifrlash zarur, ya'ni kriptografiya usullaridan foydalaning.
- Egasi siz uchun noma'lum bo'lgan xatlarni ochmang.
- Egasi ma'lum bo'lgan va uning sifatiga kafolat beruvchi antivirus dasturlardan foydalaning va ularni muntazam yangilab boring.
- Internetda mavjud bo'lgan informastion resurslar va dasturlardan ularning mualliflari ruxsatisiz foydalanmang.
- tarmoqdagi begona kompyuter va serverlarning IP manzillarini aniqlash va shu orqali ruxsat etilmagan serverlar va informastion resurslarga kirish nusxa ko'chirish, viruslar tarqatish kabi noqonuniy dasturlashtirish ishlari bilan shug'ullanmang, bu jinoyatdir.

II-BOB.

WEB BRAUZERLAR VA HTML TILI ASOSLARI

REJA:

- 2.1. Web brauzerlar
- 2.2. Netscape Communicator
- 2.3. Internet Explorer
- 2.4. WWW ga kirish
- 2.5. HTML asoslari

2.1. Web brauzerlar

HTML da yozilgan Web sahifa odatda brauzer deb nomlanuvchi maxsus dastur yordamida quriladi. Bu soʻzning oʻzbekchaga toʻgʻridan – toʻgʻri tarjimasi «sharxlovchi dastur» manosini beradi. Brauzerning asosiy vazifasi foydalanuvchi talabiga muvofiq manzilni internetdan topish va qiyinchiliksiz uni tasvirlashdir. Oldiniga brauzer HTML tilida yozilgan «instrukstiyani» tahlil qiladi va bu instrukstiya yordamida Web sahifada mavjud boʻlgan axborotni tasvirlaydi.

Hozirgi kunda eng koʻp ishlatiladigan 2 ta Web brauzer mavjud boʻlib Web sahifa tayorlovchilar bu brauzerlarning xususiyatlarini eʼtiborga olishlari kerak. Bular “Netscape Navigator” va “Microsoft Internet Explorer” (IE) brauzerlaridir. Aslida brauzerlar juda koʻp, lekin ular dunyoda ishlatilayotgan brauzerlarning bor - yoʻgʻi 1% ni tashkil qiladi. Qolgan 75% ni IE, 24% ni esa “Netscape Navigator” egallaydi. Demak shunday ekan koʻpchilik Hollarida shu 2 ta brauzer Haqida soʻz yuritiladi.

Keling endi brauzerlar tarixiga nazar tashlaylik. 1989-yilda Shveytsariyada CERN (The European Laboratory for Particle physics) olimlari tomonidan WWW tizimiga asos solingandan keyin uning axborot manbalarini ochib koʻrish muammosi paydo boʻldi.

Bu muammoni hal qiluvchi dastlabki dasturlardan biri bu Lynx tipidagi satrli brauzerdir. Shunday qilib dastlabki satrli brauzerlar paydo boʻldi. Vaqt oʻtishi bilan brauzerlardan faqat matnlarni emas, balki ovoz, grafika va tasvirlarni tasvirlash Ham talab qilindi. Grafik maʼlumotlarni matnli maʼlumotlar kabi koʻrish masalasi birinchi boʻlib Mosaic brauzeri tomonidan amalga oshirilgan .

Mosaic brauzeri *UNIX*, *PC* va *Macintosh* platformalarida ishlashga mo'ljallangan bo'lib bepul brauzerdir. Keyinchalik *Mosaic* va *Silicon Graphics* asoschilari birlashib Hozirgi kunda etakchi brauzerlardan bo'lgan *Netscape* brauzeriga asos soldilar .

2.2. Netscape Communicator

Bu brauzer eng mashxur va ko'p ishlatiladigan Web brauzerlardan biridir. *Netscape* kompaniyasi foydalanuvchi uchun juda sodda va qulay bo'lgan ushbu dasturni bepul tarqatib Internet va WWW olamida inqilob qildi. Yillar davomida bu dastur Internet muhitida aloqa vositalarini o'zida to'liq mujassam qildi. Bu dasturga elektron pochta va yangiliklarni o'qish vositalari qo'shildi. Bularning hammasi birgalikda *Netscape Communisator* deb nom oldi.

Agar siz ushbu brauzerdan foydalanmoqchi bo'lsangiz u holda <http://home.netscape.com> sahifaga kirib dasturni kompyuteringgizga o'rnatishingiz mumkin. *Netscape* ochiq arxitekturaga ega, ya'ni u *Java* va *JavaScript* tillarida yozilgan dasturlarni tushinadi. *Netscapening* yuqoridagi imkoniyatlari va uning ixtiyoriy platformalar (*Windows*, *Macintosh*, *OS/2* va *UNIX* ning barcha versiyalari) bilan birga ishlay olishi uning mashhurligini yanada oshiradi.

2.3. Internet Explorer

Netscape ning jiddiy raqobatchisi Microsoft firmasining *Internet Explorer* brauzeri Hisoblanadi. Bu brauzer *Netscapning* yangi imkoniyatlarini o'zida mujassam qilgan va o'zining ilg'or texnologiyasiga ega bo'lgan brauzerdir. *Internet Explorer* HTML tilining Hamma versiyalarini tushinadi. *Internet Explorer*da ishlash Microsoft ning boshqa maHsulotlari bilan tanish bo'lgan foydalanuvchi uchun juda qulaydir. Uning ishlash tartibi deyarli Netscapeniki kabidir. Bu ikkala brauzerlarning har biri o'zining maxsus imkoniyatlariga ega. Shu sababli bu ikkala brauzerning faqat bittasi yaxshi desak biz xato qilamiz. Shuning uchun ham hozirda ikkala brauzer ham juda keng miqyosda ishlatilib kelinmokda.

2.4. WWW ga kirish

Internetning eng ma'lum va keng tarqalgan qismi bu WWW (World Wide Web) deb nomlanuvchi to'rdir. Bu to'r Web saytlar va alohida Web sahifalardan tashkil topgan. Web sahifalar esa HTML tili yordamida yaratiladi.

HTML tilidan foydalanish uchun dasturchi mutaxassis bo'lish shart emas, chunki bu til juda oddiy va har kim undan foydalanishi mumkin. HTML da ishlash uchun oddiy kompyuter foydalanuvchisi bo'lish va internetda ishlash bo'yicha ozgina malakasi bo'lsa etarli. HTML tili yordamida har kim o'zining shaxsiy Web sahifasini yoki butun boshli bir Web saytini yaratish orqali o'zini butun dunyo axborot fazosida His qilishi mumkin. Albatta faqat HTML ni bilish interaktiv savdo saytlarini yaratish uchun etarli emas. Bunday jiddiy maqsadlar uchun dasturlash bo'yicha yaxshi bilim va internetning har xil texnologiyalarini bilish talab qilinadi.

Ammo HTML ning qulayligi shundaki bu sodda instrument orqali zarur axborot Web saytlarini yaratish mumkin. HTML (jihozlari) tarmoq foydalanuvchilari uchun 5-10% ni inobatga olmaganda hamma imkoniyatlarga ega. Agarda o'zingizning saytingizda biror maxsus texnologiyalarni qo'llash zurrati tug'lsa, u holda yana boshqa adabiyotlarni o'rganish lozim bo'ladi. Yangi tarmoq dasturini o'rganishdan oldin esa HTML ning imkoniyatlarini qo'llashni o'rganish lozim. Ushbu qo'llanmadan biz bu imkoniyatlar haqida deyarli hamma narsani bilib olamiz.

HTML boshqa zamonaviy tarmoq dasturlari texnologiyalariga nisbatan sodda bo'lsada, internet – butunjahon to'ri shu til (HTML) yordamida yaratilgan bir qancha xususiy va korporativ saytlarning majmuasidir. Internet texnologiyasi va shu bilan birga HTML tili Ham kompyuter industriyasining rivojlanishiga bo'lgan bir yordam bo'ldi.

Internet - bu cheksiz imkoniyatdir, ammo bu imkoniyatlardan foydalanish uchun saytlarni yaratish bilan bog'liq uslublarni o'rganish o'rinlidir. Yuqorida HTML tili butun jahon to'ri uchun asos va baza ekanini aytib o'tgan edik.

2.5. HTML asoslari

Internet - sayyoramiz miqyosidagi kompyuter tarmoqlarining birlashmasidir. Agar kosmik stanstiya a'zolarining E-mail dan foydalanishini inobatga olsak internetning sayyoramiz sarhadlaridan chiqqanini ham ko'rishimiz mumkin.

Butun dunyo o'rgimchak to'ri WWW (World Wide Web) - bu ko'p sonli o'zaro bir-biriga bog'langan Hujjatlardir. Web sahifada boshqa Web sahifalar bilan bog'lovchi chekli gipermurojaat bo'ladi. Gipermurojaat mexanizmini bir necha so'z bilan izohlash qiyin, lekin kamida bir marta Web sahifaga kirib ishlagan odam buni darHol tushunadi.

Gipermurojaat butunjahon o'rgimchak to'ridan hujjatning URL deb nomlanuvchi manzilini qidirishda ishlatiladi. Biz bilamizki Web sahifaning asosiy mohiyati axborotni tasvirlash va uni har bir foydalanuvchi uchun ochib berishdir. Bunda bir qancha funkstional cheklanishlar mavjud, ya'ni biz oldindan Web sahifani ko'ruvchining kompyuteri qanday, monitorining imkoniyati qanday va ko'rish oynasining qanday o'lchamda o'rnatilganligini bilmaymiz. Biz hattoki foydalanuvchining qanday operastion muhitda ishlayotganini ham bilmaymiz. Web sahifa esa INTEL mashinada ham Makintoshda ham bir xil ko'rinishda bo'lishi kerak. Foydalanuvchi o'z operastion muhitida qanday yozuv shriftlar o'rnatganligi yoki uning videokartasi qancha rangni ko'tara olishi ham malum emas. Yuqoridagi malumotlarning yo'qligi yoki etarli emasligi umumaxborot almashish tilining paydo bo'lishiga to'siq bo'lishi kerak edi, lekin bunday bo'lmadi.

Gap shundaki 1986 yili xalqaro standartlashtirish tashkiloti (ISO) tomonidan qog'ozdagi Hujjatni ekranda tasvirlash imkonini beruvchi hamma variantlarni e'tiborga olgan SGML (Standart Generalired Markup Language) tili yaratildi. Hamma imkoniyatlarni etiborga olgan kuchli sistema ishlab chiqildi.

Web sahifa uchun bu yaxshi yo'l deb hisoblangan edi. Lekin bu til qonun qoidalari izohi yuzlab sahifalarni egalladi. Bunday til asosida yaratilgan sahifani tasvirlovchi dasturni ishlab chiqish uchun juda ko'p vaqt ketgan bo'lardi, shuning uchun Internet ehtiyoji uchun SGML tilining malum bir qismi tanlab olindi va HTML (Hyper Text Markup Language) deb nomlandi. HTML tilida yozilgan Web sahifa

faylida axborotning qanday tasvirlanishi Haqidagi yo'l yo'riqlar ketma – ket joylashgan bo'ladi. Bu fayl oddiy matnli fayl bo'lib uni maxsus brauzer datsturlarsiz o'qish qiyin. Grafik rasmlarni esa umumman ko'rib bo'lmaydi chunki uning o'rnida brauzer dasturga biror rasm kerakligini ko'rsatuvchi TEG turadi. Agar biz o'z Web sahifamizni yaratmoqchi bo'lsak, albatta HTML tilini yaxshi bilishimiz kerak bo'ladi.

III-BOB.

HTML HUJJATINING TUZILISHI

REJA:

- 3.1. TEG lar
- 3.2. Metama'lumotlar
- 3.3. Identifikatorlar
- 3.4. Ishlatiladigan belgilar.

3.1. TEG lar

HTML ning konstrukstiyasi TEG lar deyiladi. Brauzer TEG larni oddiy matnlardan farqlashi uchun ular burchak qavslarga olinadilar. TEG tasvirlash jarayoni Hatti Harakatlarining boshlanishini bildiradi. Agar bu Harakat butun Hujjatga talluqli bo'lsa, bunday teg o'zining yopiluvchi juftiga ega bo'lmaydi. Juft teglarning ikkinchisi birinchisining Harakatini yakunlaydi. Masalan, Har bir Web sahifa `<html>` tegi bilan boshlanib `</html>` tegi bilan yopilishi kerak. Etibor bergan bo'lsangiz yopiluvchi teg ochiluvchidan « / » belgisi bilan farq qiladi. Teg nomlari katta yoki kichik Harflar bilan yozilishi mumkin, bularni brauzer bir xil qabul qiladi. HTML tilida boshqa kompyuter tillaridagi kabi izoH berish imkoniyati mavjud. IzoH quyidagi «<- - » va «<- ->» belgilar orsiga yoziladi.

Masalan:

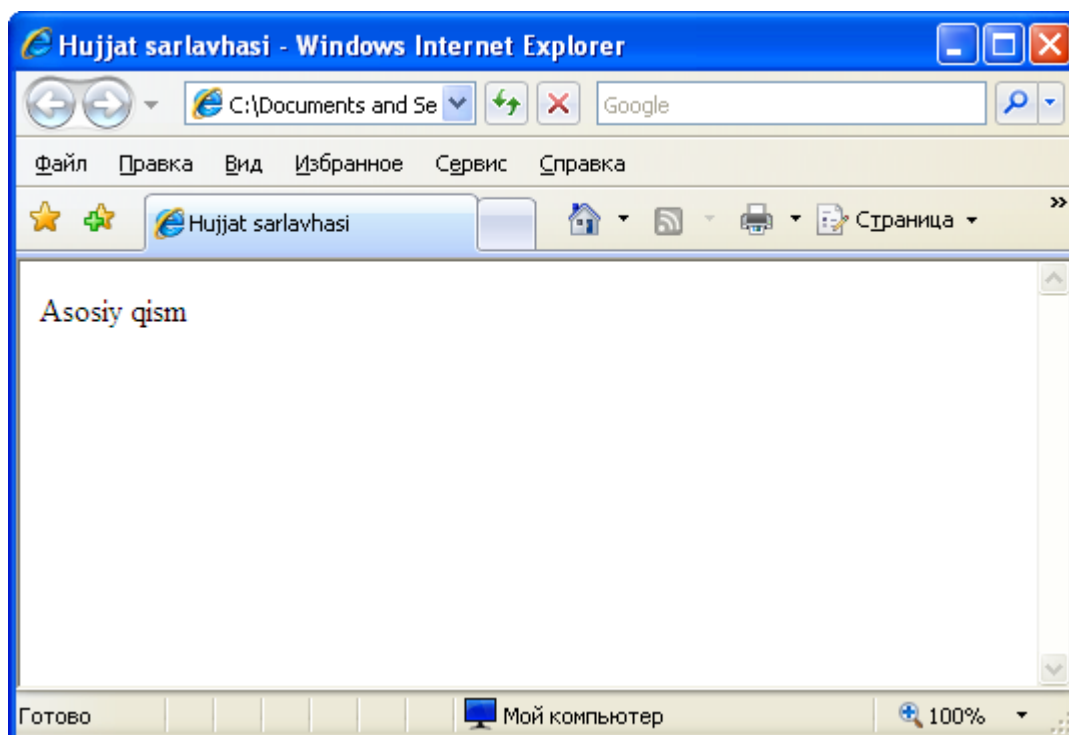
`<-- Bu izox -->`

Har qanday Web sahifa ikkita qismdan tashkil topadi. Bular sarlavha qismi va asosiy qism. Sarlavha qismida Web sahifa haqidagi malumot joylashadi, asosiy qismda esa Web sahifaning mazmuni bilan tasvirlanish qoidalari joylashadi. Sarlavha qismi quyidagi ochiluvchi `<head>` va yopiluvchi `</head>` teglari orasida joylashadi.

Asosiy qism esa `<body>` va `</body>` teglari orasida joylashadi. Odatda sarlavha qismi oldidan qo'llanilayotgan HTML standartlari haqida malumot yoziladi. Har qanday Web sahifaning umumiy ko'rinishi quyidagicha bo'ladi:

Misol 3_1:

```
<!DOCTYPE HTML PUBLIC "-//W3C//DTD HTML 4.01//EN">
<html>
  <head>
    <title>
      Hujjat sarlavhasi
    </title>
  </head>
  <body>
    Asosiy qism
  </body>
</html>
```


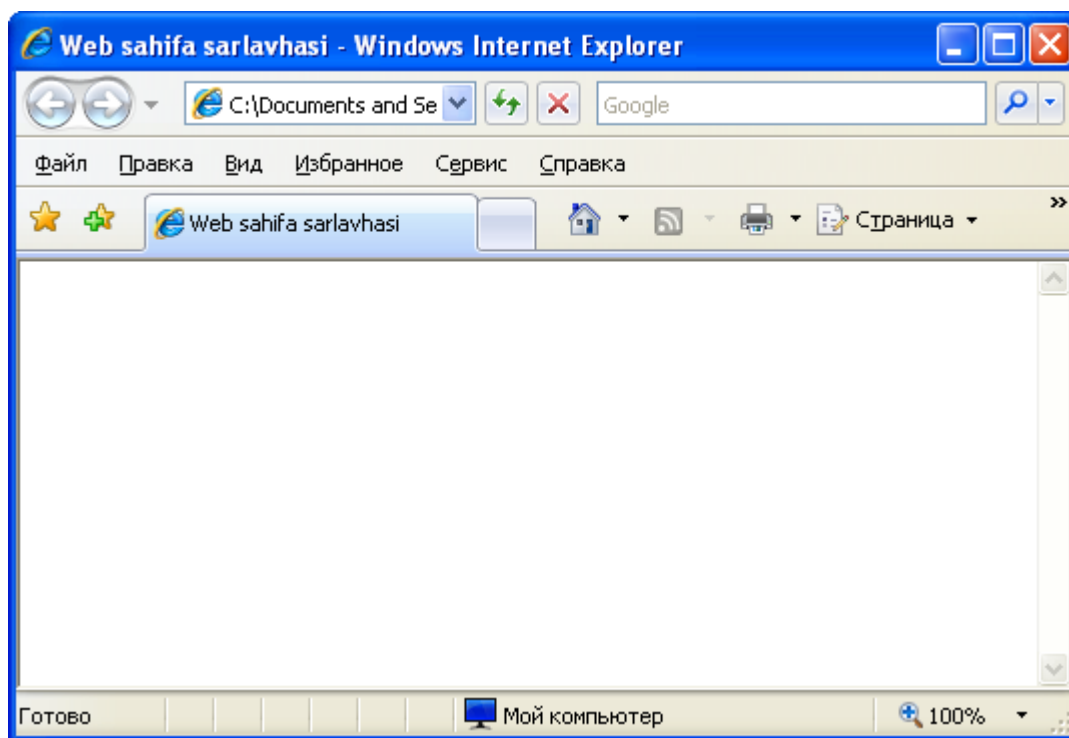
Rasm 3_1.

Birinchi `<!Doctype>` tegi o'zining parametrlari bilan brauzerga ushbu Websahifani qaysi HTML versiyada yozilganligi haqida malumot beradi.

Web sahifa ishga tushurilganda brauzerning eng yuqori satrida yuklanayotgan hujjat mazmunini anglatuvchi qisqacha yozuv turadi. Bu yozuvni hosil qilish uchun quyidagi ochiluvchi `<title>` va yopiluvchi `</title>` teglaridan fodalanamiz.

Misol 3_2:

```
<html>  
<head>  
    <title>Web sahifa sarlavhasi</title>  
</head>  
<body>  
</body>  
</html>
```


Rasm 3_2.

Web sahifaning asosiy qismi `<body>` va `</body>` teglari orasida joylashadi. Bu oddiy matn bo'lishi mumkin. Brauzer bu matnni tug'ridan to'g'ri interpretatsiya qilib ekranda tasvirlaydi. Bizga dastlabki Web sahifamizni yaratish uchun oddiy «Bloknot» matn muharriri kifoya. Quyida ko'rsatilgan misolni matn muharririda yozib, uni xotiraga yozishda kengaytmasini html yoki htm deb kiritishimiz kerak.

Misol 3_3:

```
<html>

<head>

  <title>Mening birinchi Web sahifam </title>

</head>

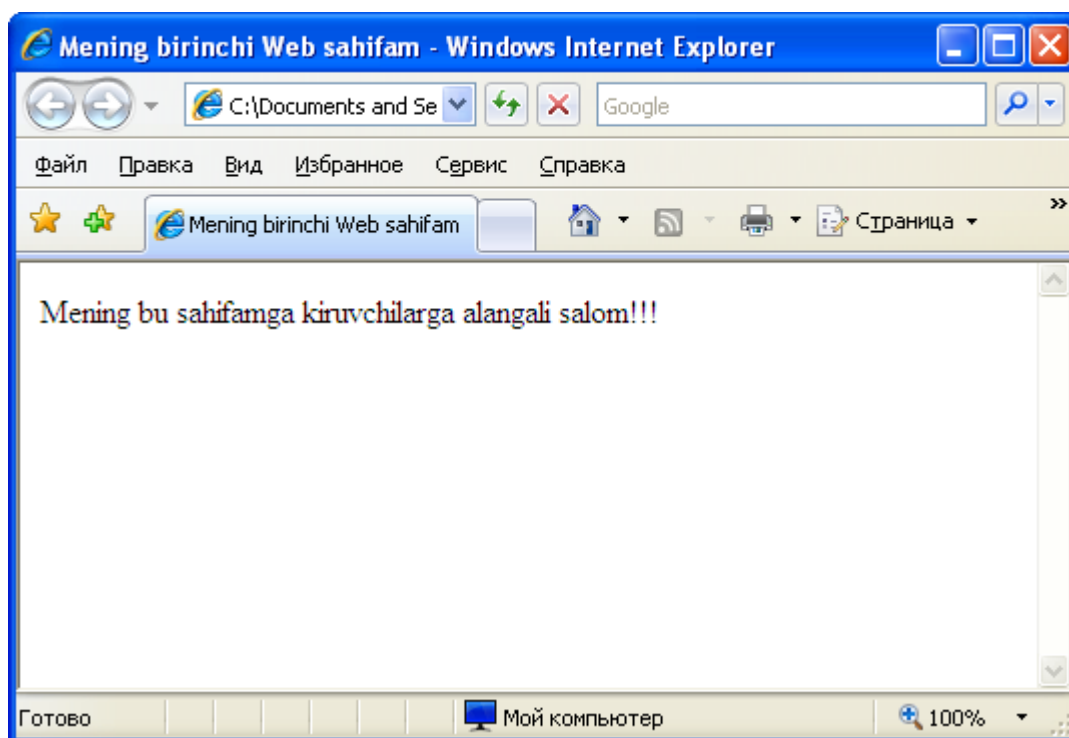
<body>

  Mening bu sahifamga kiruvchilarga alangali salom!!!

</body>

</html>
```

Bu faylni ishga tushirish uchun sichqoncha ko'rsatkichini shu fayl ustiga keltirib chap tugmasini ikki marta bosish kerak. Natijada ekranda quydagi ko'rinishdagi natija hosil bo'ladi:

Rasm 3.3

`<body>` tegi bir qancha qo'shimcha parametrlarga ega. Bu parametrlar tegning ochiluvchi qismida joylashadi. Parametrlar ikki qismdan iborat bo'ladi: parametr nomi va parametr qiymati. Masalan *bgcolor* parametri tasvirlanayotgan Web sahifa fonining rangini belgilaydi.

Masalan: `<body bgcolor = "green">`

Parametrlarning satri qiymatlari qo'shtirnoq ichida yoziladi. Biz quyida `<body>` tegining parametrlari bilan tanishamiz.

- *Background* - fon sifatida biror bir grafik tasvirdan foydalanish. Parametr qiymati sifatida grafik tasvir joylashgan manzil (URL) beriladi.
- *Text* - tasvirlanayotgan matn rangi.
- *Link* - Web sahifadagi matnli gipermurojat rangi.
- *Vlink*-foydalanuvchi tomonidan oldin murojat qilingan gipermurojaat rangi.
- *Alink* - foydalanuvchi tomonidan tanlangan gipermurojaat rangi.
- *Lang* – Web sahifa matni yozilgan tilni aniqlash.

3.2. Metama'lumotlar

Endi biz metama'lumotlar bilan tanishib chiqamiz. Web sahifalarda meta ma'lumotlarini Hosil qilish uchun `<meta>` tegi ishlatiladi, uning umumiy ko'rinishi quyidagicha:

`<meta name="o'zgaruchi nomi" content="o'zgaruvchi qiymati">`

Agarda biz Web sahifadagi avtor haqida ma'lumot yozmoqchi bo'sak uni quyidagi ko'rinishda yozish mumkin:

`<meta name="Auther" content="Bu meniki!!!">`

Meta ma'lumotlar asosan Internet da joylashgan qidirish mashinalari uchun zarur. Qidirish mashinalari Web sahifalar haqidagi ma'lumotlarni qayerdan oladi degan savol paydo bo'ladi. Xuddi shu ma'lumotlarini qidirish mashinalari metao'zgaruvchilardan oladi. (Web sahifa qaysi sohaga tegishli, unda qanday ma'lumotlar borligi) `<meta>` tegida *keymards* va *description* o'zgaruvchisi bor. *Keymards* o'zgaruvchili Web sahifadagi kalitli so'zlar ro'yxatini o'zida saqlaydi. *description* o'zgaruvchi esa Web sahifaning qisqacha ma'lumotini o'zida saqlaydi. Masalan, bizning Web sahifamiz kompyuter viruslari haqida tayyorlangan bo'lsin u Holda HTML hujjatda meta ma'lumotlarni quyidagicha yozish mumkin:

Misol 3_4.

```
<html>

<head>

<title>kompyuter viruslari </title>

<meta name="keywords" lang="ru" content="virus,
kompter, antivirus,...">

<meta name="description" content="Web sahifadagi kompter
viruslariga bag'ishlangan.

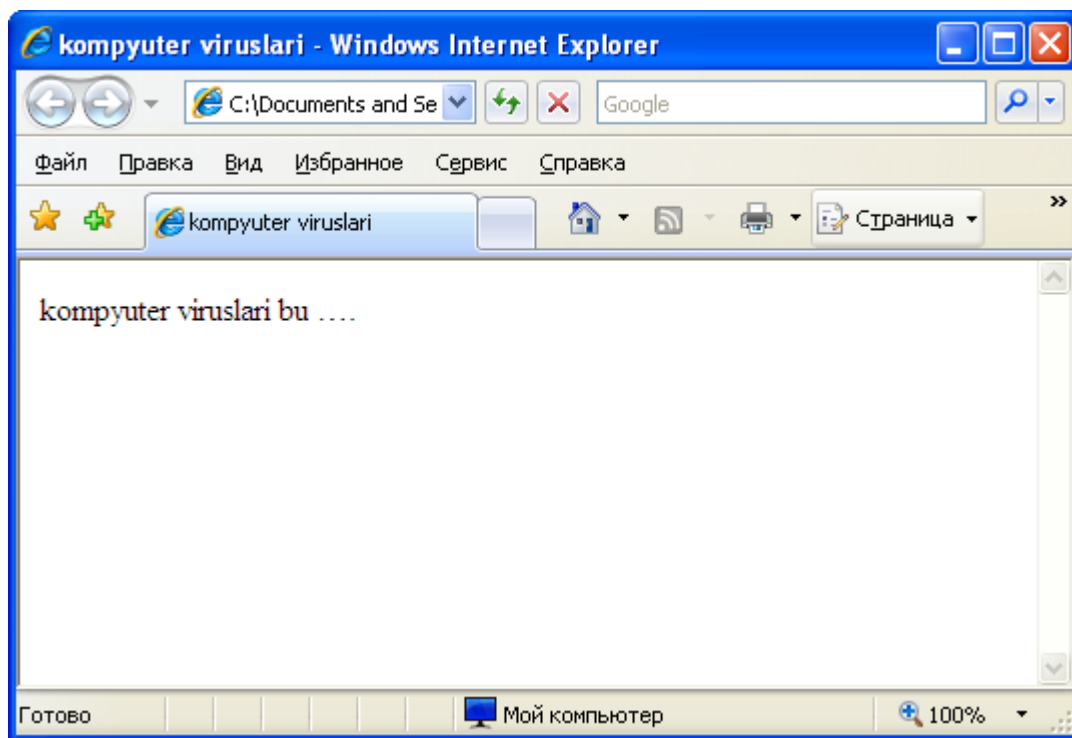
</head>

<body>

kompyuter viruslari bu ....

</body>

</html>
```


Rasm 3_4.

Brauzerlar foydalanuvchi tomonidan ochib ko'rilgan Web sahifalarini kesh xotirada saqlab qoladi. Agar foydalanuvchi yana shu sahifalarga murojaat qilsa, Web brauzer oldindan kesh xotirada mavjud bo'lgan (yana yangi sahifani internetdan olmasdan) nusxasini olib ko'rsatadi. Bu jarayon foydalanuvchining vaqtini va

iqtisodini tejaydi. Endi Web sahifa qachon yangilanadi degan savol paydo bo'ladi. Bu savolga metama'lumotlardagi *expres* o'zgaruchilardan javob olish mumkin. Bu o'zgaruvchida Web sahifaning yaroqlilik muddati ko'rsatiladi. Agar kesh xotiradagi web sahifa yaroqlilik muddati o'tgan bo'lsa, brauzer tarmoqdan Web sahifani qaytadan o'qib oladi.

Misol:

```
<meta http-equiv="Expres" content="Tue,uf Aug 2002 14:56:27 Gmt">
```

Web sahifalarda ma'lumotlar tez o'zgarishi mumkin, masalan chatlarda va birja sahifalarida ma'lumotlar tez o'zgaradi. Bunday Hollarda *refresh* o'zgaruvchisidan foydalaniladi va qiymatlari sekundlarda beriladi.

Masalan:

```
<meta http-equiv="Refresh" content=10>
```

Bu yozuvdan keyin Web sahifa har 10 sekunddan keyin avtomatik tarzda o'zi qayta yuklanadi.

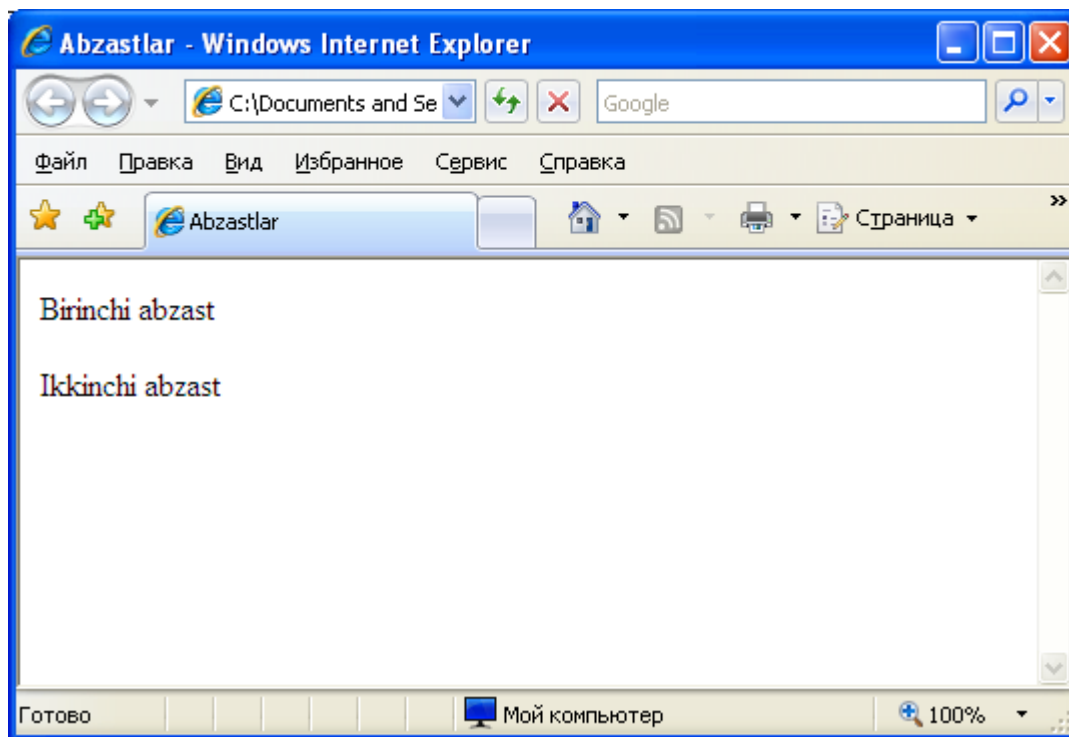
3.3. Identifikatorlar.

HTML tilida har bir qo'llanilgan tegga unikal idintifikator berish imkoniyati mavjud. Masalan matn bir necha abzastlardan tashkil topgan bo'lsin. Har bir abzastga mos maxsus nom berish mumkin, keyinchalik HTML tilining qo'shimcha imkoniyatlari yordamida bu abzastlarni boshqarish mumkin, ya'ni ularning birortasini ko'rinmas qilish yoki shrifti rangini o'zgartirish.

Yuqoridagi ishlar faqat abzastlar uchun emas, balki Web sahifaning ixtiyoriy qismi uchun ta'luqlidir. Biror bir tegni nomlash uchun *id* parametri ishlatiladi. Abzastlar *<p>* va *</p>* orqali ko'rsatiladi.

Misol 3_5.

```
<html>
  <head><title>Abzastlar</title></head>
  <body>
    <p id="p1"> Birinchi abzast </p>
    <p id="p2"> Ikkinchi abzast </p>
  </body>
</html>
```


Rasm 3_5.

HTML hujjatda *id* parametri qiymatlari takrorlanmasligi lozim, aks holda bu qiymatlar e'tiborga olinmaydi.

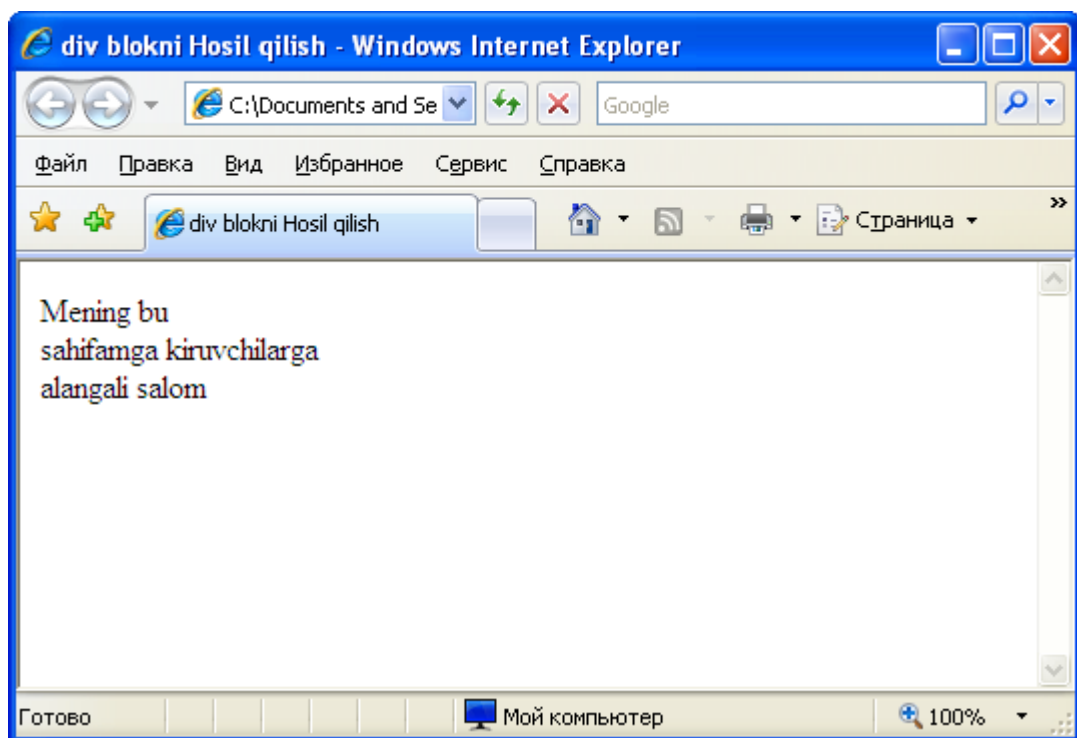
class parametri faqat shakl bezash ishlarida ishlatiladi. Biz Web sahifaning ayrim elementlarini sinflarga bo'lamiz, keyinchalik sinfni tasvirlash qoidalari yozuvini bir joydan o'zgartirishimiz mumkin va bu o'zgartirish avtomatik ravishda shu sinfga kirgan barcha teglarga tarqaladi.

HTML Hujjatini tashkil etuvchi barcha elementlar ikki turga bo'linadi: *inline* elementlar va *blokli* elementlar. Inline elementlar oddiy matn elementlari bo'lib satr qismi Ham bo'lishi mumkin, blokli elementlar esa har safar yangi satrdan boshlanishi shart. Blokli elementlar boshqa blokli elementlar va Inline elementlaridan tashkil topishi mumkin, lekin Inline elementlar blokli elementlarni o'z ichiga olmaydi. Web sahifa elementlarini bloklarga birlashtirish ularga birvarakayiga shakl berish imkonini beradi, yani, birlashtiruvchi yagona tegni aniqlab blok joylashuvini o'zgartirish mumkin. Tabiiyki bu Web sahifa elementlarining har birining joylashuvini alohida o'zgartirishdan oson.

Blokli tip elementlarini birlashtirish uchun `<div>` va `</div>` teglari qo'llaniladi. Inline elementlari esa `<span>` va `</span>` teglari orqali birlashtiriladi. Yuqorida aytilganlarga asosan `<div>` tegi `<span>` tegi ichida joylasha olmaydi.

Misol 3_6:

```
<html>
  <head>
    <title>div blokni Hosil qilish</title>
  </head>
  <body>
    <div>
      Mening bu <div> sahifamga kiruvchilarga </div> alangali salom
    </div>
  </body>
</html>
```


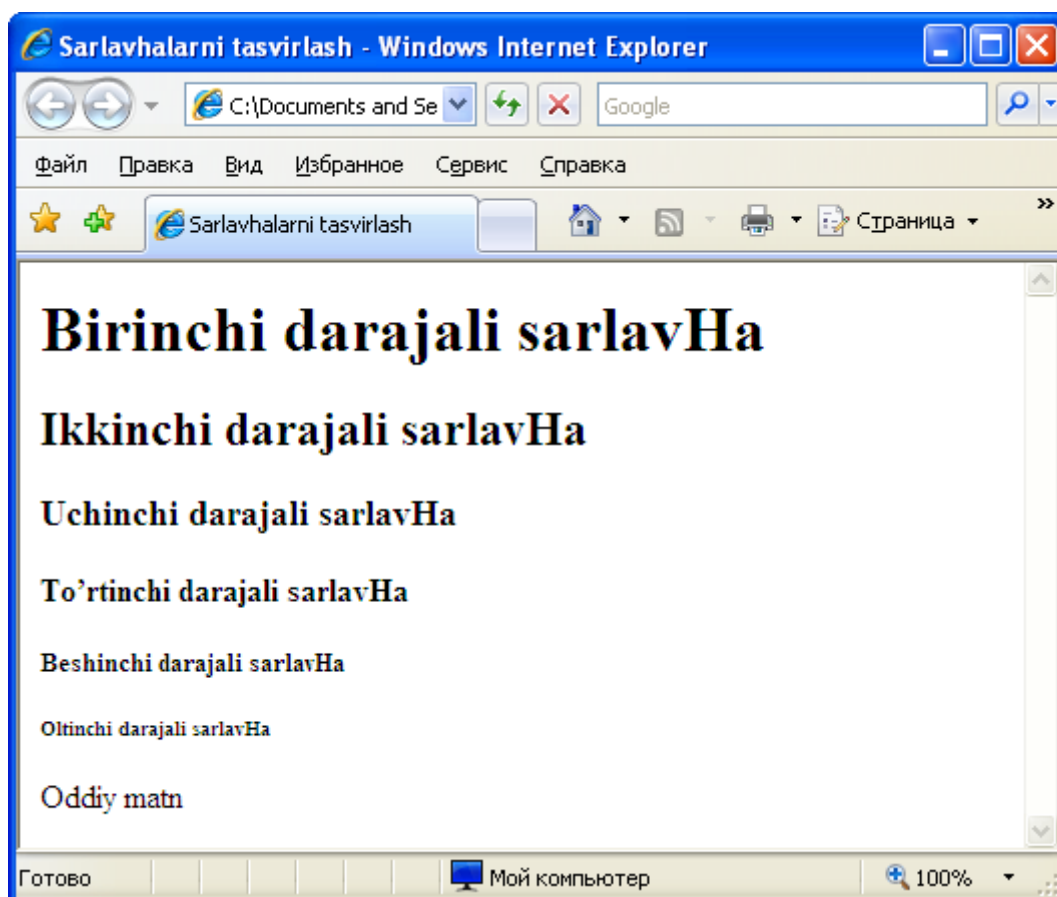
Rasm 3_6

`<span>` va `<div>` teglari qo'shimcha parametrlarni ham o'z ichiga olishi mumkin. Bizga malum bo'lgan *id* va *class* parametrlaridan tashqari *style* va *align* parametrlari Ham ishlatiladi. *style* parametri shu blokdagi malumot stilini o'rnatasa, *align* parametri

shu malumotni qanday tekislashni aniqlaydi. HTML hujjatida sarlavhaning o'z teglari mavjud bo'lib, ular oltitadir. Eng yuqori darajasi bu birinchidir. Har bir sarlavhaning o'z tegi va o'z tasvirlanish qoidasi mavjud. Eng katta yani birinchi darajali sarlavha `<h1>` va `</h1>` teglari orqali, ikkinchi darajali sarlavha `<h2>` va `</h2>` teglari orqali va oxirgi oltinchi darajali sarlavha `<h6>` va `</h6>` teglari orqali ifodalanadi. Quyidagi misolda biz sarlavhalar tasvirini ko'ramiz:

Misol 3_7:

```
<html>
  <head>
    <title>Sarlavhalarni tasvirlash</title>
  </head>
  <body>
    <h1>Birinchi darajali sarlavha</h1>
    <h2>Ikkinchi darajali sarlavha</h2>
    <h3>Uchinchi darajali sarlavha</h3>
    <h4>To'rtinchi darajali sarlavha</h4>
    <h5>Beshinchi darajali sarlavha</h5>
    <h6>Oltinchi darajali sarlavha</h6>
    <p>Oddiy matn</p>
  </body>
</html>
```


Rasm 3_7

Sarlavha teglari `<span>` va `<div>` teglari kabi *id*, *class*, *style*, *align* parametrlarini o'z ichiga oladi.

3.4. Ishlatiladigan belgilar.

Kompyuterda har bir belgi qandaydir sonidan iboratdir. Operastion sistema har bir songa mos keluvchi belgini ekranda tasvirlaydi. Sonlarga mos keluvchi belgilar jadvali kodirovka (kodlash) deyiladi. Hozirning o'zida rus tili belgilari uchun kamida 5 ta kodlash usullari mavjud. Agar Web sahifa yaratilayotganda qaysi kodlash usulidan foydalanilganni brauzer aniqlay olmasa, ekranda tushunarsiz belgilar paydo bo'ladi. HTML tili Web sahifa qaysi usulda kodlanganini ko'rsatib turish imkoniyatiga ega. Buning uchun `<meta>` tegi ishlatiladi.

HTTP protokolida (bayonnomasida) oldindan aniqlangan *Content– Type* nomli o'zgaruvchi mavjud. U o'zida Web sahifa tilini va kodlash usulini saqlaydi. Umumiy ko'rinish quyidagicha bo'ladi:

`<META http-equiv = "Content-Type" content = "text/HTML;
charset=ISO-8858-5">`

Yuqoridagi misolda o'zgaruvchining qiymati “;” belgi bilan ajratilgan ikki qismdan iborat. Birinchi qism matnning HTML teglari yordamida yaratilgan oddiy matn ekanligini bildirsa ikkinchi qism foydalanilgan kodlash usulini ko'rsatib turadi. Yuqoridagi misolda xalqaro standartlashtirish tashkiloti (ISO) tomonidan tasdiqlangan standart kodlash usuli ko'rsatilgan. Afsuski brauzerlar matnda uchraydigan ba'zi bir belgilarni ekranda aks ettira olmaydi. Agar brauzer matnda “kichik” tengsizlik belgisini uchratsa uni teg uchun ochiluvchi qavs deb tushunadi. Matnda bu belgidan keyin hech qanday teg uchramasa matnning biror bir qismi e'tiborsiz qoldiriladi va ekranda aks ettirilmaydi. Bunday xatoliklarning oldini olish uchun matnda bunday belgilar o'rniga qo'shtirnoq ichiga olingan maxsus belgilar ketma – ketligi qo'llaniladi. Bunday belgilar ketma–ketligi albatta qo'shtirnoq ichiga olingan bo'ladi va “&” belgisi bilan boshlanib “;” belgisi bilan tugaydi.

< <
> >
& &
“ "
_ &emdash

Bu belgilar xaqida to'liq ma'lumotlarni <http://www.uni.-passau.de/~ramch/iso8859-1.html> manzilidan olish mumkin.

IV–BOB.

MATNLARNI BEZASH

REJA:

- 4.1. Ranglar va o'lchov birliklari
- 4.2. Matnlarni bezash
- 4.3. Font tegi

4.1. Ranglar va o'lchov birliklari.

HTML hujjatining kodida biz hamisha biror bir bezak ob'ektlarining o'lchamlarini yoki ularning ranglari xususiyatlarini ko'rsatishimizga to'g'ri keladi.

HTML tilida rang va o'lchov birliklarini qo'llashning standart qoidasi mavjud.

Rang berishning ikkita usuli mavjud. Ko'p qo'llaniladigan usul kerak rangning RGB kodini ko'rsatishdir. Ma'lumki har qanday rangni uchta asosiy: qizil, yashil va ko'k ranglarning qorishmasidan hosil qilish mumkin. Brauzerlar bizga un olti milliondan ortiq rangni tasvirlash imkoniyatini beradi, chunki asosiy 3 ta rangdan har birining qiymati 0 dan 255 gacha qiymat qabul qiladi. Ixtiyoriy rang har biri asosiy ranglarning ulushini ifodalovchi 3 ta son majmuasidan iborat bo'ladi.

HTML tilida rang qulaylik uchun 16 lik sistemadagi 6 ta raqamlardan tashkil topadi.

Masalan:

Color = "#FF0000"

16 lik raqamlar oldida “#” belgisi qo'yiladi. Rang ulushlarini ko'rsatib turuvchi raqamlar tartibiga e'tibor berish kerak. Chunki birinchi qizil, ikkinchi yashil va uchinchi ko'k rang ulushlari joylashadi. Biz yuqoridagi misolda qizil rangni tasvirdik.

Rang o'rnatishning muqobil varianti ham mavjud. Quyidagi jadvalda eng ko'p ishlatiladigan 16 ta rang uchun o'rnatilgan qiymatlar ko'rsatilgan:

Jadval 1.2.

№	Rang	16 lik kodi	Yozma qiymati
1	qora	#000000	Black
2	Kumush rang	#C0C0C0	Silver
3	Seriy	#808080	Gray
4	Ok	#FFFFFF	White
5	Tuk qizil	#800000	Marron
6	Kizil	#FF0000	Red
7	Tuk qizil	#800080	Purple

8	Och qizil	#FF00FF	Fuchsin
9	Yashil	#008000	Green
10	Och yashil	#00FF00	Lime
11	Olxuri rangi	#808000	Olive
12	Sarik	#FFFF00	Yellow
13	Tuk ko'k	#000080	Navy
14	Kuk	#0000FF	Blue
15	Sarg'ish	#008080	Teal
16	Suv rangi	#00FFFF	Aqua

Bu jadval qiymatlariga asosan qizil rangni quyidagicha tasvirlashimiz ham mumkin:

Color = "red"

Endi uzunlik o'lchov birliklarini qo'llashni ko'ramiz. Biz Web sahifadagi ob'ek o'lchamlarini ikki xil usulda berishimiz mumkin. Birinchi usul o'lchamlar piksellarda beriladi, ikkinchi usul "o'zak" ob'ektga nisbatan prostentlarda beriladi. Agar biz Web sahifaga jadval joylashtirib uning enini 50% deb ko'rsatsak u holda bu 50% brauzer oynasi enining 50% ini tashkil etadi. Jadval yacheykasining o'lchami esa shu yacheyka joylashgan butun jadval o'lchamiga nisbatan % da hisobida olinadi. Foydalanuvchi tomonidan brauzer oyna o'lchamlari o'zgartirilsa o'nga mos ravishda Web sahifa parametrlari ham o'zgaradi. Web sahifa yaratayotganda brauzer oynasi o'lchami o'zgarganda Web sahifa parametrlari o'zgarmaydigan usulda yaratish kerak.

Agar biz biror bir ob'ektning enini 30 piksel o'lchamida o'rnatmokchi bo'lsak, uning yozilishi quyidagicha bo'ladi:

Width = "30"

Agar ob'ekt eni "o'zak" ob'ektning 30% ini tashkil qilishi kerak bo'lsa yozuv quyidagicha bo'ladi:

Width = "30%"

Parametr qiymatlari qo'shtirnoq ichiga olinishini e'tiborga olish zarur. Yuqorida ko'rilgan ikki xil usuldan tashqari ob'ekt o'lchamini berishning uchunchi bir usuli ham mavjud. Bu usulni yuqoridagi ikki usulning o'rtachasi deb hisoblasak

ham bo'ladi. Bunda biz o'lchamlarni bir necha piksel soniga karrali qilib ko'rsatishimiz mumkin. Masalan bizga 3 ta satrdan iborat jadval berilgan bo'lsin. Agar Har bir satr balandligi 30 pikselga karrali bo'lishini xoxlasak har bir satrni hosil qiluvchi tegga quyidagi yozuvni yozishimiz lozim:

$$height = "3 *"$$

Karrali o'lcham berish belgisi sifatida yulduzcha (*) belgisi ishlatiladi. Karrali son ko'effisienti hisoblanganda (*) belgisining chap tomonidagi son 10 ga ko'paytiriladi. Brauzer bunday ob'ektlarni maksimal o'lchamda tasvirlashga harakat qiladi. Agar jadval 180 piksel balandlikka ega bo'lsa, u holda har bir satr balandligi 60 pikselga teng bo'ladi. Agar balandligi 200 piksellik jadval qo'ysak 20 piksellik joy o'z-o'zidan yo'qoladi. Agar satrlarimiz bir xil balandlikda bo'lishini hoxlasak u holda parametrning quyidagi ko'rinishini qo'llagan ma'qul:

$$height = "*"$$

Jimlik bo'yicha yuqoridagi o'lchov berish usuli qo'llaniladi. Agar ob'ektlar guruqida o'lchamlari ko'rsatilmagan bo'lsa ular berilgan kenglikda maksimal o'lchamda teng joydashadilar.

4.2. Matnlarni bezash

HTML tilida matnni tasvirlashning bir qancha usullari mavjud. Brauzer ekranida matn satrini tasvirlash uchun hech qanday teg ishlatishga hojat yo'q. Matnni yozish kifoya. Lekin uni hattoki abzastga bo'lish ham teglarsiz amalga oshmaydi. Har xil kompyuter tizimlarida matnlarni azastga bo'lish uchun har xil simvollar ishlatiladi, lekin HTML hujjati kompyuter tizimi qanday bo'lishidan qa'tiy nazar bir xil tasvirlanishi lozim va shuning uchun abzastni ifodalovchi teg kiritilishiga to'g'ri kelgan. Har bir abzast boshida *<p>* tegi qo'yiladi, oxirida esa yopiluvchi *</p>* tegi qo'yiladi. Bu teg o'z parametrlariga ega. Bu parametrlar qatoriga identifikatsiya parametrlari *class* va *id*, shaklli bezash parametri *style* va tekislash (tenglash) parametri *align* kiradi.

Abzastni brauzer oynasining o'ng yoki chap tomoniga tekislash, markazlashtirish yoki to'la eniga yoyib yozish uchun ularga mos ravishda *left*, *right*,

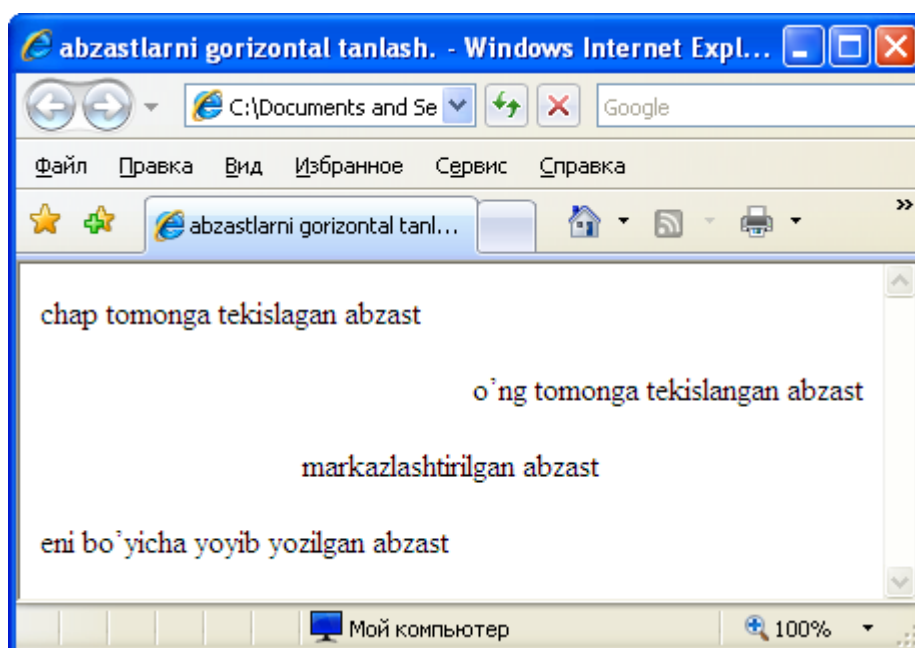
center va *justify* qiymatlari ishlatiladi. Bularning qo'llanilishini quyidagi misolda ko'ramiz:

Misol 4_1.

```
<html>

  <head>
    <title> abzastlarni gorizontal tanlash.</title>
  </head>
  <body>
    <p align = left> chap tomonga tekislagan abzast </p>
    <p align = right> o'ng tomonga tekislangan abzast </p>
    <p align = center> markazlashtirilgan abzast </p>
    <p align = justify> eni bo'yicha yoyib yozilgan abzast </p>
  </body>
</html>
```

Bunday kod bilan yozilgan faylning Internet Explorer brauzer tasviri 4_1 rasmda tasvirlangan. Internet Explorerning oldingi versiyalari bazi bir teglarni qo'llamasligi mumkin. Masalan eni bo'yiga yoyib yozish tegini brauzer qo'llamasa ekranda oddiy ko'rinishdagi matn yoziladi.

Rasm 4_1.

Bazan Web sahifa yaratuvchilari abzastlar oraligini kengaytirish uchun bo'sh abzastlardan foydalanishadi, yani abzastning ochiluvchi va yopiluvchi teglarining ichiga hech narsa yozmasdan qo'llashadi. Brauzerlar esa bu narsani e'tibordan chetda qoldiradilar. Shuning uchun abzastlarni ajratish yoki biror abzastning ichidagi satrni bo'lib keyingi satrga o'tkazish uchun `<br>` tegi ishlatiladi. Bu teg matnning shu qismini keyingi satrga o'tkazish kerakligini anglatadi.

Quyidagi misolda bu teg har ikkala maqsadda qo'llaniladi.

Misol 4_2.

```
<html>

  <head>

    <title> Matnni keyingi satrga bo'lish </title>

  </head>

  <body>

    <p> Biz <br> keyingi satrga bo'lgan abzast </p>

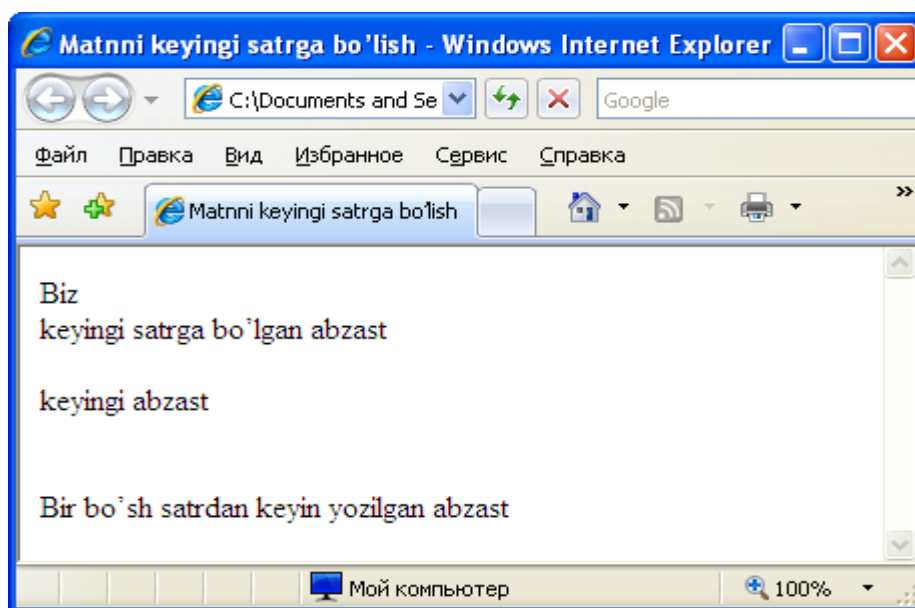
    <p> keyingi abzast </p>

    <br>

    <p>Bir bo'sh satrdan keyin yozilgan abzast </P>

  </body>

</html>
```


Rams 4_2

4.3. Font tegi

Endi matn shriftlarini bezash usullarini ya'ni font tegini ko'rib chiqamiz. Biz `<font>` tegini parametrlari bilan birga abzastning ixtiyoriy erida qo'llashimiz mumkin. Bu tegdan keyingi matnlar parametrdagi ko'rsatilgan qiymatlar bo'yicha ekranda tasvirlanadi.

`<font>` tegini yopiluvchi tegi `</font>` shunday ko'rinishda bo'ladi.

`<font>` tegi o'zining qo'llanilayotgan shrift o'lchamini ko'rsatuvchi *size*, shrift simvollarining rangini belgilovchi *color* va matn qaysi shriftda tasvirlanishini belgilovchi *face* parametrlariga ega. *size* parametri qiymat sifatida 0 dan 7 gacha bo'lgan sonlarni qabul qiladi. Bu sonlar matndagi simvollar o'lchamini bildiradi. HTML da ofis dasturlaridagidek simvol o'lchamlarini absolyut o'rnatish imkoniyati yo'q. Chunki bizga Web sahifani ko'rayotgan foydalanuvchi kompyuterida o'rnatilgan shriftlar va qanday o'lcham imkoniyatlariga ega ekanligi noma'lum. Foydalanuvchi brauzeri biz ko'rsatgan shrift o'lchamiga maksimal mos keluvchi o'lchamni tanlashi kerak. *Size* parametri qiymati sifatida biz shrift o'lchamini berishimiz mumkin. Masalan shrift o'lchamini bittaga oshirish uchun quyidagi konstrukstiyani yozishimiz kerak:

`<font size = "+1">`

Shrift (simvol) o'lchamlarini ikki birlikka kichraytirish uchun esa quyidagini yozishimiz kerak:

`<font size = "-2">`

Yuqoridagi teglar qatnashgan misolni ko'ramiz:

Misol 4_3.

```
<html>
```

```
  <head>
```

```
    <title>Simvol o'lchamlari </title>
```

```
  </head>
```

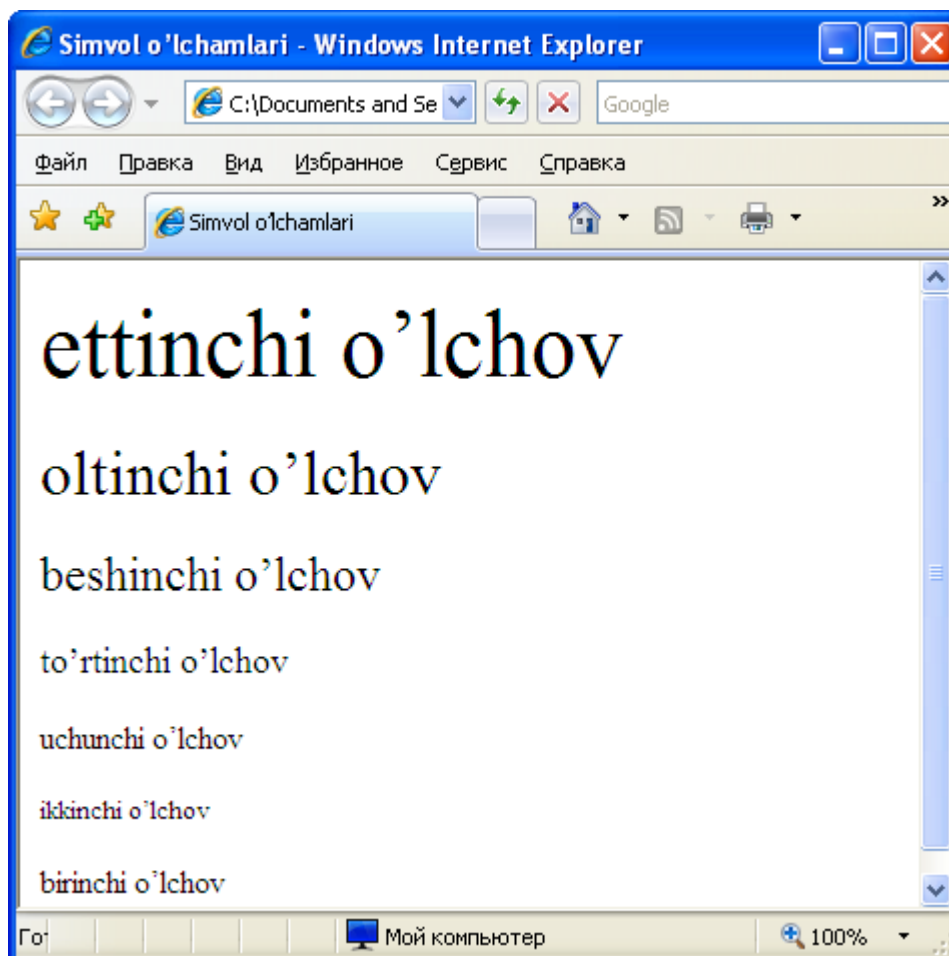
```
  <body>
```

```
    <p> <font size = 7> ettinchi o'lchov </font> </p>
```

```
    <p> <font size = 6> oltinchi o'lchov </font> </p>
```

```
<p> <font size = 5> beshinchi o'lchov </font> </p>  
<p> <font size = 4> to'rtinchi o'lchov </font> </p>  
<p> <font size = 3> uchunchi o'lchov </font> </p>  
<p> <font size = 2> ikkinchi o'lchov </font> </p>  
<p> <font size = 1> birinchi o'lchov </font> </p>  
</body>
```

```
</html>
```


Rasm 4_3.

font tegining navbatdagi parametri bu *color* parametridir. *Color* parametri quyidagicha yoziladi:

```
<font color = "rang">
```

Masalan qo'llanilayotgan shrift simvollarini yashil rangda tasvirlash uchun quyidagini yozishimiz lozim:

```
<font color = "green">
```

Navbatdagi *face* parametri esa qo'llanilishi kerak bo'lgan shriftni belgilaydi. Biz matnni *face* yordamida *Times New Roman* yoki *Copperplate Gothic* shriftlari yordamida tasvirlanishini ko'rsatishimiz mumkin. Biz Web sahifada ishlatgan shrift foydalanuvchi kompyuterida operastion sistemaga o'rnatilmagan bo'lishi mumkin, u Holda brauzer o'z qoidolari asosida ish yuritadi. Har bir brauzerda Web sahifani yuklashda qaysi shriftlardan foydalanish kerakligini ko'rsatib turuvchi sozlash bo'limi mavjud. *Fase* parametri qiymati sifatida ko'pincha vergullar bilan ajratilgan shriftlar ro'yxati keltiriladi. Brauzer ro'yxat bo'yicha o'z operastion sistemasidan (tizimidan) shu shriftlarni qidiradi va birinchi topilgan shrift bo'yicha matnni tasvirleydi. Endi esa *font* tegining barcha parametrlari qatnashgan misolni ko'ramiz:

`<font size = 4 color = "black" face = "courier new, arial black">`

Yuqoridagi tegda shu tegdan keyingi matn to'rtinchi o'lchamda, qora rangda va *Courier New* yoki bu shrift sistemaga o'rnatilmagan bo'lsa *Arial Black* shriftida tasvirlanish kerakligi e'lon qilingan. HTML bizga yana simvollarni *kursiv*, **qalin**, tagiga chizilgan yoki ustidan chizilgan Holatlarda tasvirlash imkonini beradi.

- `<b>` va `</b>` teglari belgilangan joydagi matnni qalin shriftida tasvirleydi.
- `<i>` va `</i>` teglari belgilangan joy matnini kursiv shriftida tasvirleydi.
- `<u>` va `</u>` teglari belgilangan joy matnini tagiga chizilgan shriftida tasvirleydi.
- `<strike>` va `</strike>` teglari belgilangan joy matnini usti chizilgan shriftida tasvirleydi.
- `<tt>` va `</tt>` teglari belgilangan joy matnini monoshrift shriftida tasvirleydi.
- `<small>` va `</small>` teglari belgilangan joy matnini kichraytirilgan shriftida tasvirleydi.
- `<big>` va `</big>` teglari belgilangan joy matnini kattalashtirilgan shriftida tasvirleydi.

Misol 4_4.

`<html>`

`<head>`

`<title> turli xil ko'rinishda yozish</title>`

</head>

<body>

<p> matnlar

 qalin yoki

<i>kursiv</i> ko'rinishda bo'lishi mumkin

Bir vaqtning o'zida <i> ham qalin ham kursiv </i> ko'rinishda bo'lishi ham mumkin </p>

<p><u> tagi chizilgan </u> va<strike> usti chizilgan</strike>

ko'rinishda ham bo'ladi </p>

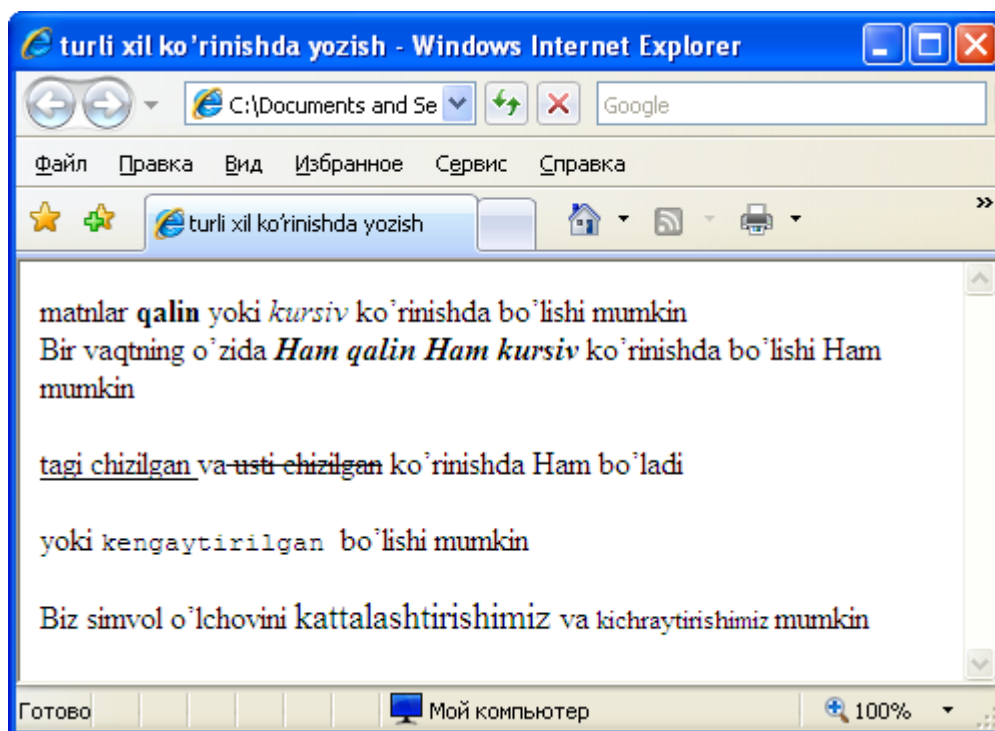
<p>yoki <tt> kengaytirilgan </tt> bo'lishi mumkin </p>

<p>Biz simvol o'lchovini <big> kattalashtirishimiz

</big>va <small>kichraytirishimiz </small>mumkin</p>

</body>

</html>

Rasm 4_4.

Html da matnni tasvirlashning yana bir necha parametrlari mavjud. Bular qatoriga quyidagilar ham kiradi:

- `<em>` va `</em>` matnni ajratish
- `<strong>` va `</strong>` juda sezilarli ajratish
- `<site>` va `</cite>` stitata
- `<dfn>` va `</dfn>` biror terminni aniqlash
- `<code>` va `</code>` biror dasturlash tili kodini belgilash
- `<samp>` va `</samp>` dasturning matnli natijasi
- `<kbd>` va `</kbd>` foydalanuvchi tomonidan kiritilgan matn
- `<var>` va `</var>` dastur kodidagi o'zgaruvchilar
- `<abbr>` va `</abbr>` abbreviaturalar
- `<acronym>` va `</acronym>` akronimlar

Misol 4_5.

```
<html>
```

```
  <head>
```

```
    <title> tasvirlashning standart varianti </title>
```

```
  </head>
```

```
<body>
```

```
  <p> <font face = "Times New Roman"> bu oddiy matn </p>
```

```
<p> bu <em> ajratilgan </em> va <strong> juda sezilarli ajratilgan
```

```
  </strong> matn </p>
```

```
<p> bu <cite> stitata </cite> , bu esa <dfn> aniqlangan termin </dfn> </p>
```

```
<p> Biz <code> dastur kodini </code> foydalanuvchi tomonidan kiritilgan
```

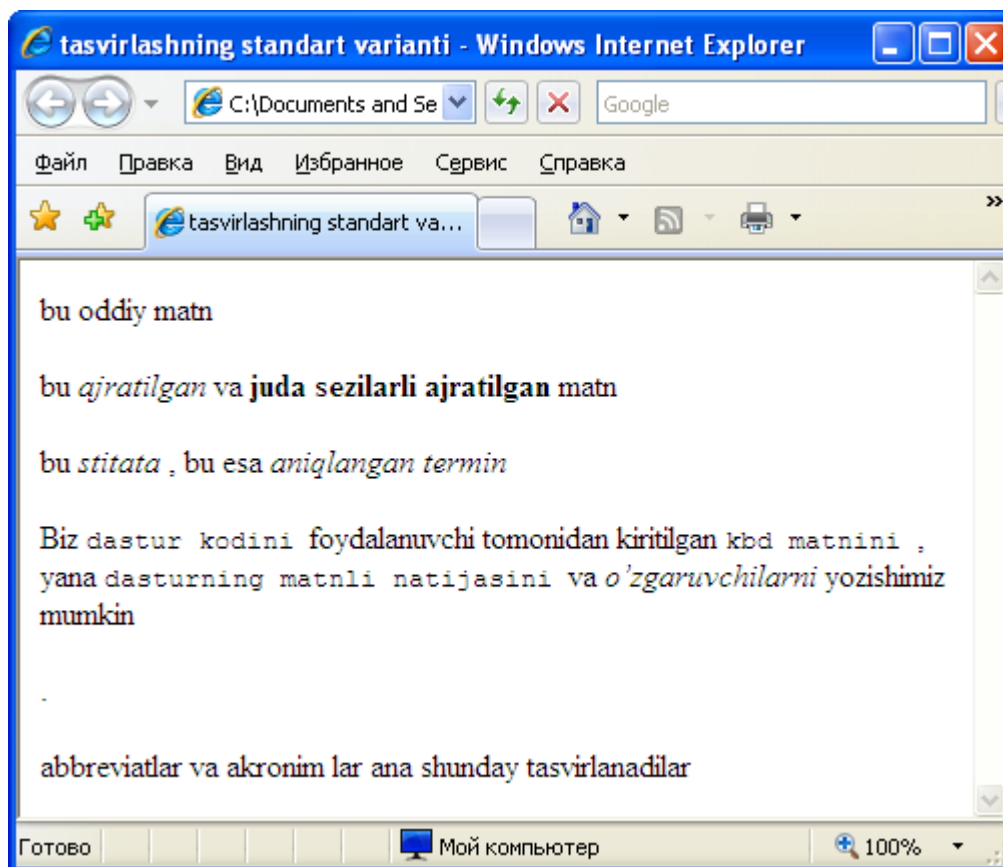
```
<kbd> kbd matnini </kbd>, yana <samp> dasturning matnli natijasini </samp> va
```

```
<var> o'zgaruvchilarni </var> yozishimiz mumkin </p>.
```

```
<p> <abbr> abbreviatlar </abbr> va <acronym> akronim </acronym> lar ana  
shunday tasvirlanadilar
```

```
</body>
```

```
</html>
```


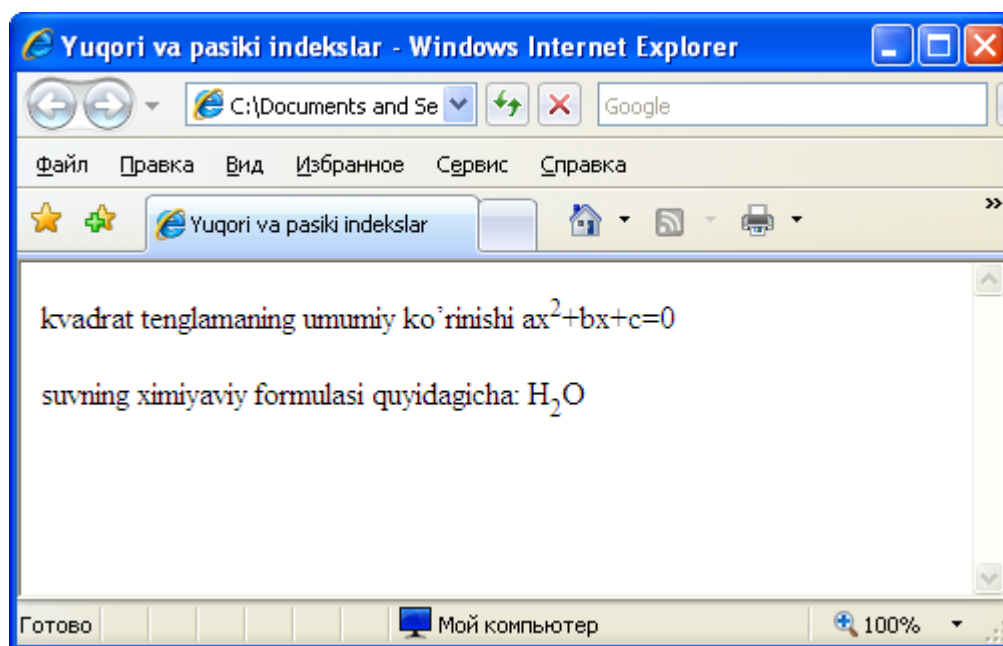
Rasm 4_5

Ba'zan biror bir matn muharririda yozilgan matnni Web sahifaga joylashtirishga to'g'ri keladi. Bunday paytda matn formati matn muharririda o'rnatilgan satr uzunligiga bog'liq bo'lib qoladi.

Bulardan tashqari HTML da yuqori va pastki indeksni yozish imkoniyati mavjud. Yuqori indeksni yozish uchun `<sup>` va `</sup>` teglari, pastki indeksni yozish uchun esa `<sub>` va `</sub>` teglari ishlatiladi. Bu teglar qatnashgan quyidagi misolni ko'ramiz:

Misol 4_9

```
<html> <head>  
<title>Yuqori va pasiki indekslar</title>  
</head>  
<body>  
<p>kvadrat tenglamaning umumiy ko'rinishi  $ax^2+bx+c=0$ </p>  
<p>suvning ximiyaviy formulasi quyidagicha:  $H_2O$ </p>  
</body> </html>
```


V-BOB.

WEB SAHIFADA GRAFIKA VA MULTIMEDIA

REJA:

5.1. Grafik tasvirlar.

5.2. Videofayllar.

5.3. Tovushli fayllar.

5.1. Grafik tasvirlar.

Grafik ob'ektlar Web sahifani bezashda juda muhim o'rin tutadi. grafik ob'ekt deganda biz Har xil tipdagi rasmlar, fotorasmlar, tovushli fayllar va videokliplarni tushinishimiz kerak. Brauzer GIF, JPEG va PNG formatdagi grafik fayllarni tasvirlaydi. GIF formatidagi fayllar animastion tasvirlarni yaratish imkonini beradi. JPEG fayllar fototasvirlarni saqlash uchun ishlatiladi. PNG formati esa tasvirning yuqori sifati va grafik faylning kichik Hajmda bo'lishini ta'minlaydi. Web sahifada grafik fayllarni tasvirlash uchun `<img>` tegi o'zining bir qancha parametrlari bilan qo'llaniladi. Bu teg o'zining yopiluvchi tegigi ega emas, ya'ni biror soHa uchun emas balki ko'rsatilgan joyga grafik ob'ekt joylashtirilishini bildiradi. `<img>` tegining asosiy va majburiy parametrlaridan biri `src` parametridir. Bu parametr qiymati sifatida tasvirlanishi kerak bo'lgan ob'ekt manzili yoki aniqrok qilib aytganda uning URL

manzili ko'rsatiladi. Masalan Web sahifaning HTML fayllari joylashgan IMAGES papkasi o'zining grafik fayllari bilan joylashgan bo'lsa bu papkadagi rasm1.gif faylini tasvirlash uchun quyidagi yozuvni yozishimiz kerak:

```

```

Hozirgi kunda grafik ob'ektlarni tasvirlay olmaydigan brauzerlar umuman ishlatilmaydi, lekin brauzerlarda grafik ob'ektlarni ekranga chiqarmaslik imkoniyati mavjud. Shuning uchun grafik ob'ekt chiqarilmagan vaqtda uning o'rnida shu ob'ekt Haqida paydo bo'luvchi alternativ matnli ma'lumot bo'lishi zarur. Bu alternativ matnli ma'lumot `<img>` tegiga `alt` parametri yordamida qo'shiladi va matnli qiymat qabul qiladi.

Misol:

```
<img src = "images/rasm1.gif" alt= "Studentlik oltin davrim">
```

Agar grafik tasvir brauzer tomonidan ekranga chiqarilsa u Holda alternativ matn sichqoncha ko'rsatkichi tasvir ustiga olib borilganda ko'ratkich yonida paydo bo'ladi. Grafik tasvir Haqidagi to'liq ma'lumotni beruvchi internet manba manzilini ko'rsatuvchi `longdesc` parametri Ham sichqoncha ko'rsatkichi yonida paydo bo'luvchi matnli ma'lumotni yaratishda ishlatiladi. Bu parametr qiymati sifatida tasvirning *URL* manzili ko'rsatiladi.

Jimlik Holati bo'yicha grafik tasvir saqlangan paytda qanday gorizantal va vertikal o'lchamlarda saqlangan bo'lsa ekranda Ham xuddi shunday tasvirlanadi. Grafik tasvirni foydalanuvchi o'zi Xoxlagan o'lchamda tasvirlash imkoniyatiga ega, buning uchun `height` va `width` parametrlaridan foydalaniladi. Web sahifada grafik tasvirni boshqa ob'ektlardan bo'sh joy bilan ajratib turuvchi `hspace` va `vspace` parametrlari Ham mavjud. `hspace` parametri bo'sh joyni gorizantal bo'yicha piksellarda o'rnatadi, `vspace` parametri esa vertikal bo'yicha o'rnatadi. Bu parametrlar qiymati faqat sonlarda beriladi. `Border` parametri bilan tasvir atrofidagi chegara qalinligi o'rnatiladi. Parametr qiymati sifatida pikselda o'lchangan son beriladi. Jimlik bo'yicha bu parametr 0 qiymat qabul qiladi va chegara xoshiyasi ko'rinmaydi. Tasvirni o'ziing atrofidagi matnga nisbatan tekislashni ko'rib chiamiz. Buning uchun `align` parametri ishlatiladi. Bu parametr qiymati sifatida quyidagi so'zlar ishlatiladi:

bottom, middle, top, left, right. Endi yuqoridagi parametrlar qo'llanilgan quyidagi misollarni ko'ramiz:

Misol 5_1.

```
<html>
```

```
<head>
```

```
<title>Rasm va matn </title>
```

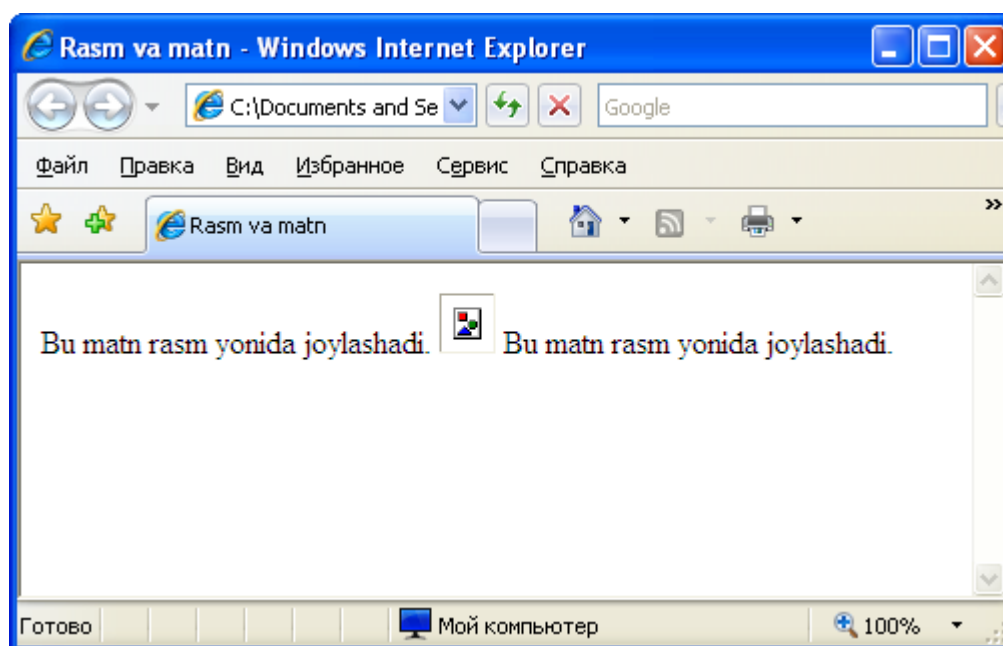
```
</head>
```

```
<body>
```

```
    <p> Bu matn rasm yonida joylashadi. <img scr="images/rasm1.gif"> Bu matn rasm  
yonida joylashadi. </p>
```

```
</body>
```

```
</html>
```


Rasm 5.1

Endi shu misolda `<img>` tegiga aniq bir rasm manzilini qo'shib ko'raylik.

Misol 5_2.

```
<html>
```

```
<head>
```

```
<title>RASM KO'RINISHI</title>
```

</head>

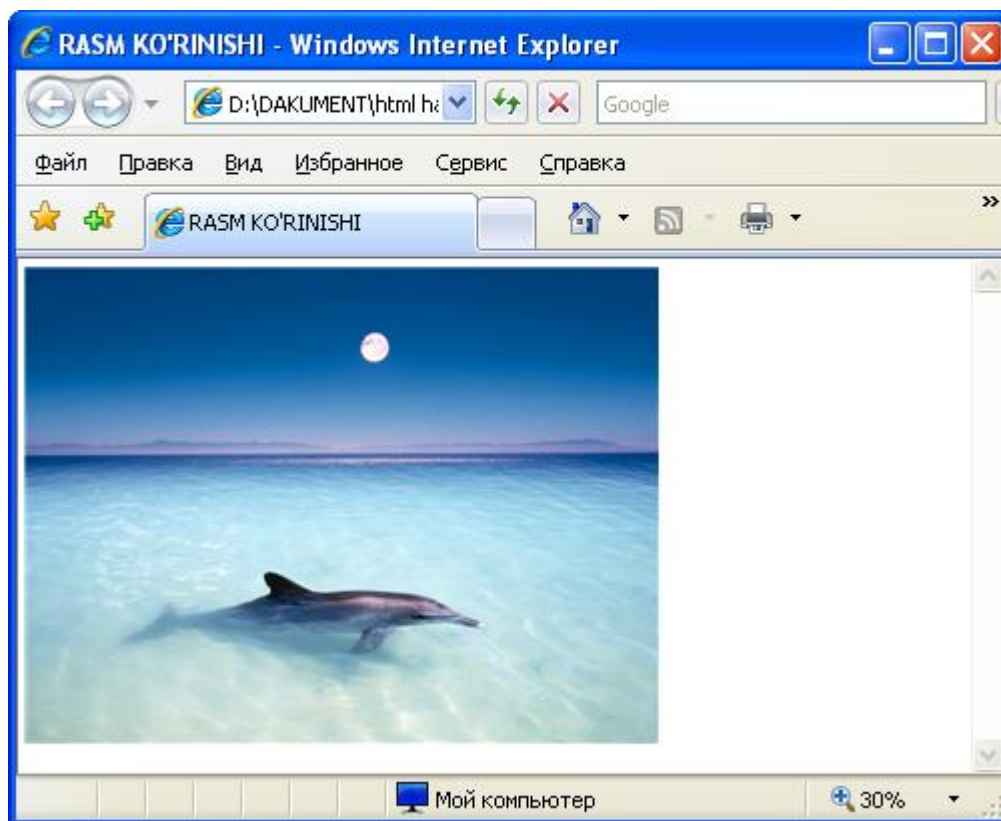
<body>

<p>

</p>

</body>

</html>

Rasm 5.2

5.2. Videofayllar.

Bizda Web sahifani bezash uchun unga videoroliklar joylashtirish imkoniyati Ham mavjud. Foydalanuvchi o'z brauzerida videoma'lumotni ko'rishi uchun videoma'lumot yozilgan faylni o'z kompyuteriga to'liq yuklab olishi lozim. Video fayllar katta Hajm egallaganligi sababli uni tarmoq orqali kompyuterga yuklash uchun ko'proq vaqt sarflanadi. Brauzerlar odatda AVI, Real Video va Windows Media formatlaridagi videofayllarni tasvirlash imkoniyatiga ega. Ularni Web sahifa tarkibiga qo'shish uchun Ham ** tegi ishlatiladi. Videofayl joylashgan manzilni ko'rsatish uchun esa *dynsac* parametri ishlatiladi. Jimlik bo'yicha Web sahifa tarkibiga kiritilgan videoma'lumot Web sahifa yuklangandan keyin avtomatik

ravishda bir marta tasvirlanadi, lekin bizda tasvirlanish jarayonini boshqarish yoki bu jarayonni foydalanuvchi tomonidan boshqariladigan qilish imkoniyati mavjud. `<img>` tegiga `<start>` parametrini qo'shish orqali biz yuklangan fideoklipni tasvirlash jarayonini bimalol boshqarishimiz mumkin. `<start>` parametrining qiymatlari sifatida *mouseover* va *fileopen* kalit so'zlari ishlatiladi. *mouseover* parametri foydalanuvchi sichqoncha ko'rsatkichini videotasvir joylashgan soHa ustiga olib kelishi bilan videotasvirning tasvirlanish jarayoni boshlanishini bildirsa, *fileopen* parametri esa Web sahifa kompyuterga to'liq yuklanib bo'lgandan keyin darHol tasvirlanish jarayoni boshlanishini bildiradi.

Misol:

```

```

Biz *loop* parametri orqali videorolikning necha marta tasvirlanishini boshqarishimiz mumkin. Buning uchun tasvirlanishlar sonini *loop* parametriga qiymat sifatida berishimiz zarur. Agar biz videorolikning takroriy tasvirlanishini doimiy ravishda takrorlanuvchi qilib qo'ymoqchi bo'lsak u holda *loop* parametriga *infinite* qiymatini berishimiz kerak bo'ladi. *loopdelay* parametri takroriy tasvirlanish jarayonida tasvirlanishlar orasidagi vaqtni belgilaydi va qiymati millisekundlarda beriladi.

Misol:

```
<img dynscr="movie.avi" loop="2" loopdelay="5000" >
```

Yuqoridagi misolda Web sahifa to'liq yuklanishi bilan videoklip ikki marta orasida 5 sekundlik tanaffus bilan tasvirlanadi.

`<img>` tegiga *controls* parametrini qo'yish orqali biz videofaylni to'liq o'zimiz boshqarishimiz mumkin, ya'ni Web sahifada videoklip bilan birgalikda uni boshqarish elementlari Ham paydo bo'ladi. Boshqarish elementlariga tasvirni ishga tushirish, orqaga qaytarish, oldinga o'tkazish yoki to'xtatish kabi ishlarni bajaruvchi tugmalar kiradi.

Misol: 5_3.

```
<html>
```

```
<head>
```

```
<title>Video</title>
</head>
<body>
<p>Oddiy matn.
</body>
</html>
```

Videotasvirlarni Web sahifaga joylashtirish bu grafik ob'ektlarni joylashtirishning bir qismi bo'lganligi uchun `<img>` tegining barcha parametrlarini videotasvirlar uchun Ham qo'llash mumkin.

5.3.Tovushli fayllar.

Web sahifaga tovushli fayllarni joylashtirish ham HTML ning multimedia imkoniyatlari doirasiga kiradi. Tovushli fayllar Web sahifada fon hisobida qatnashadi. Tovushli fayl Web sahifa to'liq yuklangandan keyin bajariladi. Foydalanuvchi kompyuteriga Web sahifa yuklanganda birinchi navbatda uning HTML tilida yozilgan fayli, keyin esa shu sahifada ishlatilgan grafik, video va audiofayllar yuklanadi. Demak Web sahifaga tovushli fayl qo'yishimiz uchun biz sahifaning sarlavhasiga, ya'ni `<head>` va `</head>` teglari orasiga `<bgsound>` tegini joylashtirishimiz kerak bo'ladi. Bu tegning `src` parametri qiymat sifatida tovushli faylning URL manzilini qabul qiladi. Brauzerlar MIDI va WAV formatdagi audiofayllarni taniydi va bimalol aytirish imkoniga ega. Boshqa formatdagi, ya'ni MP3, Real Audio kabi audiofayllarni aytirish uchun brauzerlarga qo'shimcha modullar qo'shish kerak bo'ladi. Xuddi videokliplar bilan ishlaganimizdek audiofayllar bilan ishlaganimizda ham faylning necha marta takrorlanishini `loop` parametri bilan boshqarishimiz mumkin. Qiymat sifatida esa takrorlanishlar soni beriladi. Agar audiofaylning to'xtovsiz takrorlanishi zarur bo'lsa `loop` parametriga

“-1” qiymat berish kerak.

Misol: `<bgsound src="song.mid" loop="-1">`

VI –BOB.

WEB SAHIFALARGA MUROJAAT.

REJA:

- 6.1. Gipermatnli murojaatlar haqida tushuncha.
- 6.2. Murojaatlar anatomiyasi va maxalliy Web-sahifalarga murojaat.
- 6.3. WWW ning xoxlagan joyiga murojaat.
- 6.4. Murojaat rangi.
- 6.5. Tasvirlarni murojaat sifatida ishlatish.

6.1. Gipermatnli murojaatlar haqida tushuncha.

Web sahifalarga gipermurojaat WWW ning asosiy xususiyatlaridan biridir. Istalgan bir hujjatdan boshqa bir WWW Hujjatga HTML ning maxsus tegi yordamida murojaat bo'lishi mumkin. Web ga sayohat paytida siz Web sahifalarda gipermatnli murojaatlarga to'qnashgan bo'lsangiz kerak. Bu matn fragmentlari ko'k shriftda va tagi chizilgan bo'ladi. Shu tariqa tasvirlangan matnlar murojaat matnlari deyiladi. Agar siz uni sichqoncha bilan turtsangiz u avtomat ravishda boshqa Web – sahifaga murojaat qiladi.

Har qanday URL manzilida 3 qism mavjud: protokol, internet uzeli, fayl nomi (o'nga yo'l ko'rsatiladi, shart bo'lsa).

Protokol – bu 2 ta kompterning bir-biri bilan aloqasining qoidasi, biz WWW ning standart protokoli http (HyperText Transfer protocol) Haqida gaplashamiz. Yana siz internet uzeli va fayl nomini Ham ko'rsatishingiz kerak.

Masalan:

http: // www. ursu.uzpak.uz/create

Buni tushuntiradigan bo'lsak, brauzer ko'rsatilgan *ursu.uzpak.uz* manzilini (http) aniq bir ulanish usuli yordamida internetga ulaydi va *create* direktoriyasidagi Web-sahifani topadi. Har bir internetdagi hujjat va fayl alohida resurslarning universal ko'rsatkichi deb nomlanuvchi manzilga ega (uniform resource locator - URL). URL elektron pochta manzilini eslatib turadi. Internet – kompyuterlar URL ni qanday jo'natishni, uni qanday topishni va nima bilan ulashni o'zlari tushunadi. Web-sahifa

qaerda joylashishidan kat'iy nazar xox u Yangi Zellandiyada bo'lsin yoki Yaponiyada bo'lsin WWW ular bilan bir xil ishlaydi. Brauzer har bir URL ni ishga solib sizga internetdagi hujjatni topib beradi va avtomatik ravishda taqdim qiladi.

Dunyo bo'ylab Web uzellarni ko'rib chiqmoqchi bo'lgan shaxsga URL haqida va kerakli domen kalitni qanday topishni o'ylashga zarracha ehtiyoj yo'q.

6.2. Murojaatlar anatomiyasi va maxalliy Web-sahifalarga murojaat.

Web sahifaga murojaatlarni joylashtirish ikki turda bo'ladi (bir-biriga o'xshash). Dastlab mahalliy hujjatlarga murojaat qilishni ko'rib chiqamiz. mahalliy hujjat bu shunday hujjatki sizning uy sahifangiz internetning qaysi joyida joylashgan bo'lsa u ham shu erda joylashgan bo'ladi. Mahalliy hujjatlarga murojaat qilish oson va bunda siz to'liq URL ni bilishingiz shart emas, faqat faylga yo'l va uning nomini bersangiz kifoya. So'ngra siz WWW ning xoxlagan joyidagi hujjatlarga murojaat qilishni o'rganasiz. Bu turdagi murojaatda sizdan to'liq URL talab qilinadi.

Faraz qilaylik sizda bitta hujjat uchun ma'lumot ko'p va siz uni bir necha HTML fayllarga bo'lishga qaror kildingiz. U Holda asosiy Web-sahifada bu Hujjatning har biriga to'liq va oson o'tuvchi murojaatlarni joylashtirish kerak bo'ladi.

Hatto siz asosiy Web-sahifangizni mundarija ko'rinishida qilishingiz mumkin va bunda alohida sahifalarga murojaat qilinadi.

Dastlab `<a href>` tegi kiritiladi. `<a>` teg o'zag teg deb nomlanadi. U Web-sahifalarga murojaat uchun ishlatiladi. `href` kalit so'zi brauzerga siz murojaat qilayotganingiz haqida xabar beradi. `</a>` yopiluvchi tegini esdan chiqarmay yozib ketish kerak. *misol.htm* fayliga murojaatlarni yaratish uchun quyidagi kodni kiritishingiz kerak:

`<a href="misol.htm"> Misolni ko'rish </a>`

Shunday qilib «*Misolni ko'rish*» iborasi ekranda murojaat matni ko'rinishida paydo bo'ladi.

Bu matnga sichqoncha bilan turtsangiz, *misol.htm* faylini ochiladi.

Faylga yo'lni ko'rsatishni esdan chiqarmaganingizni tekshirib ko'ring. Masalan, *tiger.htm* fayli *Exhibits* direktoriyasida saqlangan bo'lsa, *href* kalit so'zida *exhibits/tigers*. `<a href="exhibits/tigers.htm">` O tigrak
`</a>`

6.3. WWW ning xoxlagan joyiga murojaat.

Boshqa bir Web uzalga murojaat qilish uchun Hujjatning to'liq URLi talab qilinadi. Lekin murojaatning bu turi ham shunday tarzda, ya'ni `<a href>` va `</a>` kabi bo'ladi. URL Hamisha *http://* bilan boshlanadi. Shu tarzda brauzer hujjatni sizning Web uzelingizdan emas WWW dan qidirib boshlaydi. URL ning qolgan qismlari siz izlayotgan hujjatning nomi va internetdagi yo'li, uzelidan iborat bo'ladi:

`<a href="http://www.yahoo.com/arts/performinarts/circuses/">` *yahoo olami ruyxati* `</a>`

6.4. Murojaat rangi.

World Wide Web dagi murojaat matnining rangini o'zgartirishingiz mumkin. Sizning Web sahifangizning matnini rangini *body* tegi yordamida o'rnatish mumkin:
`<body next=red>`

Shu tarzda gipermurojaat matnining rangini ham boshqarish mumkin. Quyida 3 ta yangi kalit so'z keltirilgan:

link - *link* kalit so'zi *Text* kabi ishlatiladi. *link=blue* o'rnatilgan bo'lsa (yoki boshqa bir rang), foydalanuvchi hali ishlatmagan (sichqoncha bilan turtmagan) murojaatlar ko'k rangda bo'ladi.

`<body text=red link=blue>`

vlink - Ayrim hollarda bir necha murojaatlarning rangi boshqalaridan ajralib turganini sezgan bo'lishingiz mumkin. Bu murojaat siz tomoningizdan faollashtirilganligidan dalolat beradi. Foydalanuvchi murojaat qilgan murojaatlarning rangini (Visited line) *vlink* kalit so'zi bilan o'zgartirish mumkin. Murojaatning rangini ochiq ko'k rangga o'zgartirish uchun quyidagi kodda yozish kerak:

`<body text= line link=aqua vlink=silver>`

alink - Murojaatga sichqoncha bilan turtgan paytdagi rangni o'zgartirish mumkin. Murojaatning faol rangi *alink* kalit so'zi yordamida beriladi. Kimdir sizning sahifangizga kirganida murojaat rangi *link* bilan berilgan rangda bo'ladi. Lekin qachonki siz uni sichqoncha bilan turtsangiz qisqa vaqtgacha *tlink* bilan berilgan rangga o'tadi.

Quyida faol murojaatning rangini ochiq sariq rangga o'zgartiramiz:

```
<body text= line link=aqua vlink=silver alink=yellow>
```

6.5. Tasvirlarni murojaat sifatida ishlatish.

WWW-sahifalarda murojaat vositasi bo'lib faqat matn emas, balki tasvirlar Ham ishlatiladi. Bu shuni bildiradiki, qachonki siz tasvirlarni sichqoncha bilan turtsangiz ekranda boshqa Web-Hujjat paydo bo'ladi.

Boshqa HTML - hujjatga tasvir yordamida murojaat qilish uchun xuddi matn singari bo'ladi. Faqat bunda matn o'rniga tasvirni berishingiz kerak. Jimlik xolatida Web-brauzerlar tasvir murojaatni ko'k ramka bilan o'rab oladi. Tasvirning xoxlagan joyiga sichqoncha bilan turtish orqali mos Hujjatga o'tiladi. Murojaat sifatida tasvirlarning xoxlagan turi, rasmlar va piktogrammalardan foydalanish mumkin. (fon bezaklaridan tashqari).

Maslahat tasvirlar murojaat sifatida tez-tez ishlatiladi. Iloji boricha tushunarli tasvirlardan foydalaning, shunda foydalanuvchilar murojaat ularni qanday manzilga olib borishni tushunadilar.

Masalan, agar siz uy sahifangizda sevimli qo'shiqlaringiz ro'yxatiga murojaat qilmoqchi bo'lsangiz, musiqaga doir piktogrammadan foydalaning. Tasvir murojaatlaridan foydalanganda alternativ matn berish zarur. Tasvir ko'rinmay qolganda foydalanuvchilar shu orqali murojaatdan foydalanishlari mumkin. Ayrim foydalanuvchilarda tasvirni yuklash ko'p vaqtni talab qiladi. Ular uchun alternativ matn juda zarur, ana shunda ular nima ko'rishlarini bilib oladilar. Ixtiyoriy bir tasvirga murojaat chiqarish uchun quyidagicha kodni kiritamiz:

```
<a href="http://www.mep.com/que/">
```

```
 </a>
```

Bu matn o'rniga `<img>` tegini kiritganimizga e'tiboringizni karating. Shu tariqa grafik murojaat berish mumkin.

VII-BOB.

RO'YXATLAR.

REJA:

7.1. Ro'yxatlar haqida umumiy tushuncha.

7.2. Markirlangan ro'yxatlar.

7.3. Nomerlangan ro'yxat.

7.4. Aniqlovchi ro'yxatlar.

7.1. Ro'yxatlar haqida umumiy tushuncha

HTML Hujjatda ma'lumotlarni qulay shaklda tasvirlash maqsadida ro'yxatlar va jadvallar tashkil qilingan. Ro'yxatlar elementlarini nuqtalari bo'yicha tartiblasa, jadvallar esa ma'lumotlarni satrlar va ustunlar bo'yicha joylashtiradi. Ro'yxatlardan to'g'ri foydalanish katta hajmli ma'lumotlarning o'qilish qulayligini oshiradi. Ro'yxatlarni quyidagi uchta holatda qo'llash maqsadga muvofiq:

1. Bir jinsli ma'lumotlarni biror belgilar bo'yicha sinflarga ajratish;
2. Katta hajmli ma'lumotlarni abzast bilan tasvirlashda ularni o'qish qiyinlashsa;
3. Biror bir jarayonni tasvirlashda;

Quyida biz misol ko'ramiz:

Misol 7_1

```
<html>
```

```
<body>
```

Mening qiziqishlarim.

```
<ul>
```

```
<li> tennis o'ynash
```

```
<li> internetga ishlash.
```

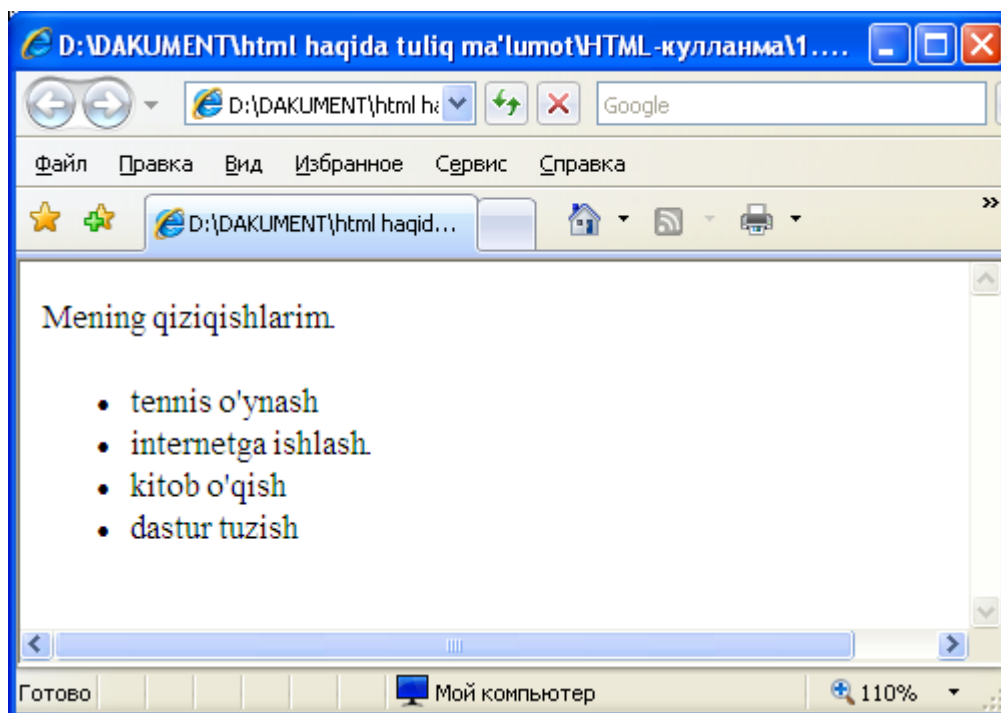
```
<li> kitob o'qish
```

```
<li> dastur tuzish
```

```
</ul>
```

</body>

</html>

7.1-Rasm

Bu erdan ko'rinadiki ro'yxatlar ma'lumotlarni oson va tushunarli o'qilishini ta'minlaydi. Ro'yxatlar asosan 3 ta asosiy tiplarga bo'linadi. Bular: markirlangan, nomerlangan va aniqlovchi ro'yxatlar. Bulardan tashqari boshqacha tipli ro'yxatlar Ham mavjud, ammo ko'p qo'llaniladiganlari biz sanagan uchtasidir. Yuqorida biz sanab o'tgan tiplar bir biridan nomerlash usullari va tuzilishi bilan farq qiladi.

7.2. Markirlangan ro'yxatlar.

Ko'pchilik hollarda nomerlangan yoki markirlangan ro'yxatlardan foydalaniladi. Bunday ro'yxatlarda har bir punkt kichik piktoprogramma bilan boshlanadi. Markirlangan ro'yxatlar va teglari yordamida beriladi.

Misol: 7_2

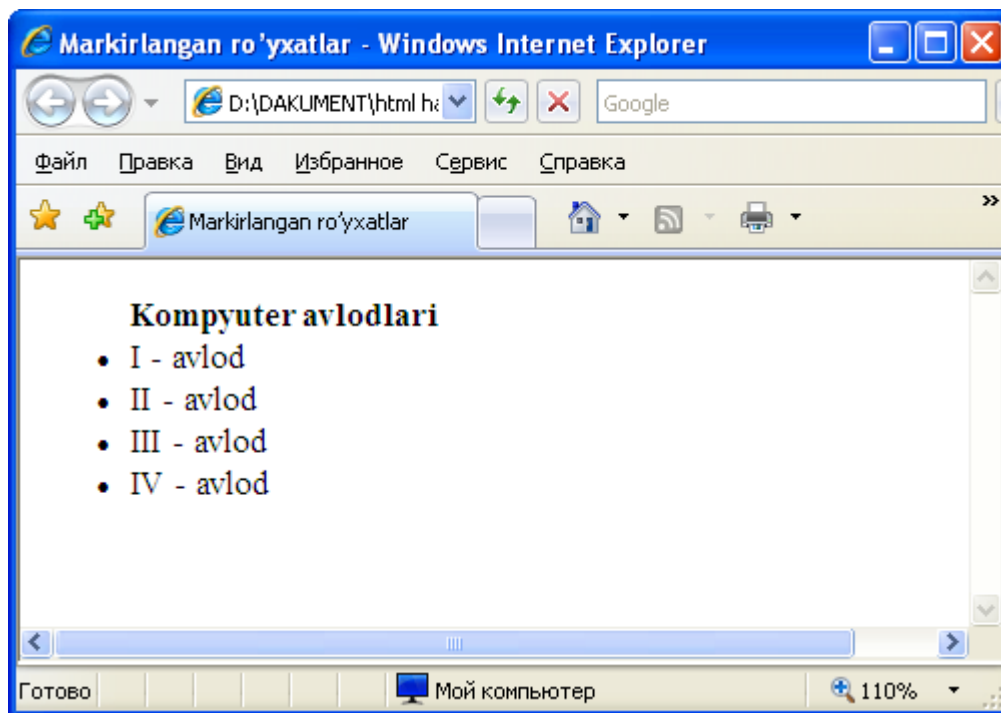
<html>

<head><title>Markirlangan ro'yxatlar</title></head>

<body>

Kompyuter avlodlari

```
<li> I - avlod  
<li> II - avlod  
<li> III - avlod  
<li> IV - avlod  
</ul>  
</body>  
</html>
```


7.2-Rasm

Bu erda `<lh>` va `</lh>` teglari orasida ro'yxat sarlavhasi yozilgan. Barcha `<li>` va `</li>` teglari `<ul>` va `</ul>` markirlangan teglar orasiga joylashgan bo'lishi shart. `<li>` tegi *type* parametriga ega va biz bu parametr qiymatlari bilan tanishib chiqamiz. Bu parametr yordamida ro'yxatda hosil qilinadigan ro'yxat elementlari oldidagi markerlar tipi aniqlanadi parametr qiymati sifatida quyidagi uchta qiymatlardan foydalanish mumkin:

1. *disc* - bu qiymat brauzerga markerlarni kichik qoraga bo'yalgan doira shaklidaligini ko'rsatadi.
2. *circle* - bu qiymat esa brauzerga makerning bo'yalmagan aylana shaklida bo'lishini bildiradi.

3. *square* - bu qiymat markerning kichik to'g'ri to'rtburchak shaklida bo'lishini bildiradi.

Bu qiymatlarni ko'rsatilgandek kichik Harflar bilan yozish kerak.

Misol: 7_3

```
<html>

<head>

<title> Markirlangan ro'yxat</title>

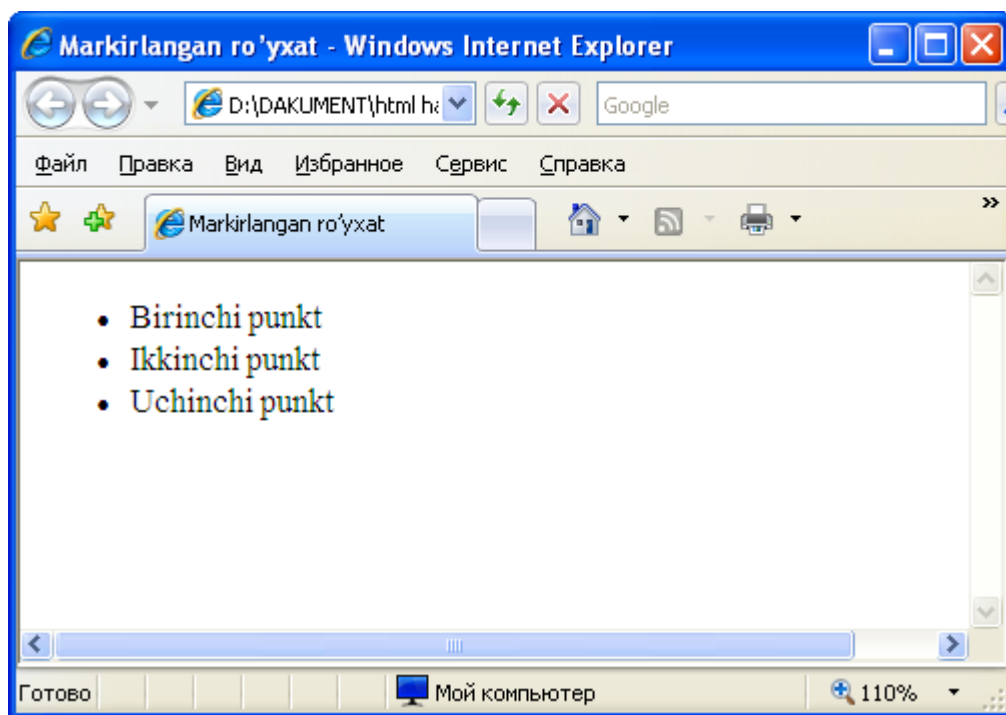
<body>

<ul>

<li type="circle"> Birinchi punkt
<li type="disc"> Ikkinchi punkt
<li type="square"> Uchinchi punkt
</ul>

</body>

</html>
```


7.3-Rasm

Ta'kidlab o'tish kerakki u yoki bu hosil qilinadigan markerlarni bir xilligi hamma vaqt ham bir xil bo'lavermaydi. Brauzer turiga qarab har xil bo'lishi mumkin.

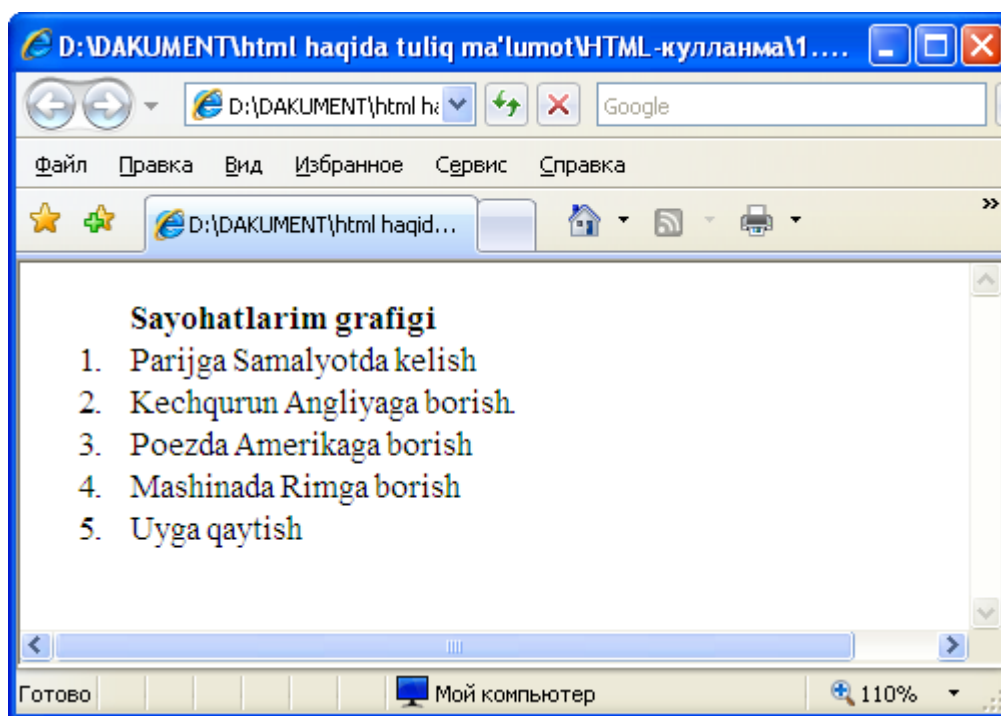
7.3. Nomerlangan ro'yxat

Nomerlangan ro'yxat markerlangan ro'yxatga o'xshaydi. Yagona farqi shundaki nomerlangan ro'yxatda har bir punkt oldiga grafik marker emas balki avtomatik ravishda ketma-ket nomerlar yoki harflar joylashtiradi.

Nomerlangan ro'yxat `<ol>` va `</ol>` teglari yordamida beriladi, ro'yxatdagi punktlar esa `<li>` bilan aniqlanadi. Jimlik bo'yicha nomer 1 dan boshlanadi.

Misol: 7_4

```
<html>
  <body>
    <ol tupe=1,2,3...>
      <lh><b> Sayohatlarim grafigi</b></lh>
      <li> Parijga Samalyotda kelish
      <li> Kechqurun Angliyaga borish.
      <li> Poezda Amerikaga borish
      <li> Mashinada Rimga borish
      <li> Uyga qaytish
    </ol>
  </body>
</html>
```


Agar nomerlash tiplarini o'zgartirish talab qilinsa, quyida ko'rsatilgan 5 ta tiplardan foydalanish mumkin:

type=1 standart nomerlash.1,2,3,4,5,....

type=a Katta harflar A, B,C,D,E,.....

type=d Kichik harflar a,b,c,d,e,....

type=i Rim raqamlari I,II,III,IV,V,...

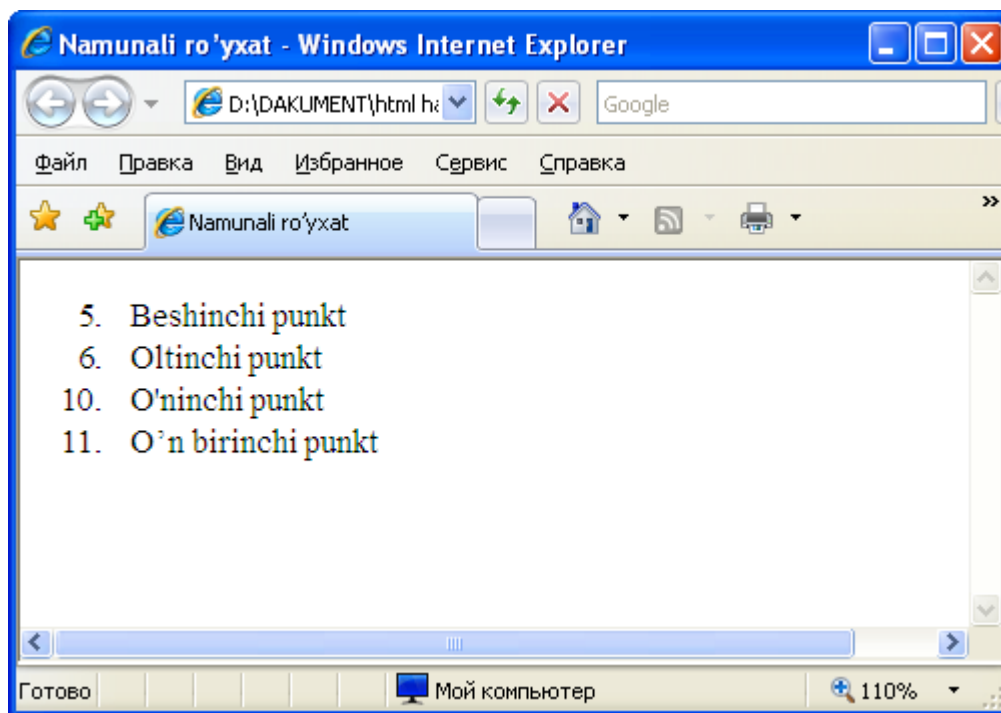
type=i kichik Rim rakamlari.i,ii,iii,iv,v,....

Ro'yxatda boshlang'ich nomerini oldindan aniqlash imkoniyati mavjud Buning uchun `<ol>` tegida *start* parametri mavjud.

Buni quyidagi misolda ko'rib chikamiz:

Misol 7_5

```
<html>
<head>
<title>Namunali ro'yxat</title>
<body>
<ol start=5>
<li>Beshinchi punkt
<li>Oltinchi punkt
<li value=10>O'ninchi punkt
<li>O'n birinchi punkt
</ol> </body> </html>
```

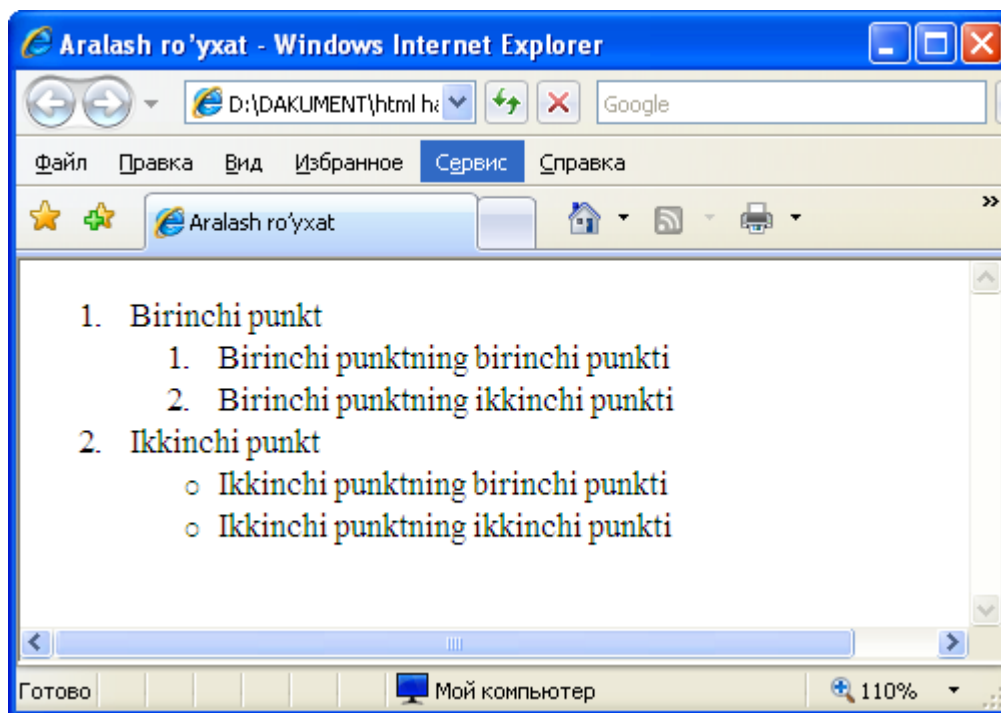

Biz ko'p boskichli ro'yxatlarni ham tuzishimiz mumkin. Buning uchun markerlangan va nomerlangan elementlarni aralashtiramiz.

Quyidagi misolni ko'ramiz:

Misol 7_6

```
<html>
<head>
  <title>Aralash ro'yxat</title>
</head>
<body>
  <ol>
    <li>Birinchi punkt<ol>
      <li>Birinchi punktning birinchi punkti
      <li>Birinchi punktning ikkinchi punkti
    </ol>
    <li>Ikkinchi punkt
  <ul>
    <li>Ikkinchi punktning birinchi punkti
    <li>Ikkinchi punktning ikkinchi punkti
  </ul>
  </ol>
</body>
</html>
```


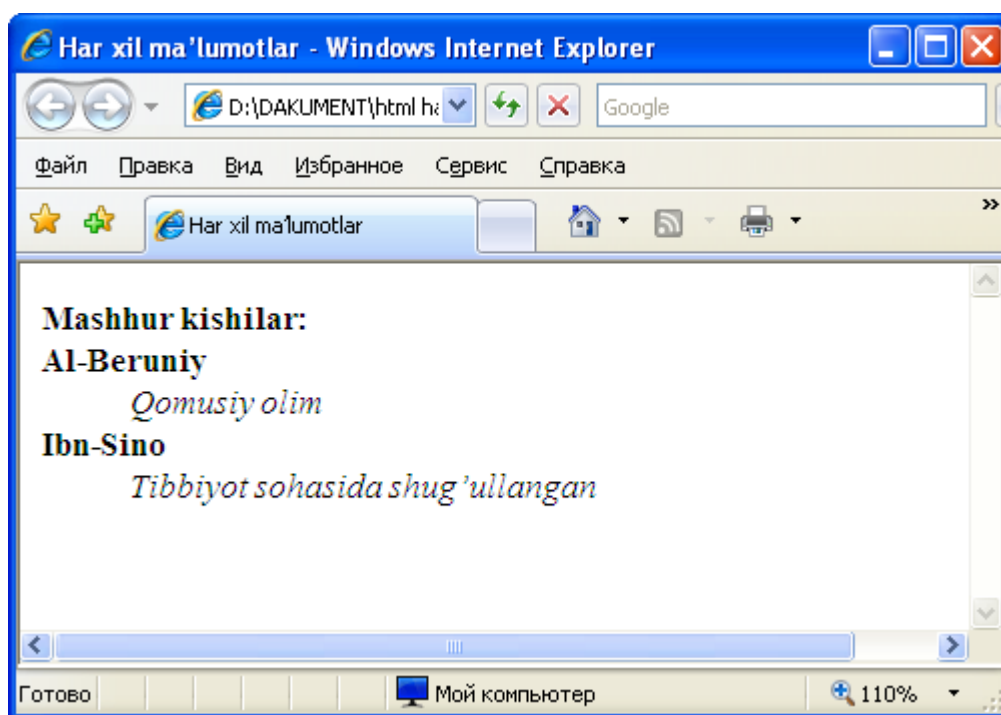
7.4. Aniqlovchi ro'yxatlar

Aniqlovchi ro'yxatlar markirlangan va nomerlangan ro'yxatlar kabi ko'p ishlatilmasa ham ba'zi holatlarda foydali. Aniqlovchi ro'yxatlarda har bir punkt ikkita qismdan iborat. Ikkinchi qismida birinchi qism Haqida qo'shimcha ma'lumot beriladi. Shuning uchun Ham aniqlovchi ro'yxatlar boshqa ro'yxatlarga qaraganda boshqacha ko'rinishga ega. Uning Har bir punktni tasvirlash uchun ikkita teg ishlatiladi. *<di>* tegi yordamida punktning birinchi qismi *<dd>* tegi yordamida esa ikkinchi ma'lumot keyingi satrdan Hosil qilinadi. Bu erda ikkinchi ma'lumotni biz aniqlovchi deb ataymiz. Biz bu tegni quyidagi misolda tushunib olamiz:

Misol: 7_7

```
<html>
<head>
<title>Har xil ma'lumotlar</title>
</head>
<body>
<dl>
<lh><b>Mashhur kishilar:</b></lh><br>
<di><b>Al-Beruniy </b>
<dd><i>Qomusiy olim</i>
<dt><b>Ibn-Sino</b>
<dd><i>Tibbiyot sohasida shug'ullangan</i>
```

</dl>
</body>
</html>

Oldidan formatlash.

<pre> va </pre> teglari yordamida Hech qanday interpretatsiyasiz yozilgan ma'lumotni xuddi shunday qilib ekranga chiqarib beradi. Natija jadval singari samarali bo'lmasa Ham, Ko'pchilik kishilar ularning farqini sezishmaydi. Bunda jadvalning turini chiqarib bo'lmaydi. Oldidan formatlangan matnni probellar va tartiblash orqali yozish mumkin va quyidagicha:

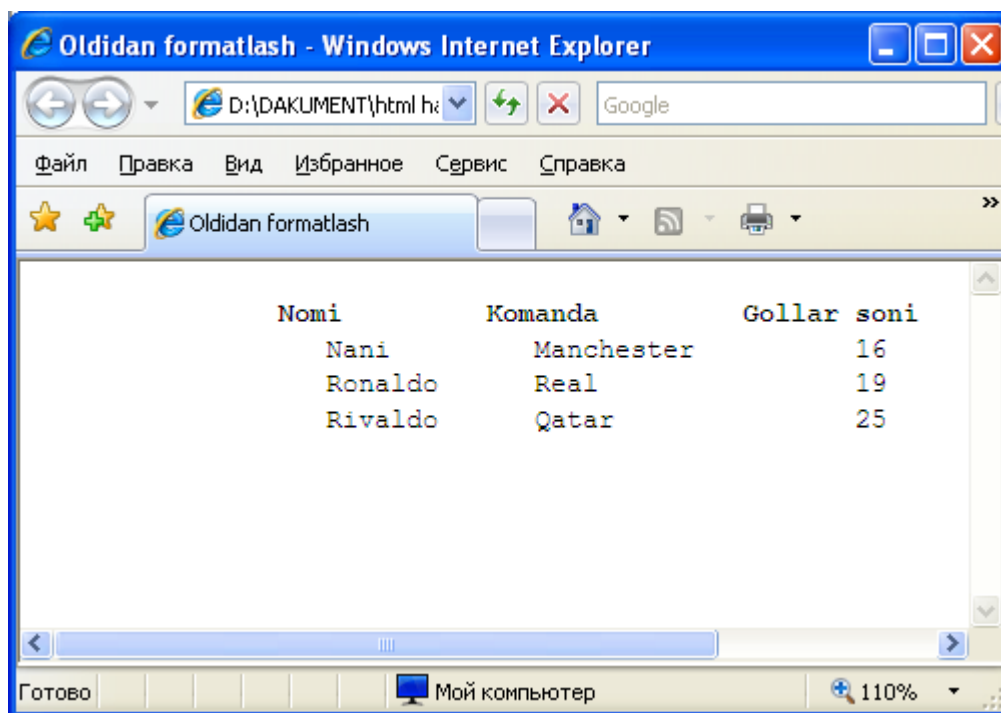
Misol: 7_8

```
<html>  
<head><title> Oldidan formatlash </title></head>  
<body>  
<pre>  
    <b>    Nomi      Komanda      Gollar soni  ball    </b>  
    Nani      Manchester    16      2,73  
    Ronaldo   Real          19      2,94
```

Rivaldo Qatar 25 2,21

</pre>

</body> </html>

VIII–BOB.

J A D V A L L A R.

REJA:

- 8.1. Jadvallar Haqida umumiy ma'lumot.
- 8.2. Jadvallarning qo'llanilishi va uni qurish.
- 8.3. Bir yacheykaga bir necha satrlarni birlashtirish.
- 8.4. Bir necha ustunlarni bir yacheykaga birlashtirish.
- 8.5. Jadvaldagi ranglar.

8.1. Jadvallar haqida umumiy ma'lumot.

Jadvallar-bu Web sahifalarda ma'lumotlarni (vizual) tashkil qilishning muhim vositalaridan biridir. Bizga ma'lumki HTMLda, bezatish elementlarini aniq koordinatalar bo'yicha joylashtirish vositalari mavjud emas. Shuning uchun jadvallardan shu maqsadda foydalanish maqsadga muvofiq. Jadvallarni Web sahifaga joylashtirib, ularning kataklariga bezatish elementlarini joylashtirish mumkin.

Bundan tashqari yana freymalar deb ataluvchi vositalar yordamida Ham bu ishlarni amalga oshirish mumkin. Lekin bu vosita oxirgi vaqtlarda Web masterlar orasida o'z ommaviyligini yo'qota boshladi. Biz freymalarga keyingi ma'ruzamizda batafsil to'xtalamiz.

Jadvallardan to'laligicha foydalanish qoidalarini bilish uchun ularning tuzilishini yaxshi bilish talab qilinadi. HTML da jadvallar satrlardan tashkil topadi, satrlar esa o'z navbatida yacheyka (katak)lardan tashkil topadi. Shunday ekan bu ob'ektlarning Har birining o'z parametrlari mavjud. Bu parametrlar yordamida ularning o'lchamlarini o'rnatish mumkin. Agar biz jadvalning kengligini oldindan aniqlab qo'ygan bo'lsak, masalan 100 piksel deb aniqlagan bo'laylik va Har bir satrda 4 ta yacheyka joylashgan bo'lib bu yacheykalarning Har birining uzunligi 30 pikseldan iborat bo'lsin, u Holda jadval kengligi 100 piksel bo'lmasdan balki 120 piksel bo'ladi. Agar birorta yacheyka kengligi 30 pikseldan ko'p bo'lgan grafik tasvir joylashgan bo'lsa, u Holda yacheykaning kengligi tasvir kengligiga mos ravishda kengayadi, buning natijasida esa butun jadvalning kengligi oshadi. Bu imkoniyat shuning uchun yaratilgan, buning natijasida qar bir yacheykadagi ma'lumot aniq va Hech qanday yo'qotishlarsiz to'laligicha tasvirlanadi. Shuni e'tiborga olish kerakki jadvalning ustunlarini oldindan aniqlash imkoniyati yo'q. Ustunlarni brauzerning o'zi jadval satrlarini taHlil qilib aniqlaydi va jadvalni to'laligicha tasvirlaydi.

Endi biz jadval teglari bilan tanishishni boshlaymiz. Jadval va uning tashkil etuvchi Hamma elementlari `<table>` va `</table>` teglari orasida sarlavhasi esa `<caption>` va `</caption>` teglari orasida joylashtiriladi. Jadvallarda bundan tashqari ustunlar guruhini `<col>` va `<colgroup>` teglari yordamida aniqlash mumkin, Hamda `<thead>` va `<tfoot>` teglar bilan mos ravishda jadvalning yuqorigi va pastgi sarlavhalarini (shapkalarini) tashkil qilish mumkin. Satrlar guruhini esa `<tbody>` tegi yordamida Hosil qilamiz. Shunday qilib jadval asosan yuqorida ko'rilgan teglardan tashkil topadi, qolgan boshqa jadval elementlari esa shu ob'ektlar ichida joylashadi. `<table>` tegida jadvalning barcha xususiyatlarini o'rnatish uchun etarli bo'lgan parametrlar mavjud.

Jadvallarda balandlikni o'rnatish parametri yo'q, kenglikni esa *width* shart bo'lmagan parametr bilan o'rnatish mumkin. Jadvaldagi yacheykaning balandligi yacheykadagi ob'ektning o'lchamiga mos ravishda Hisoblanadi. Jadval chegaralarining kengligini o'rnatish uchun *border* parametridan foydalanamiz. Bu parametrga manfiy bo'lmagan butun qiymat beriladi. Chunki u chegaradagi chiziqlarning kengligini (piksellarda) o'rnatadi. Agar biz bu parametrga "nol" qiymat o'rnatdik jadval chegaralari ko'rinmas Holatga o'tadi. Bu esa bizga yacheykalarida Web sahifaning elementlari joylashgan ko'rinmas jadval tuzish imkoniyatini yaratadi. Yacheykalar o'rtasidagi masofani *cellspacing* parametri yordamida piksellarda o'rnatish mumkin. Xuddi shunga o'xshash *cellpadding* parametri yacheyka ichidagi ob'ekt bilan uning chegaralari orasidagi masofani piksellarda o'rnatadi. Shunday qilib *cellspacing* yacheykalar o'rtasidagi ochiq (bo'sh) masofa, *cellpadding* esa yacheyka ichidagi bo'sh qoldirilgan joy.

8.2. Jadvallarning qo'llanilishi va uni qurish

Ro'yxatlardagi bitta kamchilik – bu ularning bir o'lchovliligidir. Bu degani siz ro'yxatda ma'lumotlarni ketma-ketlik bilan satrma-satr joylashtirishingiz mumkin deganidir. Jadvallar ma'lumotlarni faqat satr bo'ylab emas balki ustun bo'yicha Ham joylashtirish imkonini beradi.

Jadvallarni shunday ishlatish kerakki ular Web sahifada shunchaki joy egallamasligi kerak. Jadvalning satr va ustunlari ma'lumotlarni taqqoslash, qarama - qarshi qo'yish imkonini beradi. Har bir satr va ustundagi ma'lumotlarni elektron jadval singari tasvirlash mumkin.

Yaxshi tuzilgan jadval bilan Web sahifa ma'lumotga boy va tartibli bo'ladi, ammo ko'rimsiz jadval sizning ma'lumotlaringizni chalkashtirib yuboradi.

Jadval masalasi murakkab ko'rinishi mumkin, chunki buning uchun butun bir teglar ketma-ketligi tuziladi.

`<table>` va `</table>` teglar jadvalini butunligicha o'z ichiga oladi. Ma'lumot chiqarilishini boshqa bir teglar ketma-ketligi aniqlaydi. Quyida jadvalning Hamma teglari ifoda qilingan:

- `<table>`, `</table>` bu teglar jadvalni egallaydi. `<table>` tegi brauzerga o'zidan keyin jadvalning berilishi kelishini xabar qiladi. Agar siz satr va ustunlarni ajratib turuvchi (chiziqlari) ko'rinishini o'zgartirishni xoxlasangiz *border* kalit so'zini kiriting (`<table border>` Hosil bo'ladi);
- `<caption>` va `</caption>` bu teglar bilan belgilangan matn sarlavha ko'rinishini oladi. Sarlavhani berish masalasi `<tc>` va `</tc>` yordamida Ham bajarilishi mumkin;
- `<th>` va `</th>` bu teglar matnni satr yoki ustun sarlavhasi qilib, biroz qalin shriftda tasvirlaydi;
- `<tr>` va `</tr>` jadvalning Har bir satrini aniqlaydi. `</tr>` tegi zarur emas, biroq u sizning HTML kodingizni yanada to'la tushunarli qiladi;
- `<td>` va `</td>` bu teglar juftligi jadvalning Har bir yacheykasi uchun matn ajratadi;

Sizning birinchi qadamingiz – ona teg `<table>` ni kiritish.

```
<table> </table>
```

jadvalning Har bir yacheykasi nozik chiziqlar bilan bo'linishi uchun `<table>` tegiga *border=1* kalit so'zini kiriting. Agar bu bo'lmasa yacheykaning so'zlari avtomatik tarzda tekislanadi, ammo jadvalda to'r (ajratuvchi chiziqlar) bo'lmaydi.

Endi yacheykalarni birin-ketin yaratib boring.

Dastlab satrni bering:

```
<table>
<tr>
</tr>
</table>
```

bundan so'ng ustunning sarlavhasi bo'ladigan yacheykani bering. Brauzerlar sarlavhani qolgan matnlarga nisbatan qalinroq shriftda tasvirlaydi.

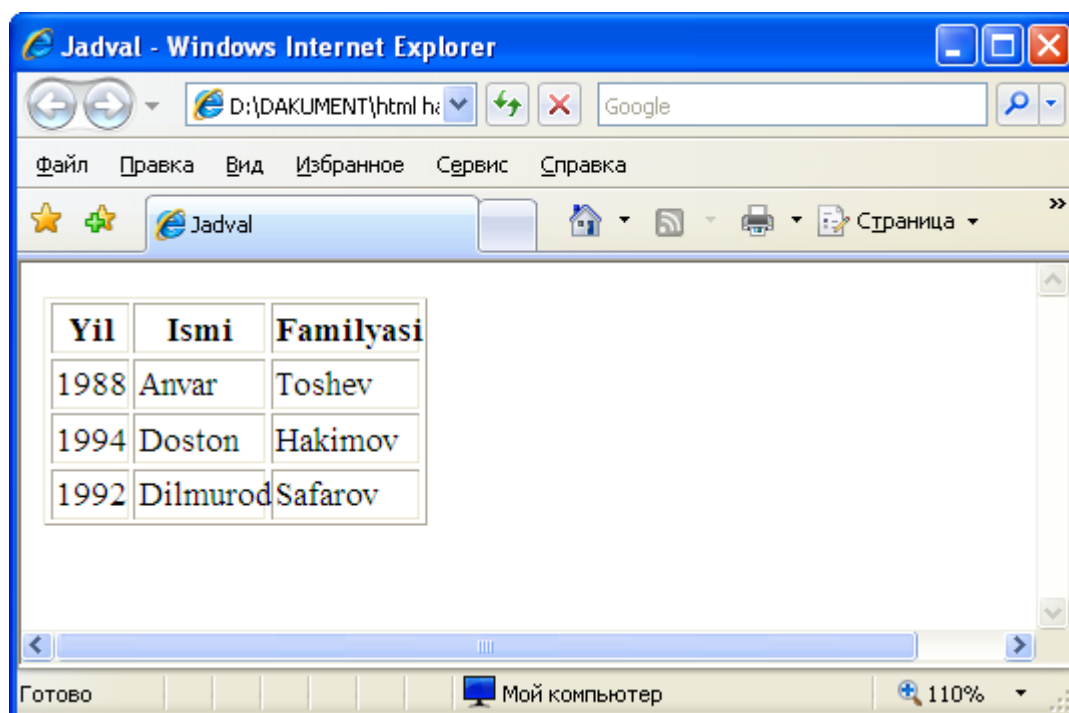
```
<table>
<tr>
<th> god </th>
<th> model </th>
```

```
<th> marka </th>
</tr>
</table>
```

Hozir sizning jadvalingiz ustunlarning sarlavhasi Hisoblangan bita satrdan iborat. Qolgan satrlarni Ham kiritib boshlaymiz. Har bir satrda ustunlar soniga razm solib boring, Hozirgi Holatda 3 ta ustun mavjud.

Misol 8_1.

```
<html>
<head>
<title>Jadval</title>
</head>
<table border=1>
  <tr>
    <th> Yil </th>
    <th> Ismi </th>
    <th> Familyasi </th>
  </tr>
  <tr>
    <td> 1988 </td>
    <td> Anvar </td>
    <td> Toshev </td>
  </tr>
  <tr>
    <td> 1994 </td>
    <td> Doston </td>
    <td> Hakimov</td>
  </tr>
  <tr>
    <td> 1992 </td>
    <td> Dilmurod </td>
    <td> Safarov </td>
  </tr>
</table>
</html>
```


Web sahifalarda juda ko'p satr va ustundan iborat jadvallarni yaratish mumkin.

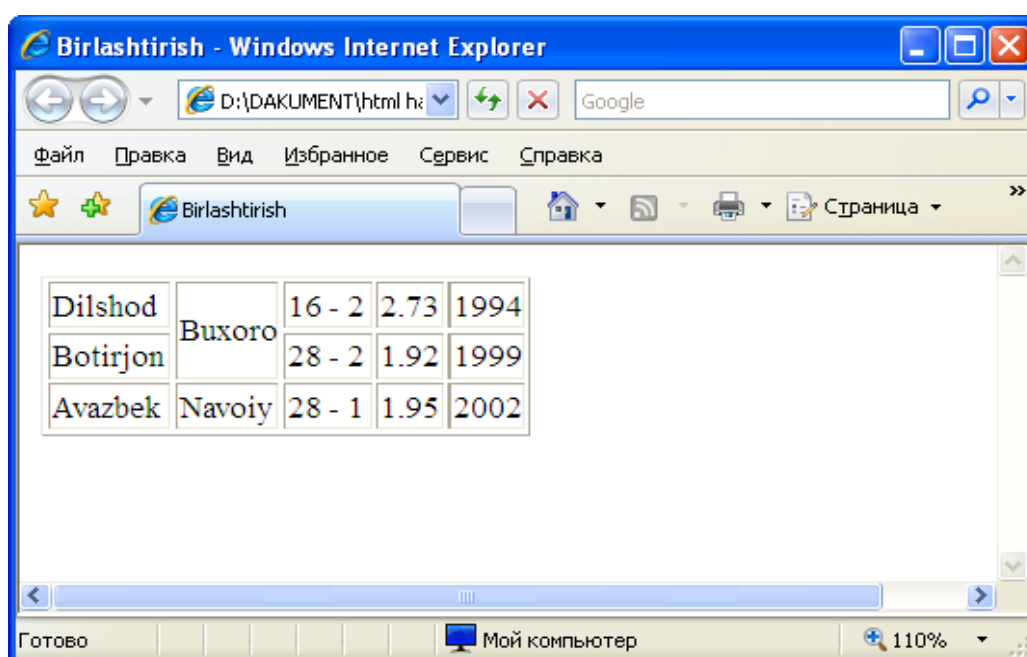
8.3. Bir yacheykaga bir necha satrlarni birlashtirish.

Agar siz tez-tez jadvallardan foydalanib tursangiz, qaysidir bir yacheyka jadvalning bir necha satrlarini birlashtirish lozim bo'lib qolgan vaziyat bilan albatta tanishsiz. Bu erda sizga `<td>` tegi ichiga qo'shiladigan *rowspan* kalit so'zi asqotadi. Misol qilib bundan keyingi bo'limlarda beysbol jadvlining versiyalarini ko'rib o'tamiz.

Misol 8_2.

```
<html>
<head>
  <title>Birlashtirish</title>
</head>
<body>
  <table border=1>
    <tr>
      <td> Dilshod </td>
      <td rowspan=2> Buxoro </td>
      <td> 16 - 2 </td>
      <td> 2.73</td>
      <td> 1994 </td>
    </tr>
    <tr>
```

```
<td> Botirjon</td>
<td> 28 - 2 </td>
<td> 1.92</td>
<td> 1999 </td>
</tr>
<tr>
<td> Avazbek</td>
<td> Navoiy</td>
<td> 28 - 1 </td>
<td> 1.95</td>
<td> 2002 </td>
</tr> </table> </body> </html>
```


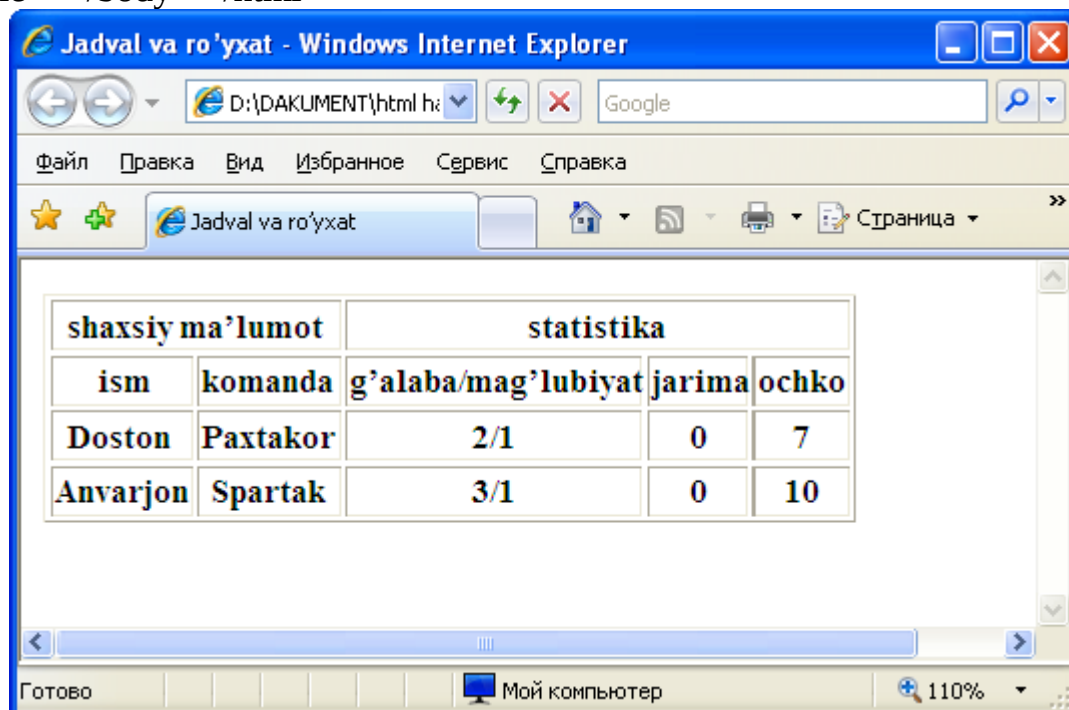
8.4. Bir necha ustunlarni bir yacheykaga birlashtirish va ro'yxat kirgizish.

rowspan bir necha satrlarni birlashtirgani kabi, *colspan* bir necha ustunlarni birlashtiradi. *colspan* kalit so'zi yordamida siz istagan miqdordagi ustunlarni bir yacheykaga birlashtirishingiz mumkin. Quyidagi misolga e'tiboringizni qarating:

Misol 8_3.

```
<html>
<head><title>Jadval va ro'yxat</title>
</head>
<body>
<table border=1>
<tr>
<th colspan=2> shaxsiy ma'lumot </th>
<th colspan=3> statistika </th>
```

```
</tr>
<tr>
  <th> ism </th>
  <th> komanda </th>
  <th> g'alaba/mag'lubiyat </th>
  <th> jarima </th>
  <th> ochko </th>
</tr>
<tr>
  <th> Doston </th>
  <th> Paxtakor </th>
  <th> 2/1 </th>
  <th> 0 </th>
  <th> 7 </th>
</tr>
<tr>
  <th> Anvarjon </th>
  <th> Spartak </th>
  <th> 3/1 </th>
  <th> 0 </th>
  <th> 10 </th>
</tr>
</table> </body> </html>
```


Ehtiyohtkorlik! *rowspan* (yoki *colspan*) lardan foydalanganda mos Holda satr yoki ustunlarning miqdorini kamaytirishni esdan chiqarmang. Jadvalga HTML ning boshqa elementlarini Ham qo'shish mumkin. Shunday ekan unga ixtiyoriy turdagi

ro'yxat kiritilishi mumkin. Qat'iy ravishda yoyilgan teglardan foydalanganlikni kuzatib borish kerak, aks Holda ro'yxat kodlarini ajratib ko'rish qiyin bo'ladi.

Jadval yacheykalarining vertikal yoki gorizontal ravishda matnni tekislash masalasini berish mumkin. Tekislash usullari maxsus *align* va *valign* kalit suzlari yordamida beriladi. Yana siz umumiy ravishda jadval uchun tekislashda (*<table>* tegida), joriy satr uchun (*<tr>* tegda) yoki bir yacheyka uchun (*<td>* tegda) berish mumkin.

align va *valign* kalit so'zlarining Har biri uchun 3 ta mumkin bo'lgan ifodalari bor:

- *align=left* matnni yacheykaning chap tarafi bo'yicha tekislaydi (jimlik)
- *align=center* matnni yacheykaning markazi bo'ylab tekislaydi
- *align=right* matnni yacheykaning o'ng tarafi bo'yicha tekislaydi
- *valign=top* matnni yuqori qismi bo'yicha tekislaydi (agarda ma'lumot bir necha satrdan iborat bo'lganda foydalaniladi)
- *valign=middle* matnni yacheykaning markazidan vertikal bo'ylab tekislaydi (jimlik Holatida)
- *valign=bottom* matnni yacheykaning past qirrasi bo'ylab tekislaydi.

8.5. Jadvaldagi ranglar

So'ngi vaqtlargacha Web sahifaning jadvaldagi ranglarni boshqarish imkoni mavjud emas edi. Jadval turi qora rangda, fon esa sahifa foni rangi bilan mos tushar edi. Biror bir yacheykaning rangini boshqasidan ajratish va Har xil ranglardan foydalanish juda qiyin bo'lgan.

Xozirda fon va tur rangini berish mumkin bo'lgan yangi teglar qatori mavjud. Birinchi Holda *bgcolor* kalit so'zi *<table>* tegida quyidagi ravishda qo'yiladi.

<table border bgcolor=yellow>

</table>

Endi esa jadval fonining rangi sariq bo'ladi. Quyidagi 16 rangdan ixtiyoriy birini uning nomini ko'rsatgan Holda berishingiz mumkin:

Black - qora

Treen - to'q yashil

<i>Navy</i> - to'q ko'k	<i>Tial</i> - ko'k
<i>Silver</i> - ochiq kul rang	<i>Lime</i> - yashil
<i>Blue</i> - ko'k	<i>Aqua</i> - beryozovyy
<i>Maroon</i> - malinovyy	<i>Olive</i> - olivkovyy
<i>Purple</i> - sirenovyy	<i>Troy</i> - temno-seryy
<i>Red</i> - qizil	<i>Yellow</i> - sariq
<i>Fuchsia</i> - rozovyy	<i>White</i> - oq

bgcolor kalit so'zidan boshqa yana ranglarni boshqarish uchun quydagi kalit so'zlari Ham ishlatiladi:

bordercolor – jadval qoshiyasining (turining) rangini o'zgartirish.
bordercolordark/bordercolorlight - jadval qoshiyasining (turining) rangini qo'shimcha 3 o'lchamli ko'rinishda o'osil qilish uchun ishlatiladi.

Quyida yangi kalit so'zlarning barchasini ishlatib tuzilgan oddiy namuna berilgan:

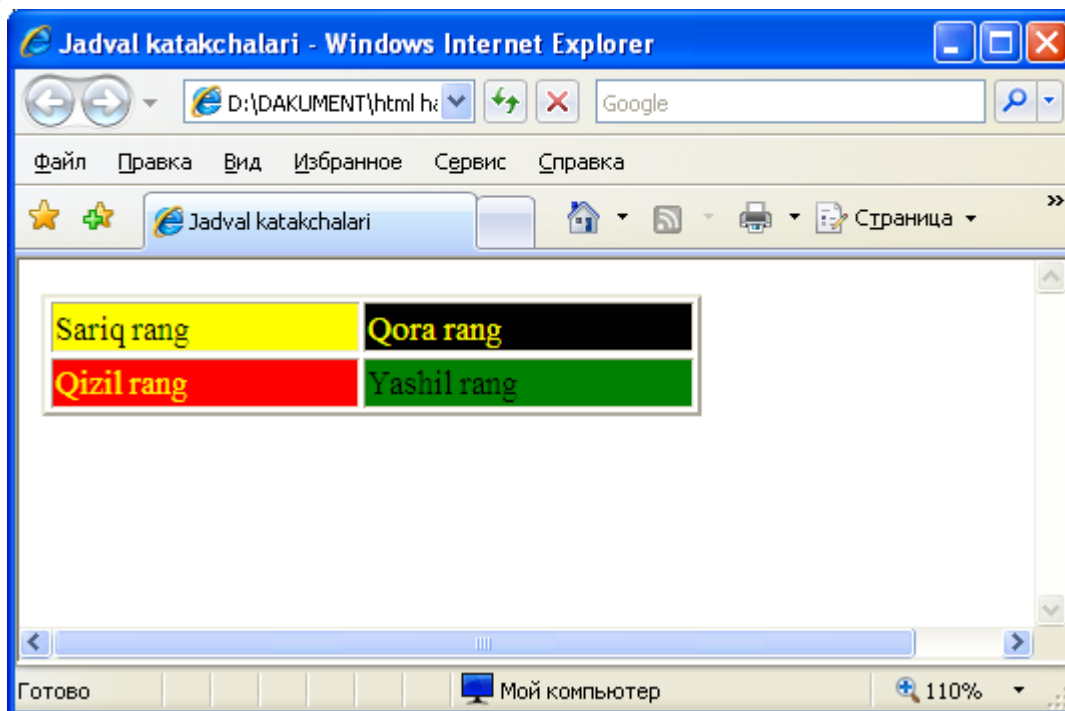
```
<table border=2 bgcolor=yellow bordercolor=red bordercolordark=blue  
border color light=grey>  
</table>
```

Ko'rib turganingizdek siz bu kalit so'zlar yordamida jadvalning tashqi ko'rinishini o'zgartirishning ko'p imkoniyatlariga ega bo'lasiz. Bu Hali Hammasi emas. Bu kalit so'zlarni Har bir satr va yacheyka uchun berishimiz mumkin. Pastda berilgan HTML kodda Har bir yacheykaninng rangi alohida beriladi.

Misol 8_4.

```
<html>  
<head>  
<title>Jadval katakchalari</title>  
</head>  
<body>  
<table border=2 width=300>  
<tr>  
<td bgcolor=yellow> Sariq rang </td>  
<td bgcolor=black> <font color=yellow>  
Qora rang</font> </td>  
</tr>  
<tr>  
<td bgcolor=red> <font color=yellow> Qizil rang </font> </td>
```

```
<td bgcolor=green> Yashil rang</td>
</tr>
</table>
</body>
</html>
```


Bu kalit suzlarni *tr* tegida Ham berish mumkin. Bunda satrning rangi beriladi. Jadval matnining rangi uning foni rangi bilan mos tushmaganligiga e'tiboringizni qarating. Matn rangi *font* tegi yordamida o'zgartirilishi kerak.

IX–BOB.

FREYMLAR.

REJA:

9.1. Freymmlar Haqida umumiy ma'lumot.

9.2. Frame tegi va uning parametrlari.

9.1. Freymmlar Haqida umumiy ma'lumot.

Brauser oynasidagi mustaqil to'g'ri to'rtburchak shaklidagi maydon bo'lib, u o'z ichiga boshqa alohida mustaqil HTML hujjatlarni birlashtira oladi.

HTML bo'yicha o'quv qo'llanmaning ushbu bo'limida siz har bir darchasida (oynasi) alohida mustaqil HTML hujjatlarni ochish imkonini beruvchi freymmlarnituzish

usullari bilan tanishib chiqasiz. Freymlar brauserdagi yangi oyna emas, balki bu alohida oyna yoki ramka bo'lib, u brauserning ocxilib turgan oynasi ichida aks ettiriladi. Bu bo'limda, bir freymdan ikkinchi freymnlarni bir-biriha havolalar yordamida bog'lash usullarini tahlil qilinadi.

Freymlar - tuzish

Ushbu freymlar qo'llanilgan sahifaning umumiy tuzilishini ko'rib chiqsak :

<FRAMESET> - freymlar tuzilishini belgilovchi ochuvchi teg (freymset)

<FRAME> - brinchi freym

<FRAME> - ikkinchi freym

</FRAMESET> - freymsetni yopuvchi teg

Sxemada ko'rinib turganidek, har gal **<FRAMESET>** tegi yordamida freymlar tuzilishini belgilash lozim. Shundan so'ng bevosita freymlar **<FRAME>** tegiga n avbat keladi. Ohirgi navbatda **</FRAMESET>** freymset yopuvchi teg yoziladi.

Hozircha bu oddiy sxemani eslab qoling. Murakkab freymlar qo'llanilgan sahifalar haqida ushbu bo'limda keyinroq ma'lumot beriladi.

Freymlar - oddiy misol

Hullas, freymlar bilan ko'rsatilgan oddiy misolni kurib chiqamiz. Ishni boshlashdan oldin, oddiy HTML formatida ikkita hujjat yarating. Birinchi hujjatga "Freym-1" ikkinchisiga esa "Freym-2" deb yozing va ularni frem1.html u frem2.html deb nomlang. Bu ikkita fayllar bizning misolimizda ikki freymlar uchun asosiy manba bo'lib hizmat qiladi.Endi esa HTML formatida keyingi hujjatni yarating.

Misol:

<HTML>

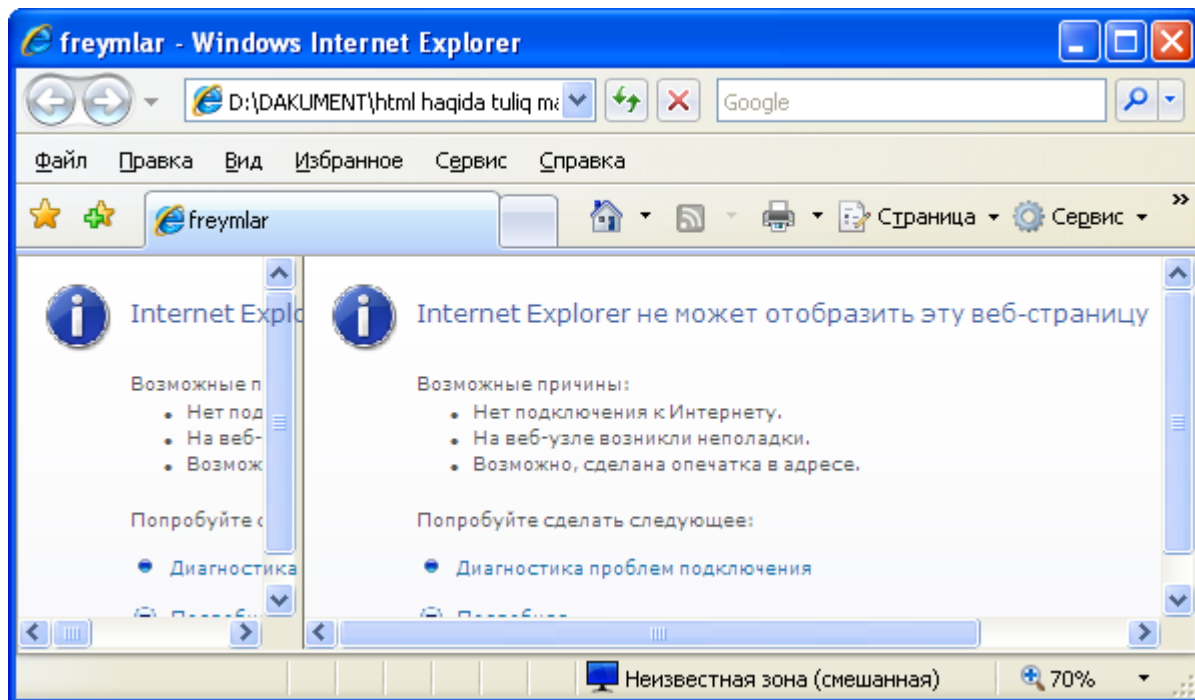
<HEAD>

<TITLE>freymlar**</TITLE>**

</HEAD>

<FRAMESET COLS=200,*>
<FRAME NAME=left SRC=frame1.html>
<FRAME NAME=right SRC=frame2.html>
</FRAMESET>

```
<NOFRAMES>  
Sizning brouzeringiz freymlarni tushunmaydi.  
</NOFRAMES>  
</HTML>
```


Demak siz ham uzingizning birinchi sahifangizni freymlar yordamida yaratingiz. Endi shu yaratgan sahifangizni frameset.html deb nomlab oldin yaratilgan frame1.html va frame2.html fayllar turgan papkada saqlang va frameset.html faylini o'z brouzeringizda oching. Va sizda quyidagi natija hosil bulishi kerak. Kurib turganingizdek SRC ulchami <FRAME> tegi HTML formatidagi hujjatga yo'l ko'rsatyapti va siz ushbu freymda yuklashingiz kerak bo'ladi.

Birinchi navbatda, e'tibor bergan bulsangiz HTML formatidagi freymlar tizimidagi sahifada <BODY> tegi mavjud emas. Bu esa juda muhimdir. Agar siz <BODY> tegini ishlatsangiz u holda hamma <FRAMESET> va <FRAME> teglari brouzeringiz tomonidan o'chiriladi.

Ikkinchi eslatma esa <NOFRAMES> tegiga taalluqlidir. U shunday holatga mo'ljallangan-ki, bu holatda sizning brouzeringiz freymlarni qo'llab-quvvatlamaydi. Bu holatda <NOFRAMES> tegidan keyingi barcha ma'lumotlar ko'rsatiladi. Bizning misolimizda esa quyidagi yozuv "Sizning brouzeringiz freymlarni qo'llab-quvvatlamaydi "

Freymlar - oddiy freym

Bizning misolimizda <FRAMESET> va <FRAME> teglarini biz oddiy o'lchamlarda ishlatgan edik. Endigi navbatda biz freymlar yordamida o'z sahifamizda nimalarni o'zgartira olishimizni ko'rib chiqaylik. frameset.html sahifasini baruzerda yoki HTML teglarni tahrirlovchi dasturda oching. Foydalanuvchi sizning fraymlaringizni ulchamlarini o'zgartira olmaydigan qilishingiz mumkin. Siz hozir freym chegaralariga sichqoncha ko'rsatgichini belgilab uning o'lchamlarini hohlagan tarzda o'zgartirishingiz mumkin.

NORESIZE

<FRAME> tegining parametr ushbu freymni o'zgarib bo'lmasligini anglatadi.

Misol:

<FRAME NAME=left SRC=frame1.html NORESIZE>

<FRAME NAME=right SRC=frame2.html NORESIZE>

Keyingi holatlarda, agar siz freymlar orasidagi chegaralardan voz kechmoqchi bo'lsangiz u holda siz <FRAMESET> tegining quyidagi o'lchamini ishlatishingiz zarur.

BORDER

<FRAMESET> tegining o'lchami freymlar chegaralari orasidagi masofani piksellarda ifodalaydi. Freym orasidagi chegarani umuman bo'lmasligi uchun shu o'lchamni nolga tenglashtiramiz

Misol:

<FRAMESET COLS=200,* BORDER=0>

<FRAME> tegining yana bir muhim ulchami

SCROLLING

<FRAME> tegining bu parametri mavjud freymda sahifalash chizig'ini mavjudligi yoki mavjud emasligini belgilaydi. Bu parametrning yes, no va auto belgilari bu freymda sahifalash chizig'ini borligini, yo'qligini va agar kerak bo'lsa ishlatilishini ko'rsatadi.

Misol:

<FRAME NAME=left SRC=frame1.html NORESIZE SCROLLING=auto>

<FRAME NAME=right SRC=frame2.html NORESIZE SCROLLING=yes>

<FRAMESET> tegining quyidagi ikkita o'lchamlarini siz bilishingiz

zarur, COLS va ROWS ularning bagaradigan ishi freymlar orasidagi vertikal va gorizontal ajratilganligini ko'rsatadi.

COLS

<FRAMESET> tegining bu parametri gorizontal freymlarning chapdan o'ngga tuzilishuni ko'rsatadi. O'lchami raqamlar bilan beriladi. Bu freymlarning kengligi piksellarda yoki foizlarda beriladi va bir- biridan tinish belgisi bilan agratiladi.

'*' simvol shuni ko'rsatadiki, qolgan umimiy maydon shu freymga ajratilishini anglatadi.

Misol:

<FRAMESET COLS=200,*,100>

Bu misolda uchta freym mavjud bo'lib, birinchisi-200 piksel, ohirgisi -100 piksell, ikkinchisi(o'rtadagi freym)-qolgan maydonning hammasi shu freym uchun ajratilgan

<FRAMESET COLS=20%,100,50,*>

Bu misolda esa to'rtta freym bo'lib, birinchisi maydonning 20%ni, ikkinchisi-100 pikselli, uchunchisi-50 pikselli, to'rtinchisi esa qolgan maydonni tashkil etadi.

ROWS

<FRAMESET> tegining bu parametri freymlarning vertikal tepadan pastga bo'lgan tuzilishuni ko'rsatadi. O'lchami raqamlar bilan beriladi. Bu freymlarning balandligi piksellarda yoki foizlarda beriladi va bir- biridan tinish belgisi bilan ajratiladi. '*' simvol shuni ko'rsatadiki u umumiy qolgan maydonni shu freymga agratilishini anglatadi.

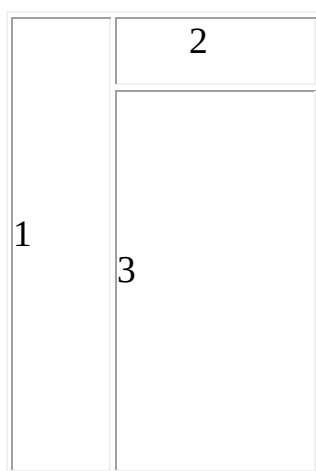
Misol:

<FRAMESET ROWS=50%,50%>

Balandligi ekranning 50% tashkil qiluvchi ikkita freym. Anglash qiyin emaski, bu ifodani ROWS parametrída, simbol orqali quyidagicha yozish mumkin 50%,* Freymlar murakkab freymlar tuzish

Ushbu bo'limning boshida siz tanishib chiqqan, freymlar ishlatilgan sahifaga yana bir bor murojaat qilsak. Berilgan sahifada uchta freym bo'lib, bu freymlar tarkibida gorizontal hamda vertikal holatdagi freymlar mavjud. Bu sahifani yaratish uchun biz nima qilishimiz kerak ? Demak hammasini bir boshdan boshlaymiz.

Murakkab tarkibli freymlarni yaratishimiz uchun, biz jadvallarni qanday yo'l bilan yaratgan bo'lsak shu yo'l bilan yaratishimiz qulayroqdir. Oq qog'ozga fraymlar tuzilishi andozasini chizib oling va shu fraymlarni raqamlab chiqing. Bizning misolimizda fraymlar tuzilishi quyidagicha bo'ladi:

Fraymlarni quyidagicha raqamlaymiz chapda o'ngga, tepadan pastga qarab. Endigi navbatni yangi sahifani yaratishga bersak. Bizning misolimizda yolgiz <FRAMESET> tegi orqali fraymlar strukturasini belgila olmaysiz, nega deganda bir <FRAMESET> tegida fraymlarni birgalikda gorizontal(COLS) va vertikal(ROWS) joylashtirish iloji yuq. Gap shundaki bir nechta <FRAMESET> teglarni quyidagicha ishlatiladi.

<HTML>

<HEAD>

<TITLE>freymlar</TITLE>

</HEAD>

```
<FRAMESET COLS=150,* BORDER=0>
<FRAME SRC=left.html SCROLLING=yes NORESIZE>
<FRAMESET ROWS=70,* BORDER=0>
<FRAME SRC=top.html SCROLLING=auto NAME=top NORESIZE>
<FRAME SRC=content.html SCROLLING=yes NAME=content NORESIZE>
```

</FRAMESET>

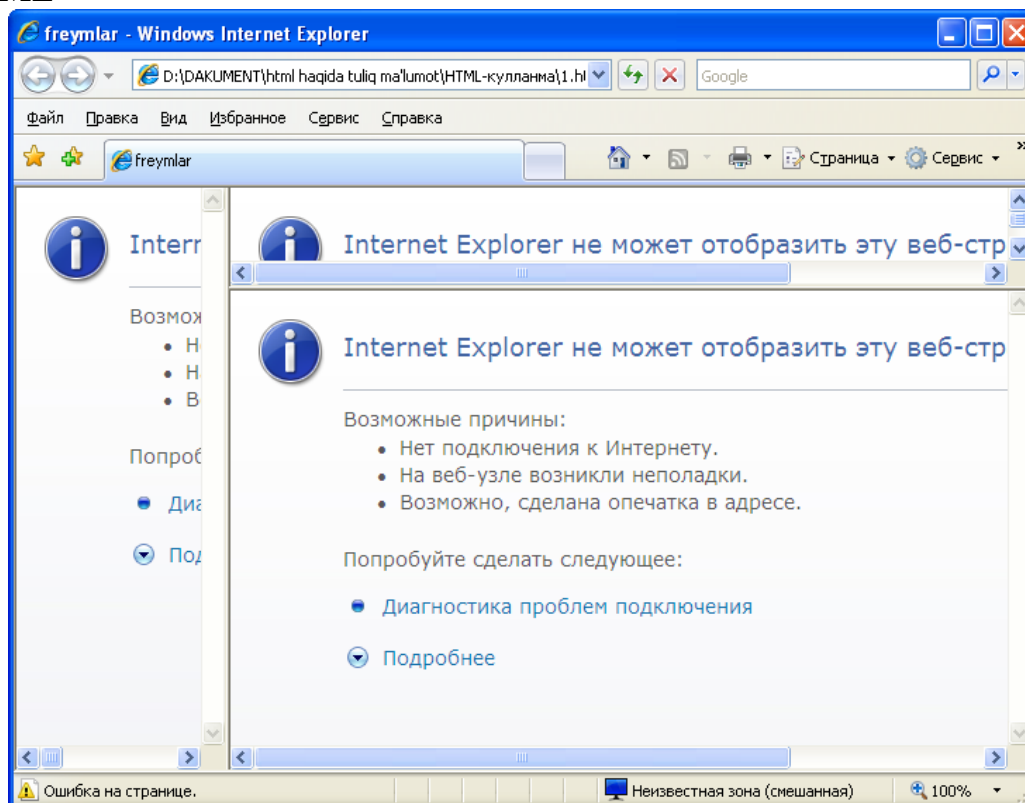
</FRAMESET>

<NOFRAMES>

Sizning brauzeringiz bu fraymlarni qullab quvvatlamaydi.

</NOFRAMES>

</HTML>

Hullas birinch <FRAMESET> tegi qupol qilib aytganda ekranni ikkita fraymga , ya'ni ung va chap fraymlarga agratadi. Ikkinchi <FRAMESET> tegi esa ung qisim (ung fraym) ni yana ikkita tepa va past fraymga agratadi. Ketma-ketlik tartibi HTML farmatida oldin kursatib utilganidek bulishi shart. Birinchi navbatda birinch <FRAMESET> tegi. Keyin birinchi fraym(ung fraym). Undan keyin ikkinchi fraym kelishi kerak edi , ammo biz ikkinchi <FRAMESET> tegi yordamida uni yana ikkiga bo'ldik, ya'ni biz ikkinchi fraym (chap fraym)ga yana ikkita fraymni vertikal holda (ROWS=70,*) joylashtirgan bulamiz. Keyin ikkita fraym keladi va ikkala <FRAMESET> teglari yopiladi. Mana endi natija quyidagicha buladi, ya'ni chap fraymda left.html, ung tomondagi fraymning yuqori qismida top.html va quyi qismida content.html fraymlar yuklanadi.

Freymlar - havolalar tuzish

Belgilanga maxsus freymda HTML hujjatni ocxilishi uchun havolani qanday tuzish

lozim? bu juda ham oson. Buning uchun, freym ishlatiladigan sahifa yaratilganda, freym nomini berib o'tish lozim.

NAME

<FRAME> tegining bu parametri maskur freym nomini belgilaydi. Freym nomlari, ushbu freymga boshqa freymdan havola tuzish uchun qo'llaniladi.

Buzning misolimizda quyidagi kodlar qo'llanilgan:

```
<FRAMESET COLS=150,* BORDER=0>
    <FRAME SRC=left.html NAME=left SCROLLING=yes NORESIZE>
    <FRAMESET ROWS=70,* BORDER=0>
        <FRAME SRC=top.html NAME=top SCROLLING=auto NORESIZE>
    <FRAME SRC=content.html NAME=content SCROLLING=yes>
</FRAMESET>
</FRAMESET>
```

Natijada quyidagi nomlardagi freymmlar vjudga keladi left, top va content. Endi, chap freymdagi havoladan asosiy freymda hujjatni o'cxilishi uchun <A> tegining TARGET parametrini content teng qilib belgilash lozim, ya'ni:

```
<A HREF=1.html TARGET=content>1-Punkt </A>
```

Agarda ko'rgan bo'lsangiz ba'zi bir internet sahifalarda tepasidagi bir qism oyna o'zgarimas shakilda ko'rsatib turadi, yoki esa yon tarafdagilar, agarda qandaydir linkni bossangiz unda sizga ekranning o'ng tarafiga kerakli ma'lumotni ochib beradi. Bu sahifa FRAME orqali tuzilgandir.

Misol:

(main.htm)

```
<HTML>
<HEAD>
<TITLE>Framelar misoli</TITLE>
</HEAD>
<FRAMESET COLS="30 %, *">
<FRAME SRC="leftframe.htm">
<FRAME SRC="rightframe.htm">
```

```
</FRAMESET>
```

```
</HTML>
```

```
(leftframe.htm)
```

```
<HTML>
```

```
<BODY>
```

```
<H2>bu bizning chap oynamiz</H2>
```

```
</BODY>
```

```
</HTML>
```

```
(rightframe.htm)
```

```
<HTML>
```

```
<BODY>
```

```
<H1>bu bizning o'ng oynamiz</H1>
```

```
</BODY>
```

```
</HTML>
```

Bu yerda biz, <FRAMESET> tegini ichiga olgan holda <FRAME> tegini ishlatdik.

Bu har doim shunday bo'lishi kerak.

COLS - bu yerda siz kolonkalar qanday oynani bo'lib olishini berasiz. Bizning misolda 30% oynani chap tarafdagi frame oladi, qolgan qismini esa o'ng taraf.

Bizning bir oynamiz uch HTM file'lardan iboratdir, birinchisi asosiy oynamiz, u ikki leftframe va rightframe file'larini yuklaydi. Endi keling chap tarafimizga bitta link qo'yaylik va yangi sahifani shu link'ga bosganda o'ng tarafda ochsin:

Misol:

```
(main.htm)
```

```
<HTML>
```

```
<HEAD>
```

```
<TITLE>Framelar misoli</TITLE>
```

```
</HEAD>
```

```
<FRAMESET COLS="30 %, *">
```

```
<FRAME SRC="leftframe.htm" >
```



```
<FRAME SRC="rightframe.htm" NAME=ik_oyna >
```

```
</FRAMESET>
```

```
</HTML>
```

(leftframe.htm)

```
<HTML>
```

```
<BODY>
```

```
<H2>bu bizning chap oynamiz</H2>
```

```
<A HREF=ikkinchi.htm target=ik_oyna>Ikkinchi oynaga yangi oynani ochish</A>
```

```
</BODY>
```

```
</HTML>
```

(rightframe.htm)

```
<HTML>
```

```
<BODY>
```

```
<H1>bu bizning o'ng oynamiz</H1>
```

```
</BODY>
```

```
</HTML>
```

(ikkinchi.htm)

```
<HTML>
```

```
<BODY>
```

```
<H1>Ikkinchi oynamiz ham ochildi</H1>
```

```
</BODY>
```

```
</HTML>
```

Va agarda chap oynadagi linkni bossak unda bizning o'ng oynamizga ikkinchi.htm sahifasi ochiladi.

<NOFRAME> tegi agarda sizning Web Browseringiz FRAME tegini ishlatmaydigan bo'lsa unda shu tegning orasidagi ma'lumot ekranga chiqadi.

Endi agarda yana ham mukammalroq bir misolni ko'rib chiqmoqchi bo'lsak unda quyidagi misolni qarang va o'zingiz mulohaza qilib ko'ring.

Misol

```
<HTML>
```

```
<FRAMESET ROWS="*,*">
<NOFRAMES>
<H1>Web Browser FRAME tegini ko'rsatmas ekan</H1>
</NOFRAMES>
<FRAMESET COLS="70%,30%">
<FRAME SRC="link1.htm">
<FRAME SRC="link2.htm">
</FRAMESET>
<FRAMESET COLS="40%,40%,*">
<FRAME SRC="link3.htm">
<FRAME SRC="link4.htm">
<FRAME SRC="link5.htm">
</FRAMESET>
</FRAMESET>
</HTML>
```

Va link1.htm link2.htm, link3.htm, link4.htm, link5.htm file'larini o'zingiz hohlagan shakilda yarating. Va ishlatib ko'ring. Ekraningiz shu kabi ko'rinishi kerakdir.

9.2. Frame tegi va uning parametrlari.

<frame> tegi alohida freymalar xossalarini o'rnatish uchun ishlatiladi. Endi biz <frame> tegida ishlatiladigan parametrlar bilan tanishib chiqamiz.

- *name* parametri freymning nomini ko'rsatishda ishlatiladi, buni *id* parametri bilan almashtirmaslik kerak. *pame* parametri yordamida berilgan nom o'zak freymdan tashqarida joylashgan boshqa bir Hujjatni yuklaganda teglarda gipermurojaat sifatida ishlatiladi.
- *src* parametri freymda tasvirlanishi kerak bo'lgan HTML Hujjatning URL ini berishda ishlatiladi.
- *frameborder* parametri freym chegara Hoshiyalarining bo'lish yoki bo'lmasligini ko'rsatadi. Parametr qiymati 0 yoki 1 sonlari bo'lishi mumkin. Jimlik bo'yicha

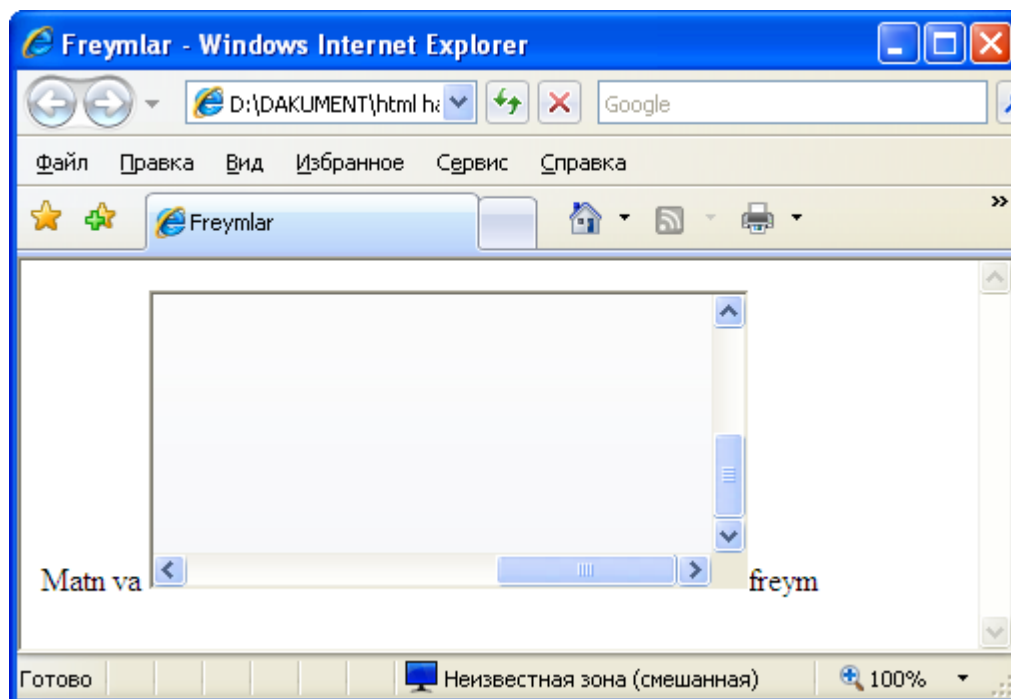
parametr 1 qiymat qabul qiladi va freym chegara Hoshiyasi ko'rinuvchi bo'ladi. Agar qiymat 0 freym chegarasi Hoshiyasi ko'rinmaydi.

- *marginwidth* parametri freymning gorizontal bo'yicha o'lchamini piksellarda beradi.
- *marginheight* parametri freymning vertikal bo'yicha o'lchamini piksellarda beradi.
- *noresize* parametri freym o'lchamlarining o'zgarmasligini ta'minlaydi. Agar biz bu parametrni qo'llasak foydalanuvchi tomonidan freym chegaralarini o'zgartirish imkoni bo'lmaydi. Bu parametrda qiymat yo'q.
- *scrolling* parametri foydalanuvchiga freymdagi o'tkazish yo'lakchasi (lineyka prokrutki)ni boshqarish imkonini beradi. Qiymat sifatida quyidagi *auto*, *yes*, *no* kalit so'zlaridan bittasini qabul qiladi. Jimlik bo'yicha *auto* qiymati qabul qilingan bo'ladi, bu esa freymdagi ma'lumotlar tasvirlanish soHasiga joylashmagan vaqtda utkazish yulakchasi paydo bo'lishini bildiradi. *yes* qiymati esa freymdagi ma'lumot tasvirlanish soHasiga sig'ishi yoki sig'masligidan qat'iy nazar o'tkazish yo'lakchasi doimo chiqib turishini bildiradi. *no* qiymati esa freymda o'tkazish yo'lakchasining chiqishini umuman taqiqlaydi.

Biz yuqoridagi misollarimizda freymmlar brauzer oynasini alohida bo'laklarga to'liq bo'lganini ko'rdik. Lekin freymmlarning shunday turi Ham mavjudki, ularni HTML Hujjatga xuddi grafik tasvir joylashtirganday joylashtirish mumkin. Bunday turdagi freymmlarni HTML Hujjatga joylash uchun *<iframe>* tegi ishlatiladi. Grafik ob'ekt joylashtirish tegidan farqli ravishda bu teg o'zining yopiluvchi *</iframe>* tegiga ega.

Misol 9_3:

```
<html>
<head><title>Freymmlar</title>
</head>
<body>
<p>Matn va <iframe src="9_3.htm"></iframe>freym</p>
</body> </html>
```


X-BOB.

HTMLDA FORMALAR.

REJA:

- 10.1 . Formalar xaqida umumiy ma'lumot.
- 10.2 . <form> </form> teglari.
- 10.3 Ma'lumotlarni kiritish *INPUT* elementi
- 10.4 . *BUTTON* tugmasi
- 10.5 . Ko'p satrli mantli maydon. *TEXTAREA* elementi.

10.1. Formalar haqida umumiy ma'lumot

HTML formalar, foydalanuvchilar tomonidan, ma'lumotlarni kiritish va kiritilgan ma'lumotlardan keyinchalik foydalanish maqsadida tashkil qilingan. Formalar – matnli oynalar, tugmalar, bayroqchalar, ulagich(pereklyuchatel)lar va menyular kabi boshqariladigan elementlardan tashkil topishi mumkin. Formalar *<form>* va *</form>* teglari orasida joylashadi.

Ba'zi xollarda foydalanuvchi bilan brauzer o'rtasida aktiv muloqat qilishga to'g'ri keladi, ya'ni ma'lumotlarni kiritishga va taHrir qilishga to'g'ri keladi. Bunday Hollarda biz yuqorida aytganimizdek HTML Hujjatning formalar deb ataluvchi bo'limidan foydalanamiz. Foydalanuvchi yuqorida ko'rsatilgan formalarni

ma'lumotlar bilan to'ldiradi va uni qayta ishlash uchun serverga jo'natadi. Server bu odatda Web-server yoki elektron pochta serveri bo'lishi mumkin.

Shunday qilib Har qanday formaning asosiy qismi bo'lib uning boshqariladigan elementlari Hisoblanadi. Bu elementlarning Har biri o'z nomiga ega va bundan tashqari bu elementlar o'zining boshlang'ich qiymatiga Hamda joriy qiymatiga ega.

Elementning boshlang'ich qiymati uning birinchi Hosil qilinishida yoki uning qaytadan o'rnatilishida (inistializastiya) ekranda tasvirlanadi. Keyinchalik foydalanuvchi bu qiymatlarni o'zgartirishi mumkin. Foydalanuvchi tomonidan to'ldirilgan formaning qiymatlari «nom=qiymat» juftlik ko'rinishida qayta ishlanish uchun jo'natiladi.

HTML formalar quyidagi boshqariladigan elementlardan foydalanadi:

Tugmalar (*buttons*)

Uchta turdagi tagmalar mavjud:

- Jo'natuvchi tugmalar – bu tugmalar yordamida formalar serverga qayta ishlash uchun jo'natiladi.
- Inkor etuvchi tugmalar – bu tugma bosilsa formaning Hamma qiymatlari qaytadan boshlang'ich xolatiga o'rnatiladi.
- Umumiy tugmalar – bunday turdagi tugmani bosganda shu tugmaga bog'langan prostedura ishga tushadi.

Bayroqchalar (*checkboxes*)

Bayroqcha – bu ikkita (tanlangan yoki tanlanmagan) Holatga ega bo'ladigan element. Bayroqchalar *input* elementi yordamida Hosil qilinadi.

Ulagichlar (*radiobuttons*)

Ulagichlar Ham bayroqchalarga o'xshaydi, ammo bitta farqi shundaki Hamma elementlari bitta nomga ega bo'ladi va shulardan bittasi tanlanadi. Ulagichlar Ham *input* yordamida tashkil qilinadi.

Menyular (*menus*)

Menyu foydalanuvchiga bir nechta variantlardan bir yoki bir nechtasini tanlash imkoniyatini yaratadi. Menyu *selest* elementi yordamida *optgroup* va *option* lar bilan birgalikda tashkil qilinadi.

Matn kiritish maydoni (*text input*)

Matnni foydalanuvchi tomonidan kiritilishini amalga oshiruvchi ikkita element mavjud. *input* elementi bitta qatorli kiritishni ta'minlaydi. *textarea* – ko'pqatorli kiritishni amalga oshirish uchun ishlatiladi.

Fayl selektori (*file selest*)

Bu element yordamida biz serverga yuboradigan faylni tanlaymiz. Fayl selektori Ham *input* elementi yordamida amalga oshiriladi.

10.2. <form> </form> teglari

Formalar tashkil qilish *form* elementi yordamida amalga oshiriladi va biz uning umumiy ko'rinishi bilan tanishib chiqamiz.

Umumiy ko'rinishi:

Sintaksis : <FORM> ... </FORM> (Blokli element)

Atributlar: *id, class, style, title, lang, dir, xodisa*

action = URL (formalarni qayta ishlash uchun ko'rsatilgan URL manzil)

method = *GET* | *POST* (formalardagi ma'lumotlarni jo'natish uchun HTTP metodi)

enctype = fayl tipi (formaga murojat qilish uchun)

accept = fayllar tiplari (bo'lishi mumkin bo'lgan fayllar tiplari)

accept-charset = kodlashtirishlar (bo'lishi mumkin bo'lgan simvollarni kodlash usullari)

name = CDATA (sstenariya uchun forma nomi)

target = freym (natijalarni Hosil qilish uchun freym)

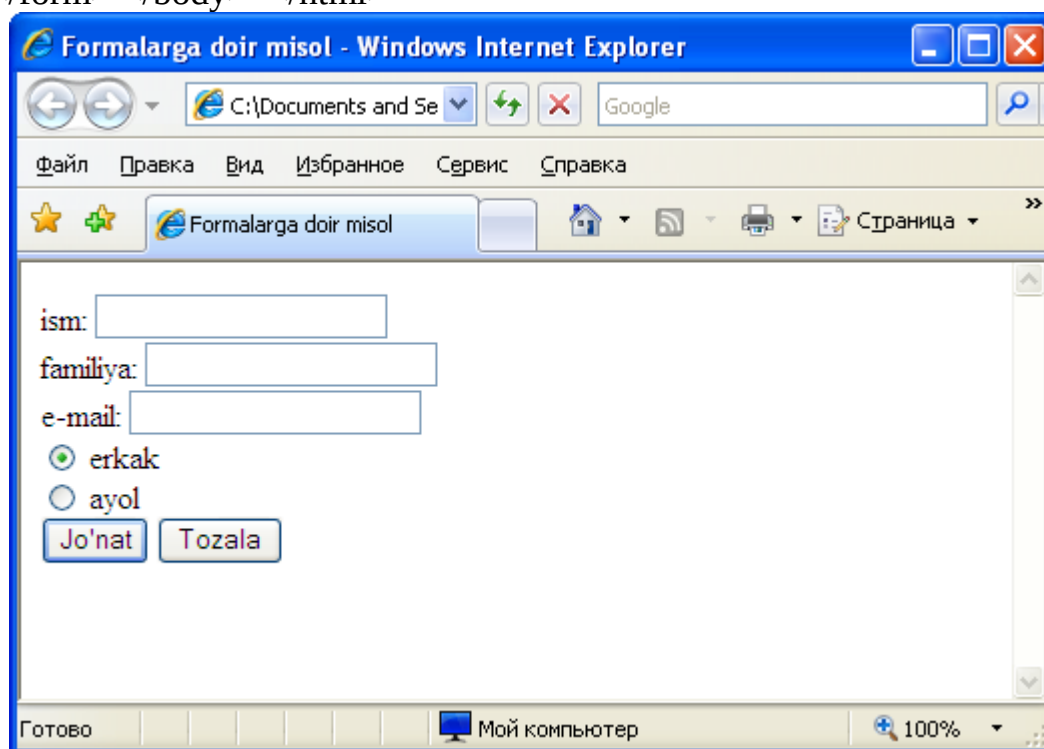
onsubmit = sstenariya (formani jo'natish)

onreset = sstenariya (formani qaytadan o'rnatish)

Misol 10_1.

```
<html>
<head>
<title>Formalarga doir misol</title>
</head>
<body>
<form action="http://maks//cgi/person.exe" method="post">
```

```
<p>
<label for="firstname"> ism: </label>
<input type="text" id="firstname">
<br>
<label for="lastname"> familiya: </label>
<input type="text" id="lastname">
<br>
<label for="email"> e-mail: </label>
<input type="text" id="mail">
<br>
<input type="radio" name="sex" value="male" checked="checked"> erkak <br>
<input type="radio" name="sex" value="femole"> ayol <br>
<input type="submit" value=Jo'nat>
<input type="reset" value=Tozala>
</p>
</form> </body> </html>
```


10.3. Ma'lumotlarni kiritish *INPUT* elementi

Umumiy ko'rinishi:

Sintaksis: <INPUT> (Yopiluvchi tegi yo'q)

Atributlar: id, class, style, title, lang, dir, Hodisa

type = TEXT | PASSWORD | CHECKBOX | RADIO | SUBMIT | RESET |
FILE | HIDDEN | IMAGE | BUTTON (Kiritish turi)

name = CDATA (Element nomi)

value = CDATA (Elementning boshlang'ich qiymati)

checked = CHECKED (Bayroqchalar va ulagichlarning tanlanganlik Holati)
readonly = READONLY (Matn va parol uchun *faqat ukish uchun*)
disabled = DISABLED (Element taqiqlangan)
size = CDATA (Elementning boshlang'ich kengligi)
maxlength = son (Matndagi maksimal simvollar soni)
src = URI (URI (Universal Resource Identifier) Tugmaning grafik shakli)
alt = tekst (Tugma uchun alternativ matn)
usemap = URI (URI murojaatlarning mijoz kartasi)
ismap = ISMAP (murojaatlarning server kartasi)
accesskey = simvol (Tez murojaat uchun tugma nomi)
tabindex = son (Tab tugmasi bilan borish uchun tartib raqami)
accept = fayllar tiplari (Mumkin bo'lgan fayllar tiplari)
onfocus = sstenariya (Element fokuslanganda yuz beradi)
onblur = sstenariya (Element fokusi yo'qolganda sodir bo'ladi)
onselect = sstenariya (Element matni tanlanganda)
onchange = sstenariy (Element qiymati o'zgarganda)

text – birqatorli kiritish maydoni. *value* – bu parametrga maydoning boshlang'ich qiymati beriladi. *size* – maydoning o'lchami. *maxlength* – bir maydondagi mumkin bo'lgan simvollar soni. *readonly* – matnni o'zgartirishni taqiqlaydi.

password – parolni kiritish maydoni, bu maydoning matnni kiritish maydonidan farqi shundaki bu erda kiritilayotgan simvollar * bilan almashtiriladi va qaysi belgilar kiritilayotganligi ekranda ko'rinmaydi. Ammo kiritilgan matn serverga Hech qanday kodlanmasdan oddiy matn ko'rinishida yuboriladi, shuning uchun bu element yordamida maHfiy ma'lumotlarni (kredit kartochka nomerlari) yuborish tavsiya qilinmaydi.

checkbox – bayroqcha *Value* ga tanlangan element qiymati yuboriladi.

radio – ulagich. *Value* ning qiymati tanlangan element qiymatiga teng bo'ladi.

reset – formaning bekor tugmasi. Bu tugma bosilsa formadagi Hamma qiymatlar boshlang'ich qiymatga qaytariladi.

submit – formaning jo'natish tugmasi. Bu tugma bosilsa formadagi qiymatlar serverga "*value=qiymat*" ko'rinishida jo'natiladi. Agarda bitta formada bar nechta shunday (*submit*) tugma bo'lsa unda ularga name atributi yordamida nom berish kerak. Chunki jo'natilgan ma'lumotlarni qayta ishlovchi dastur qaysi tugma bosilganini aniqlab olishi lozim.

image – formani jo'natishning grafik tugmasi. Bu erda *src* atributi yordamida grafik tasvirning manzili beriladi, *alt* yordamida esa tugmaning alternativ matni o'rnatiladi. Grafik tugmaning sichqoncha bosilgan joyining koordinatalari serverga *name.x* va *name.y* o'zgaruvchilar yordamida jo'natiladi, bu erda *name* tugma nomi.

button – umumiy turdagi tugma. *value* atributiga tugma matni beriladi. *onclick* atributiga tugma bosilganda ishlashi kerak bo'lgan sstenariy beriladi.

10.4. BUTTON tugmasi

Sintaksis: <BUTTON>...</BUTTON> (Matnli element)

Atributlar: *id, class, style, title, lang, dir, Hodisa*

type = SUBMIT | RESET | BUTTON (Kiritish turi)

name = CDATA (Element nomi)

value = CDATA (Tugmaning boshlang'ich qiymati)

disabled = DISABLED (Element taqiqlangan)

accesskey = *simvol* (Tez murojaat uchun tugma nomi)

tabindex = *son* (Tab tugmasi bilan borish uchun tartib raqami)

onfocus = *sstenariya* (Element fokuslanganda yuz beradi)

onblur = *sstenariya* (Element fokusi yo'qolganda sodir bo'ladi)

Bunday element yordamida qosil qilingan tugmalar *input* elementi yordamida Hosil qilingan tugmaga o'xshaydi lekin uning o'z tashkil etuvchilari bor. Bu erda *name* atributi yordamida tugma nomi beriladi. *value* bilan uning boshlang'ich qiymati, *type* yordamida esa tugma turi aniqlanadi.

submit – formani jo'natish tugmasi (jimlik bo'yicha qabul qilingan).

reset – formani bekor qilish.

button – umumiy ko'rinishdagi tugma.

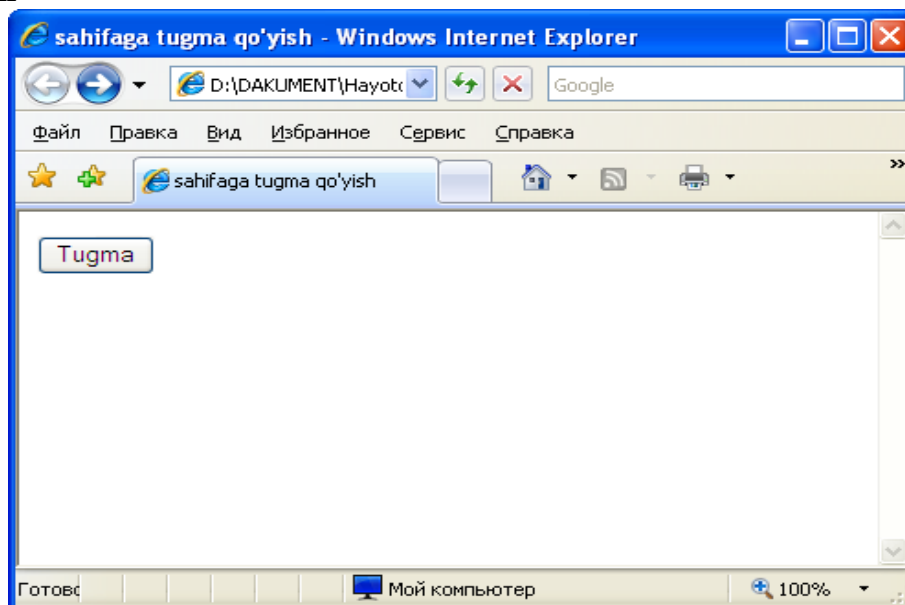
disabled – bu atribut tugmani aktiv bo'lishini taqiqlaydi. Bu degani shu element fokusga olinmaydi.

accesskey – yordamida tugmaga tezda murojaat qilish uchun klaviaturadagi biror tugmaning *unicode* dagi simvoli beriladi.

Misol: 10_2.

```
<html>
<head>
<title>sahifaga tugma qo'yish</title>
</head>
<body>
```

```
<form>  
<p><input type="button" value="Tugma"> </p>  
</form>  
</body>  
</html>
```


Menyular. SELECT, OPTGRUOP va OPTION

Sintaksis: <SELECT>...</SELECT> (Matnli element)

Atributlar: *id, class, style, title, lang, dir, Hodisa*

name = CDATA (Element nomi)

size = (Ko'rinadigan opstiyalar soni)

multiple = MULTIPLE (Kup opstiyalarni tanlash)

disabled = DISABLED (Element taqiqlangan)

tabindex = son (Tab tugmasi bilan borish uchun tartib raqami)

onfocus = sstenariya (Element fokuslanganda yuz beradi)

onblur = sstenariya (Element fokusi yo'qolganda sodir bo'ladi)

onchange = sstenariya (Element qiymati o'zgarganda)

select elementi yordamida ro'yxatdan biror opstiyani tanlash imkoniyatini yaratadi. Odatda bu element yordamida ochiluvchi menyular tuziladi va menyuning opstiyalari (punktlari) *optgroup* va *option* lar yordamida aniqlanadi. *name* atributi yordamida elementning nomi beriladi, *size* atributi esa ekranda Hosil qilinadigan opstiyalar sonini aniqlaydi, agar opstiyalar *size* da ko'rsatilgan sondan katta bo'lsa, u Holda brauzer o'tkazish yo'lakchasi (prokrutka)ni Hosil qiladi.

Jimlik bo'yicha foydalanuvchi ro'yxatda ko'rsatilgan opstiyalardan faqat bittasini tanlashi mumkin, agar bir vaqtning o'zida bir nechta opstiyani tanlash kerak bo'lsa, u Holda *multiple* atributi bilan buni amalga oshirish mumkin. Bu Holda Har bir tanlangan opstiya *name=value* ko'rinishida alohida jo'natiladi. *disabled* atributi yordamida biz elementni aktivlashtirmaymiz, ammo Hosil qilib qo'yishimiz mumkin. *tabindex* ning qiymati 0 dan 32767 gacha bo'lgan butun sonlar bo'lishi mumkin. Bu qiymat bilan biz Web sahifa bo'ylab Tab tugmasi yordamida Harakatlenganda fokusning Hosil bo'lish nomerini aniqlaymiz. Agar biror elementning *Tabindex* qiymati 0 ga teng yoki berilmagan bo'lsa, u Holda bu element boshqa elementlar *Tabindex* ning qiymati aniqlangandan (musbat sonlar bilan) keyin fokuslanadi. Agar bir nechta elementlarning *Tabindex* larining qiymatlari bir xil bo'lsa u Holda birinchi uchragani fokuslanadi.

onfokus - element fokuslanganda Hosil bo'ladigan Hodisa

onblur - element fokusini yo'qotganda yuz beradigan Hodisa

onchange - elementning qiymati o'zgarganda yuz beradigan Hodisa

Sintaksis: <OPTGROUP>...</OPTGROUP> (Matnli element)

Atributlar: *id, class, style, title, lang, dir, Hodisa*

label = matn (opstiyalar gruppasining belgisi)

disabled = DISABLED (Element taqiqlangan)

Sintaksis: <OPTION>...</OPTION> (Matnli element)

Atributlar: *id, class, style, title, lang, dir, Hodisa*

value = CDATA (opstiya nomi)

label = matn (opstiya belgisi)

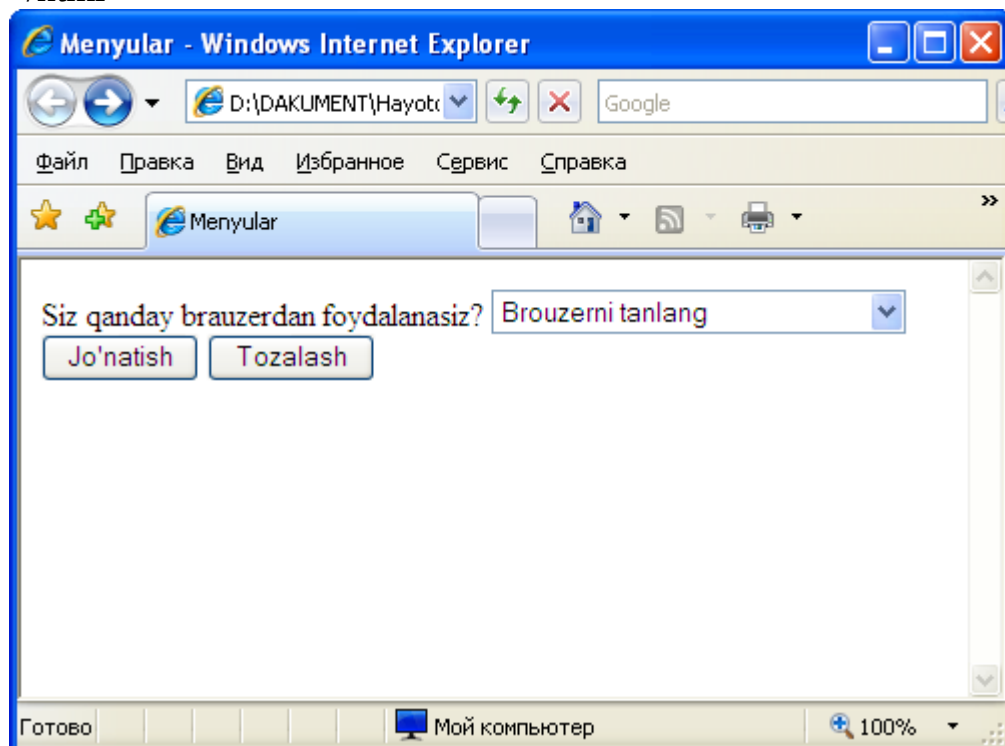
selected = SELECTED (opstiya tanlangan)

disabled = DISABLED (element taqiqlangan)

Misol: 10_3.

```
<html>
<head>
<title>Menyular </title>
</head>
<body>
<FORM action="http://maks/Web dasturlash/php" method="post">
  <P>Siz qanday brauzerdan foydalanasiz?
  <SELECT name="browser">
```

```
<OPTGROUP label="Netscape Navigator">
  <OPTION label="4.x yoki yuqori">Netscape Navigator4.x yoki
yuqori</OPTION>
  <OPTION label="3.x">Netscape Navigator 3.x</OPTION>
  <OPTION label="2.x">Netscape Navigator 2.x</OPTION>
  <OPTION label="1.x">Netscape Navigator 1.x</OPTION>
</OPTGROUP>
<OPTGROUP label="Microsoft Internet Explorer">
  <OPTION label="4.x yoki yuqori">Internet Explorer4.x yoki yuqori</OPTION>
  <OPTION label="3.x">Internet Explorer 3.x</OPTION>
  <OPTION label="2.x">Internet Explorer 2.x</OPTION>
  <OPTION label="1.x">Internet Explorer 1.x</OPTION>
</OPTGROUP>
<OPTGROUP label="Opera">
  <OPTION label="3.x yoki yuqori">Opera 3.x yoki yuqori</OPTION>
  <OPTION label="2.x">Opera 2.x</OPTION>
</OPTGROUP>
<OPTION selected="selected">Brouzerni tanlang</OPTION>
</SELECT>
<INPUT type="submit" value="Jo'natish"> <INPUT type="reset"
value="Tozalash">
</P>
</FORM>
</body> </html>
```


10.5. Ko'p satrli matnli maydon. TEXTAREA elementi.

Sintaksis: `<textarea>...</textarea>` (Matnli element)

Atributlar: *id, class, style, title, lang, dir, Hodisa*

name = CDATA (Element nomi)

rows = son (Ko'rinadigan satrlar soni)

cols = son (Ko'rinadigan ustunlar soni)

readonly = READONLY (Faqat o'kish uchun)

disabled = DISABLED (Element taqiqlangan)

accesskey = *simvol* (Tez murojaat uchun tugma nomi)

tabindex = son (Tab tugmasi bilan borish uchun tartib raqami)

onfocus = *sstenariya* (Element fokuslanganda yuz beradi)

onblur = *sstenariya* (Element fokusi yo'qolganda sodir bo'ladi)

onselect = *sstenariya* (Matn elementi tanlanganda)

onchange = *sstenariya* (Element qiymati o'zgarganda)

textarea yordamida biz formalarga ko'p satrli matnlarni kirita olamiz. Forma serverga jo'natilgandan *name=value* ko'rinishida qiymatlar to'plamidan iborat bo'ladi. *value* bu foydalanuvchi tomonidan kiritilgan qiymat. *rows* va *cols* atributlar mos ravishda matn kiritiladigan oynaning satrlar va ustunlar sonini bildiradi. Agar kiritilgan matn oynaga sig'masa brauzer avtomatik ravishda (prokrutka) yo'lakcha Hosil qiladi. Amaliyotda kiritiladigan matnning o'lchami 32 kv yoki 64 kv dan oshmasligi kerak. Shart bo'lmagan atribut *readonly* maydondagi matnni o'zgartirishni taqiqlaydi. *Disabled* atributi esa elementni faol (aktiv) Holatini o'chiradi. Elementga tezda murojaat qilish uchun *accesskey* atributiga biror tugmaning *unicode* dagi simvolini berish kerak. *tabindex* yordamida esa Web sahifa bo'ylab Tab tugmasi yordamida Harakatlanganda nechanchi o'rinda fokuslanish nomeri beriladi. Buning qiymati 0 dan 32767 gacha bo'lgan butun sonlar bo'lishi mumkin.

Boshqariladigan elementlar guruhi.

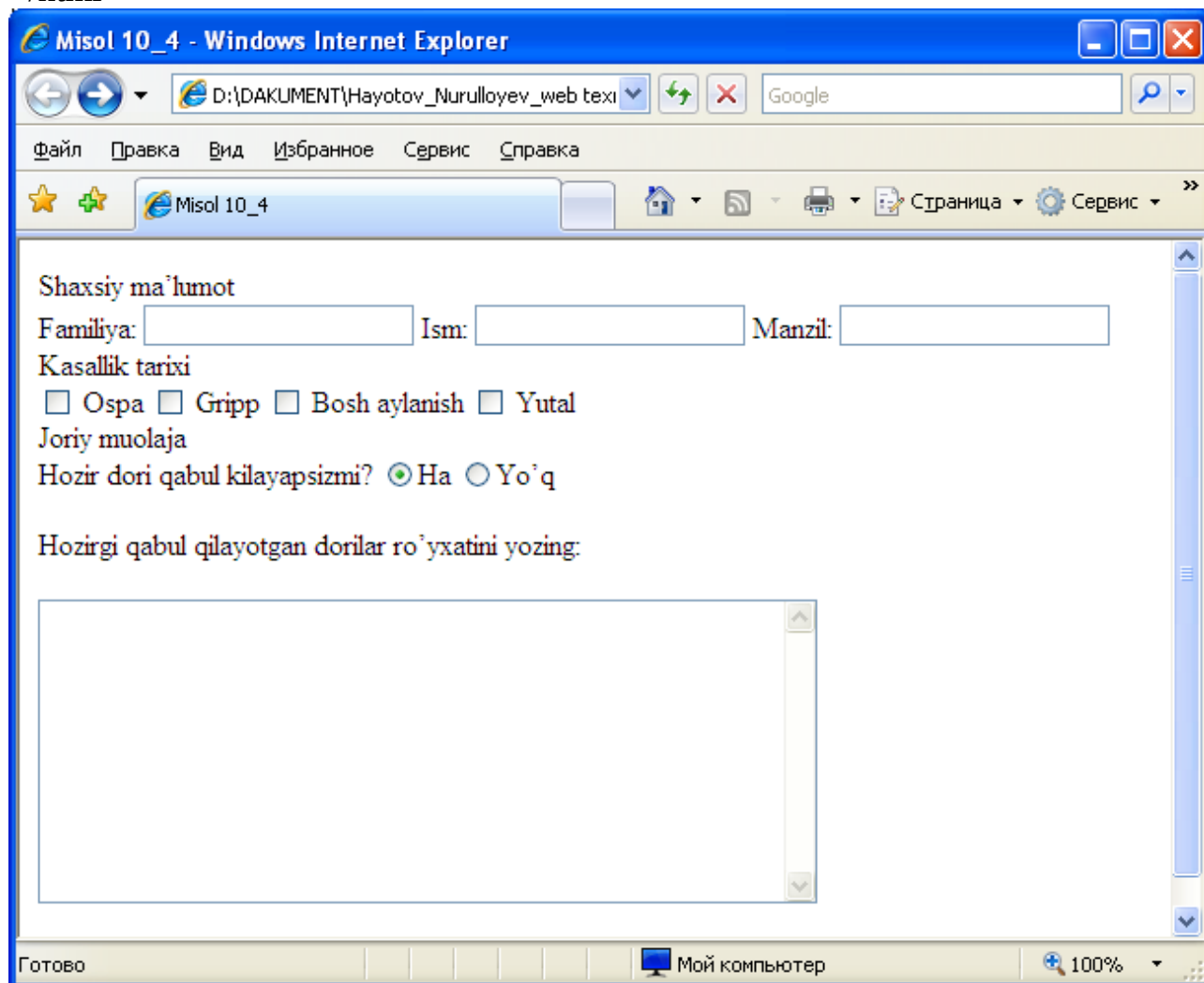
fieldset elementi formadagi elementlar guruhini aniqlaydi. Bu element yordamida formani bir nechta bo'laklarga ajratish mumkin. Bu esa foydalanuvchiga formani to'ldirishda qulaylik yaratadi. Element ochiluvchi `<fieldset>` va yopiluvchi `</fieldset>` teglariga ega.

fieldset elementining ichida joylashadigan *legend* tegi mavjud bu teg bilan elementlar guruhining sarlavhasi beriladi.

Misol: 10_4.

```
<html>
<head>
<title>Misol 10_4</title>
</head>
<body>
<FORM action=" http://maks/Web dasturlash/php" method="post">
<P>
<LEGEND>Shaxsiy ma'lumot</LEGEND><br>
Familiya: <INPUT name="personal_lastname" type="text">
Ism: <INPUT name="personal_firstname" type="text">
Manzil: <INPUT name="personal_address" type="text">
<br>
<LEGEND>Kasallik tarixi</LEGEND>
<br>
<INPUT name="history_illness"
type="checkbox"
value="Smallpox" tabindex="20"> Ospa
<INPUT name="history_illness"
type="checkbox"
value="Mumps" tabindex="21"> Gripp
<INPUT name="history_illness"
type="checkbox"
value="Dizziness" tabindex="22"> Bosh aylanish
<INPUT name="history_illness"
type="checkbox"
value="Sneezing" tabindex="23"> Yutal
<br>
<LEGEND>Joriy muolaja</LEGEND>
<br>
Hozir dori qabul kilayapsizmi?
<INPUT name="medication_now"
type="radio"
value="Yes" tabindex="35">Ha
<INPUT name="medication_now"
type="radio"
value="No" tabindex="35">Yo'q
<p> Hozirgi qabul qilayotgan dorilar ro'yxatini yozing:</p>
<TEXTAREA name="current_medication"
rows="10" cols="50"
tabindex="40">
```

```
</TEXTAREA>  
</P>  
</FORM>  
</body>  
</html>
```


HTML TILINING ASOSIY TEGTLARI

Asosiy teglar.

`<html></html>` Web sahifani ko'ruvchi dasturga bu Hujjatning HTML Hujjat ekanligini ko'rsatadi.

`<head></head>` Hujjatda tasvirlanmaydigan Har xil ma'lumotlarning joylashish o'rnini ko'rsatadi. Bu erda Hujjatning nomlanish tegi va qidiruv mashinalari uchun teg joylashadi. Bundan tashqari JavaScript funkstiyalari Ham shu erda joylashadi.

`<body></body>` Hujjatning ko'rinishi ya'ni asosiy qismini bildiradi.

Sarlavha tegi.

`<title></title>` brauzer sarlavhasiga Hujjat nomini joylashtiradi. **Hujjat asosiy qismining atributlari.**

`<body bgcolor=?>` RRGGBB ko'rinishida rang qiymatini qo'llab Hujjat foni rangini o'rnatadi. Misol: FF0000 – qizil rang.

`<body text=?>` Rang qiymatini RRGGBB ko'rinishida qo'llab Hujjatdagi matn rangini o'rnatadi. Misol: 000000 – qora rang.

`<body link=?>` Rang qiymatini RRGGBB ko'rinishida qo'llab Hujjatdagi gipermurojaat rangini o'rnatadi. Misol: 00FF00 - yashil rang.

`<body vlink=?>` Rang qiymatini RRGGBB ko'rinishida qo'llab Hujjatdagi foydalanilgan gipermurojaat rangini o'rnatadi.

Misol: 333333 – kulrang rang.

`<body alink=?>` Gipermurojaatning bosilayotgandagi rangini o'rnatadi.

Matnni formatlashda ishlatiladigan teglar.

`<pre></pre>` Oldindan formatlangan matnni tasvirlaydi.

`<h1></h1>` ENG KATTA sarlavha Hosil qiladi.

`<h6></h6>` eng kichik sarlavha Hosil qiladi.

`<b></b>` qalin shrift Hosil qiladi.

`<i></i>` qiya shrift Hosil qiladi.

`<tt></tt>` Yozuv mashinkasinikiga o'xshash shrift Hosil qiladi.

`<cite></cite>` stitata uchun ishlatiladigan shrift Hosil qiladi. Odatda qiya yozilgan shrift ishlatiladi.

`<em></em>` matndagi so'zni alohida ajratib ko'rsatadi. (qiya yoki qalin matn)

`<strong></strong>` matnning muHim qismlarini belgilashda ishlatiladi. (qiya yoki qalin matn).

`<font size=?></font>` 0 dan 7 gacha bo'lgan oraliqda matn o'lchamini o'rnatadi.

`<font color=?></font>` Rang qiymatini RRGGBB ko'rinishida qo'llab Hujjatdagi matn rangini o'rnatadi.

Gipermurojaatlar.

`<a href="URL"></a>` Boshqa bir Web Hujjatga yoki joriy Hujjatning biror bir qismiga gipermurojaat Hosil qiladi.

`<a href="mailto:EMAIL"></a>` Elektron xat yozish uchun ishlatiladigan dasturga murojaatni Hosil qiladi.

`<a name="NAME"></a>` Hujjatdagi matn qismini gipermurojaat qilish maqsadida belgilaydi.

`<a href="#NAME"></a>` Joriy Hujjatning qismiga gipermurojaat Hosil qilish.

Formatlash.

`<p>` yangi abzast Hosil qiladi.

`<p align=?>` *left, right, yoki center* qiymatlarni qo'llab abzastni tekislash.

`<br>` yangi satrdan boshlash.

`<blockquote></blockquote>` Matnning ikkala tomonidan bo'sh joy ajratadi.

`<dl></dl>` aniqlovchi ro'yxat Hosil qiladi.

`<dt>` ro'yxatdagi Har bir terminni aniqlaydi.

`<dd>` ro'yxat bandiga izoh berish.

`<ol></ol>` raqamli ro'yxat Hosil qiladi.

`<li>` ro'yxatdagi Har bir elementni aniqlaydi va tartib raqam beradi.

`<ul></ul>` raqamlanmagan ro'yxat beradi.

`<li>` Ro'yxatdagi Har bir elementni aniqlaydi.

`<div align=?>` HTML Hujjatlarda matnli bloklarni formatlash.

Grafik elementlar.

`` HTML Hujjatga grafik tasvir qo'shish.

`` *left, right, center; bottom, top, middle* qiymatlarini qo'llab tasvirni Hujjatning biror tomoniga tekislash.

`` Tasvir atrofi ramkasi qalinligini o'rnatadi.

`<hr>` HTML Hujjatga gorizontaal chiziq qo'shish.

`<hr size=?>` Chiziqning qalinligini o'rnatish.

`<hr width=?>` Chiziq enini piksel yoki prostentlarda o'rnatish.

`<hr noshade>` Chiziq soyasini yo'qotish.

`<hr color=?>` Chiziqqa ma'lum bir rang berish. Qiymati RRGGBB.

Jadvallar.

`<table></table>` jadval Hosil qilish.

`<tr></tr>` jadvaldagi satrlarni aniqlash.

`<td></td>` jadvaldagi alohida yacheykani aniqlash.

`<th></th>` jadval sarlavhasini aniqlash.

Jadval atributlari

`<table border=#>` Jadval ramkasi qalinligini berish.

`<table cellpadding=#>` Jadval yacheykalari orasidagi masofani berish.

`<table cellspacing=#>` jadval qiymatlari va ramkasi orasidagi masofani berish.

`<table width=#>` jadval enini piksellarda yoki Hujjat eniga nisbatan foizlarda berish.

`<tr align=?>` yoki `<td align=?>` *left, center, yoki right* qiymatlarini qo'llab jadvalda yacheykalarni tekislash.

`<tr valign=?>` yoki `<td valign=?>` *top, middle, yoki bottom* qiymatlarini qo'llab jadval yacheykalarini vertikal bo'yicha tekislash.

`<td colspan=#>` Bitta yacheykaga birlashgan ustunlar sonini ko'rsatish. (jimlik bo'yicha =1)

`<td rowspan=#>` Bitta yacheykaga birlashgan satrlar sonini ko'rsatish. (jimlik bo'yicha =1)

`<td nowrap>` brauzerga jadval yacheykasidagi satrni ko'chirishni taqiqlaydi.

Freymlar.

`<frameset></frameset>` Hujjatda freym yaratish.

`<frameset rows="value,value">` Freymning gorizontal bo'yicha o'lchamlar nisbati.

`<frameset cols="value,value">` Freymning vertikal bo'yicha o'lchamlar nisbati.

`<frame>` Freymda Hosil qilinadigan ob'ektni aniqlaydi.

`<noframes></noframes>` Bu teglar orasida yozilgan ma'lumot brauzer tomonidan freym texnologiyasi tushunilmagan Holatda ekranda paydo bo'ladi.

Freym atributlari.

- `<frame src="URL">` Freymda tasvirlanishi kerak bo'lgan HTML Hujjatni aniqlash.
- `<frame name="name">` Freym nomini aniqlash.
- `<frame marginwidth=#>` freymning o'ng va chap tomonlaridan bo'sh joy qoldirish.
- `<frame marginheight=#>` freymning yuqori va quyi tomonlaridan bo'sh joy qoldirish.
- `<frame scrolling=VALUE>` foydalanuchiga freymdagi o'tkazish yo'lakchasi (lineyka prokrutki)ni boshqarish imkonini berish.
- `<frame noresize>` freym o'lchamlarining o'zgarmasligini ta'minlash.

Formalar.

- `<form> </form>` forma Hosil qilish.
- `<select multiple name="NAME" size=?> </select>` Yo'lakchali menyu yaratish.
- `<option>` menyuning Har bir alohida elementini ko'rsatish.
- `<select name="NAME"> </select>` Yo'lakchasiz menyu yaratish.
- `<textarea name="NAME" cols=40 rows=8> </textarea>` Matn kiritish uchun ko'p satrli maydon yaratish
- `<input type="checkbox" name="NAME">` Bayroqchalar (*checkboxes*) Hosil qilish.
- `<input type="radio" name="NAME" value="x">` Ulagich (*radio*) Hosil qilish.
- `<input type="text" name="foo" size=20>` matn kiritish uchun satr xosil qilish.
- `<input type="submit" value="NAME">` "Qabul qilish" tugmasini Hosil qilish.
- `<input type="image" border=0 name="NAME" src="name.gif">` "Qabul qilish" tugmasi uchun tasvirdan foydalanish.
- `<input type="reset">` "Bekor qilish" tugmasini Hosil qilish.

Standart bayonnoma (protokol)lar nomlari		
Nomi	Mazmuni	IP porti
File	Server yoki mijozning diskli fayllari.	
ftp	Fayl jo'natish bayonnomasi (FTP, File Transfer Protocol)	20, 21
gopher	Gopher va Gopher+ bayonnomalari	
http	Gipermatn jo'natish bayonnomasi (HTTP, HyperText Transfer Protocol)	80
mailto	Elektron pochta (SMTP, Simple Mail Transfer Protocol)	25
news	USENET yangiliklar guruhi	144
nntp	NNTP murojaati bilan USENET yangiliklar guruhi (Network News Transfer Protocol)	119
prospero	Prospero kataloglar xizmati	
telnet	TELNET interaktiv seanslari	23
wais	WAIS (Wide Area Information Servers) axborot tizimi	

Tashkilotlarning qayd qilingan tiplari	
com	Tijorat tashkilotlari
edu	Ta'lim muassasalari
int	Xalkaro tashkilotlar va ma'lumotlar bazasi
net	Tarmoq provayderlari kompyuterlari
org	Nodavlat va notijorat tashkilotlar
gov	AQSh Hukumati tashkilotlari va muassasalari
mil	AQSh qurolli kuchlari

MAMLAKAT VA HUDUDLARNING QAYD QILINGAN DOMEN NOMLARI.

№	Davlat yoki xudud nomi	domen	9		
1	Avstraliya	au	10	Andorra	ad
2	Avstriya	at	11	Antarktika	aq
3	AKSh ning mayda orollari	um	12	Antigua va Barbuda	ag
4	Albaniya	al	13	Antil orollari (<i>Nid.</i>)	an
5	Aljir	dz	14	Argentina	ar
6	Amerika Kushma Shtatlari	us	15	Armaniston	am
7	Angilya (<i>Brit.</i>)	ai	16	Aruba orollari (<i>Nid.</i>)	aw
8	Angola	ao	17	Afgonistan	af
				Bagam orollari	bs

18	Bangladesh	bd	68	Dominika Respublikasi	do
19	Barbados	bb	69	Janubiy Afrika Respublikasi	za
20	Baxreyn	bh	70	Janubiy Georgiya va	gs
21	Belarus	by	71	Jibuti	dj
22	Beliz	bz	72	Zair	cd
23	Belgiya	be	73	Zambiya	zm
24	Benin	bj	74	Zimbabve	zw
25	Bermud orollari (<i>Brit.</i>)	bm	75	Indoneziya	id
26	Birlashgan Arab Amirligi	ae	76	Iordaniya	jo
27	Bolgariya	bg	77	Irlandiya	ie
28	Boliviya	bo	78	Irok	iq
29	Bosniya va Gerstegovina	ba	79	Islandiya	is
30	Botsvana	bw	80	Ispaniya	es
31	Braziliya	br	81	Isroil	il
32	Bruney	bn	82	Italiya	it
33	Buve, orol	bv	83	Kabo-Verde	cv
34	Burkina-Faso	bf	84	Kayman, orol (<i>Brit.</i>)	ky
35	Burundi	bi	85	Kambodja	kh
36	Butan	bt	86	Kamerun	cm
37	Buyuk Britaniya	gb	87	Kanada	ca
38	Vanuatu	vu	88	Katar	qa
39	Vatikan	va	89	Keniya	ke
40	Vengriya	hu	90	Kipr	cy
41	Venesula	ve	91	Kirgiziston	kg
42	Virgin orollari (<i>Brit.</i>)	vg	92	Kiribati	ki
43	Virgin orollari (AKSh)	vi	93	Kozogiston	kz
44	Vetnam	vn	94	Kokos (Kiling) orollari	
45	Gabon	ga		(<i>Avstral.</i>)	cc
46	Gaiti	ht	95	Kolumbiya	co
47	Gayana	gy	96	Komor orollari	km
48	Gambiya	gm	97	Kongo	cg
49	Gana	gh	98	Koreya (Janubiy Koreya)	kr
50	Garbiy Samoa	ws	99	Koreya xalq-Demokratik	
51	Garbiy Saxara	eh		Respublikasi	kp
52	Gvadelupa (<i>Fr.</i>)	gp	100	Kosta-Rika	cr
53	Gvatemala	gt	101	Kot-d'Ivuar (Fil suyagi kirgogi)	ci
54	Gviana (<i>Fr.</i>)	gf	102	Kristmas, orol (<i>Avstral.</i>)	cx
55	Gvineya	gn	103	Kuba	cu
56	Gvineya-Bisau	gw	104	Kuvayt	kw
57	Germaniya	de	105	Kuka orollari (Ya. Zel.)	ck
58	Gibraltar (<i>Brit.</i>)	gi	106	Laos	la
59	Gonduras	hn	107	Latviya	lv
60	Gonkong (Syangan) (<i>Brit.</i>)	hk	108	Lesoto	ls
61	Grenada	gd	109	Liberiya	lr
62	Grenlandiya (<i>Dat.</i>)	gl	110	Livan	lb
63	Grestiya	gr	111	Liviya	ly
64	Gruziya	ge	112	Litva	lt
65	Guam, orol (AKSh)	gu	113	Lixtenshteyn	li
66	Daniya	dk	114	Lyuksemburg	lu
67	Dominika	dm	115	Mavrikiy	mu

116	Mavritaniya	mr	166	Salvador	sv
117	Madagaskar	mg	167	San-Marino	sm
118	Makao (Аомын) (<i>Port.</i>)	mo	168	San-Tome va Prinsipi	st
119	Makedoniya	mk	169	Saudiya Arabistoni	sa
120	Malavi	mw	170	Svazilend	sz
121	Malayziya	my	171	Svalbard va Yan-Mayen, orol (<i>Norv.</i>)	sj
122	Mali	ml			
123	Maldiv Respublikasi	mv	172	Seyshel Orollari	sc
124	Malta	mt	173	Senegal	sn
125	Maore (Mayotta) (<i>Fr.</i>)	yt	174	Sen-Per va Mikelon (<i>Fr.</i>)	pm
126	Markaziyafrika respublikasi	cf	175	Sent-Vinsent va Grenadini	vc
127	Marokko	ma	176	Sent-Kits va Nevis	kn
128	Martinika (<i>Fr.</i>)	mq	177	Sent-Lyusiya	lc
129	Marshal orollari (AKSh)	mh	178	Singapur	sg
130	Meksika	mx	179	Slovakiya	sk
131	Mikroneziya (AKSh)	fm	180	Sloveniya	si
132	Misr	eg	181	Solomon Orollari	sb
133	Mozambik	mz	182	Somali	so
134	Moldova	md	183	Sudan	sd
135	Monako	mc	184	Surinam	sr
136	Mongoliya	mn	185	Suriya	sy
137	Montserrat (<i>Brit.</i>)	ms	186	Serra-Leone	sl
138	Mukaddas Elena, orol (<i>Brit.</i>)	sh	187	Tailand	th
139	Myanma (Birma)	mm	188	Tayvan (<i>Xitoy provinstiyasi</i>)	tw
140	Namibiya (JAR)	na	189	Tanzaniya	tz
141	Nauru	nr	190	Terks va Kaykos, orollar (<i>Brit.</i>)	tc
142	Nepal	np	191	Togo	tg
143	Niger	ne	192	Tojikiston	tj
144	Nigeriya	ng	193	Tokelau (Yunion) (<i>Ya. Zel.</i>)	tk
145	Niderlandiya	nl	194	Tonga	to
146	Nikaragua	ni	195	Trinidad va Tobago	tt
147	Niue (<i>Ya. Zel.</i>)	nu	196	Tuvalu	tv
148	Norvegiya	no	197	Tunis	tn
149	Norfolk, orol (<i>Avstral.</i>)	nf	198	Turkiya	tr
150	Ozorboyjon	az	199	Turkmaniston	tm
151	Oman	om	200	Uganda	ug
152	Palau (AKSh)	pw	201	Uzbekiston	uz
153	Panama	pa	202	Ukraina	ua
154	Papua-Yangi Gvineya	pg	203	Uollis va Futuna, orollar (<i>Fr.</i>)	wf
155	Paragvay	py	204	Urugvay	uy
156	Peru	pe	205	Farer orollari (<i>Dat.</i>)	fo
157	Pitkern (<i>Brit.</i>)	pn	206	Fiji	fj
158	Pokiston	pk	207	Fillipin	ph
159	Polsha	pl	208	Finlyandiya	fi
160	Portugaliya	pt	209	Foklend (Malvin) orollari	fk
161	Puerto-Riko (AKSh)	pr	210	Franstiya	fr
162	Reyunon (<i>Fr.</i>)	re			
163	Rossiya Federastiyasi	ru			
164	Ruanda	rw			
165	Ruminiya	ro			

ASOSIY FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Shafran E. Sozdanie Web-stranist: samouchitel-SPb:Piter,2001.-320s.
2. Igor Shaposhnikov HTML4 «BXV-Peterburg» 2002.
3. A. Goncharev. HTML. Samouchitel. – «Piter», Sankt-Peterburg, 2001 g.
4. Sharipov M.S., Erjonov X.D. “HTML” o’quv qo’llanma, Urganch-2006
5. Xaitov F.N.,Yusupov R.M.,Botirov D.B.,«WEB-TEKNOLOGIYALAR» Jizzax – 2005

QO’S HIMCHA ADABIYOTLAR

1. T. Staufer. Sozdanie web-stranits. Samouchitel. – «Piter», Sankt-Peterburg, 2003 g.
2. Allen Vayk. JavaScript. Entsiklopediya polzovatelya: per. s. ang. – «TID» «DS», Kiev, 2001 g.
3. webmastering – elektron o’quv qo’llanma.
4. Vazirlar Mahkamasining kompyuterlashtirishni va AKT larni rivojlantirishning
5. 2002-2010 yillarga mo’ljallangan davlat dasturi.
6. Xolmatov T. Informatika O’zbekiston Milliy entsiklopediyasi -2003
7. M.Aripov. Informatika, Universitet nashriyoti, 2001.
8. D. Mironov. Sogel DRAW, Uchebnoy kurs-SPb.: Piter, 2000.
9. O. E. Kolesnikov. Internet dlya delovogo cheloveka. M.,MTsF. Izdat.
- 10.Firma «Yauza», 1996.
- 11.Jurnal «Informatika i obrazovanie», 2002-2003 g.

WEB SAYT MANZILLARI:

1. www.citforum.ru
2. www.exponenta.ru
3. <http://kampi.bancorp.ru/do>
4. <http://informica.ru>
5. <http://hp.visitcom.ru>
6. <http://www.ZiyoNet.uz>
7. <http://www.intuit.ru>
8. <http://www.freenet.uz>
9. <http://www.ref.uz>

